

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİ
VE BU FAALİYETLERİN OSMANLI KURULUŞ
DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİNE TESİRİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Prof. Dr. M. Orhan ÜNER
Hazırlayan
Mehmet Şerif ÇATAKOĞLU

Isparta 2002

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
İSLÂM DÜNYASINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM	1
İ. BÖLÜM	8
ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM	8
MEDRESE	10
MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ	13
YAPI İTİBARIYLA MEDRESE ÇEŞİTLERİ	16
1. Avlulu Medreseler	17
2. Kubbeli Medreseler	17
MEDRESE BÖLÜMLERİ	18
1. Avlu	18
2. Eyvan	18
3. Mescid	18
4. Türbe	18
5. Talebe Odaları	19
6. Kışlık Dershane	19
7. Havuz	19
8. Çeşme	19
E. MEDRESE ÖĞRETİM KADROSU	19
1. Müderris	19
2. Muid	20
3. Talebe	21
F. MEDRESEYE BAĞLI KURUMLAR	21
1. Mescid ve Camiler	22
2. Kütüphaneler	22
3. Hastahaneler	23
4. Tekke ve Zaviyeler	23
5. Vakıf	24

6. İmaret	25
G. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESELERİ	25
1. Konya Karatay Medresesi	29
2. Sivas Gök Medresesi	29
3. Konya Altun-Aba Medresesi	30
H. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ İHTİSAS MEDRESELERİ	30
1. Dârü'l-Hadis	30
2. Dârü'ş-Şifa	32
3. Dârü'l-Huffaz	34
I. ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLER	35
II. BÖLÜM	43
OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNDE İLMİ HAYAT	43
A. OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN DERSLER	46
1. Akli İlimler	47
a. Hesap	47
b. Hendese	47
c. Heyet	47
d. Mantık	47
e. Kelam	47
f. Belagat	47
g. Akaid	47
2. Nakli İlimler	47
a. Usul-ı Fıkıh	47
b. Fıkıh	48
c. Usul-ı Hadis	48
d. Hadis	48
e. Tefsir	48
B. OSMANLI MEDRESELERİNDE ÖĞRETİM ELEMANLARI	48
1. Müderris	48
2. Muid	50
3. Talebe	50
C. OSMANLI MEDRESELERİNİN DERECELERİ	51
1. Haşiye-i Tecrid (Yirmili Medreseler)	53
2. Miftah (Otuzlu Medreseler)	53

3. Kırklı Medreseler	54
4. Ellili Medreseler	54
D. SIBYAN MEKTEPLERİ	55
E. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ İHTİSAS MEDRESELERİ	57
1. Dârü'l-Hadis Medreseleri	57
2. Dârü'l-Kurra Medreseleri	57
3. Dârü'ş-Şifa Medreseleri	58
F. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ ASKERİ EĞİTİM KURUMLARI	60
1. Acemi Oğlanlar	60
2. Yeniçeri Ocağı	60
3. Enderun	61
G. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI	62
1. Cami ve Mescidler	62
2. Tekke ve Zaviyeler	62
3. Saraylar	62
4. Kütüphaneler	63
5. Ulema Evleri	63
6. İmaret	63
7. Ahilik	64
8. Vakıflar	64
H. OSMANLI DEVLETİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI İSTİHDAM SAHALARI	64
1. Kadılık	65
2. Müftülük	65
3. Müderrislik	65
4. Nişancılık	65
5. Cami Hizmetleri	66
6. Defterdarlık	66
7. Tabiplik	66
I. OSMANLI EĞİTİMİNİN ÖZELLİKLERİ	67
III. BÖLÜM	69
ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİN OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİNE ETKİLERİ	69
A. İLMİ VE FİKRİ ALANDA ETKİLER	74

1. Devlet Adamlarının İlim ve Bilim Severliliği	74
2. Dini Yönden Etkileri	76
B. MEDRESELER YÖNÜNDEN ETKİLERİ	77
1. Medrese Teşkilatı Yönünden Etkileri	77
2. Medrese Mezhep Anlayışı Yönünden Etkileri	78
3. Vakıflar Yönünden Etkileri	78
4. Mimari Yönünden Etkileri	79
5. İlim Adamları Yönünden Etkileri	80
6. Medreselerdeki Tahsil Yönünden Etkileri	81
7. Medreselerde Okutulan Kitaplar Yönünden Etkileri	81
8. Öğretim Kadrosu Yönünden Etkileri	82
9. Öğretim Dili Yönünden Etkileri	84
10. İhtisas Medreseleri Yönünden Etkileri	84
11. Saray Okulları Yönünden Etkileri	
12. Tekke ve Zaviyeler Yönünden Etkileri	
13. Ahilik Teşkilatı Yönünden Etkileri	
14. İstihdam Yönünden Etkileri	
SONUÇ	92
BİBLİYOGRAFYA	94

ÖNSÖZ

İnsanoğlu duyguları, hareketleri, yaşaması, gıda ihtiyacını gidermesi ve kendini koruması için sığınak araması ve bulması yönü bakımından diğer canlılardan farksızdır. Ancak insan, fikir ve düşüncesi, sosyal yardımlaşması, cemiyet içerisinde yaşaması, yaşadığı hayata ilim ve fikir katması, öğrenilmiş bilgilerin gelecekteki nesillere aktarılması, sosyal ve iktisadi alanda yaptığı çalışmaları ile diğer canlılardan ayrılırlar. Bu bakımdan insanoğlu, dünyadaki faaliyetleri neticesinde yeni kültürler ve medeniyetler oluştururlar.

İlk Çağlardan itibaren insanlar, günümüze kadar yapılan çalışmalar sonucu dünya medeniyetini ortaya çıkarmışlardır. Yapılan çalışmalar süreklilik arz ederek bugünkü dünya oluşmuştur. Dünya medeniyetine herhangi bir milletin sahip çıkması ise düşünülemez. Dünya medeniyeti, dünya milletlerinin ortak katkısı neticesinde meydana gelmiştir. Batı Asya'da ortaya çıkan medeniyetler genellikle, din çerçevesi içerisinde gelişmişlerdir. İslâm medeniyeti de bunlardan biridir. İslâm medeniyeti daha sonra ortaya çıkacak olan Türk-İslâm medeniyeti ile beraber dünya medeniyetine, dinin gereği olarak bir güç kaynağı teşkil etmiştir. İslâm medeniyeti ve Türk-İslâm medeniyeti içerisinde yer alan; Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar bu medeniyetin temsilcileri olmuşlardır. Ortaya çıkardıkları medeniyet ile dünya medeniyetlerine güneş, hava, su ve toprak olmuşlardır. Dünya medeniyetine ilmi, fikri, sosyal ve iktisadi alanda çok şey kazandırmışlardır. Anadolu bulunduğu konum gereği birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hitit, Hellenistik, İran medeniyetlerinin yanı sıra Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu Türk-İslam medeniyetine beşik olmuştur. Anadolu bu durumu ile barındırdığı toplumları ihya etmiştir.

Biz İslâm ve Türk-İslâm medeniyetinin bir halkası olan Anadolu Selçuklu dönemindeki ilmi faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Osmanlı kuruluş dönemi ilmi faaliyetlerine olan etkilerini bu çalışmada inceledik. Tezimizi, İslam dünyasındaki eğitim ve öğretim hayatı, Anadolu Selçuklu ve beylikler dönemi ile Osmanlıların kuruluş dönemindeki ilmi faaliyetler ve Anadolu Selçuklu ilmi faaliyetlerin Osmanlı kuruluş dönemine etkilerinden oluşan konuları üç ayrı bölümde ele aldık. Anadolu

Selçuklu ve Osmanlı eğitim ve öğretim hayatının ve faaliyetlerinin medrese çevresinde şekillenmesi, ilmi hayatın medreseler içerisinde başlaması ve devam etmesinden dolayıdır. Bu nedenle tezimiz medreseler çerçevesi içerisinde gelişmiştir.

İlk bölümde Anadolu Selçuklu dönemindeki ilmi faaliyetleri, ikinci bölümde, Osmanlı kuruluş döneminde ki ilmi hayatı tetkik ettik. Üçüncü bölümde ise, Anadolu Selçuklu dönemi ilmi hayatın Osmanlı ilmi hayatı üzerindeki tesirlerini tespit etmeye çalıştık. Bu incelememiz de, Türklerdeki eğitim ve öğretim hayatının Büyük Selçuklular ile başlayıp Anadolu Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar ile devam eden bir ilmi faaliyet olduğunu gözlemledik. Aslında Türk-İslam medeniyeti içerisindeki eğitim ve öğretim hayatı aynı çerçevede devam ederken, sadece içerik olarak bir takım değişikliklerin olduğunu saptayarak, bu durumun zaman içerisindeki gelişmeler neticesinde, zorunlu olan bir değişme olduğunu gördük.

Eğitim ve öğretim hayatı, dün olduğu gibi bugün de medeniyetlere yön veren, devletlerin ve toplumların her alanda ayakta kalmasını sağlayan en önemli etkidir. Eğitim ve öğretim programının düzenli, sistematik ve uygulamalı bir şekilde verilmeyen toplumlarda, geleceğinin karanlık olacağı aşikardır. Eğitim ve öğretim, toplumu zinde ve ayakta tutan ana unsurlardan birisidir. Bir milletin ileriye gitmesini, hayata her an hazırlıklı ve gelecek hayatın yaşanabilir şekilde olmasını sağlar. Günümüzde de dünya hayatına yön verenler ilmi hayatta ileri seviyede olanlardır. Yapılan bu tez çalışmasıyla bir kez daha teyid edilmiştir. Yapılan çalışma mümkün olduğunca, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla yönelik geniş bir kaynaktan istifade edilerek hazırlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda Anadolu Selçuklu ve Osmanlılar dönemi temel kaynak kitaplarının yanı sıra, konumuz ile ilgili araştırma ve makalelerden geniş ölçüde faydalanılmaya gayret edilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın hazırlanma süresince, hiçbir yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. M. Orhan ÜNER olmak üzere, Doç. Dr. İ. Hakkı GÖKSOY ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU hocalarıma ve tezime en küçük katkısı olan tüm kişilere teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Şerif ÇATAKOĞLU

ISPARTA 2002

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.y.	: Adı Geçen Yer
A. Ünv.	: Ankara Üniversitesi
Ansk.	: Ansiklopedi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Düz.	: Düzenleyen
D.G.B.İ.T	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
D.İ.A.	: Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
D.İ. Başk.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. Ünv.	: İstanbul Üniversitesi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tahk.	: Tahkik
terc.	: Tercüme
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Ünv.	: Üniversite
v.d.	: Ve diğeri
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İSLAM DÜNYASINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Eğitim ve öğretim insanlık tarihinin başlangıcından itibaren varolmuş ve var olagelecektir. İlk insan olarak tabir edilen Hz.Adem'e bütün isimleri ve öğrenmesi gereken her şeyi Allah öğretmiştir. Esasında ilmin ilk noktası da Allah'tır. Günümüzdeki insanlar bu ilim deryasından faydalanmaktadır. Önemli olan ise insanlar kendilerine verilen akli bu ilim deryasından faydalanarak, yaşadığı topluma bir şeyler katmak ve kazandırmaktır. Üretken olmayan, topluma yenilik adına bir şeyler ortaya koymayan insanlar, elbette durgunluğa, durgunluktan da yok olmaya mahkum olurlar. İnsanlar bunun bilincinde olarak, hayatlarını sürdürebilmesi için gerekli olan bilgileri öğrenmiş ve yaşamış, öğrendikleri ve yaşayarak tecrübe edindikleri bu bilgileri iyi veya kötü olduklarını belirterek, kendilerinden sonra gelecek olan nesillere aktarmışlardır.

İslamiyet döneminde dinin yeni öğretileri topluma öğretilme ihtiyacı doğmuştur. Bu öğretme ilk olarak mescitlerde yapılmaya başlanılmıştır. İslam devrinde ilk öğretmen Hz. Muhammed, kaynak ise *Kur'an-ı Kerim* olmuştur. Hz. Peygamber kendi düşüncesini değil Allah'tan gelen vahiyler doğrultusunda bir öğretmen olarak teorikteki bilgileri pratiğe dökerek ve daha iyi bir şekilde öğrenilmesini gerçekleştirerek bilgilerin kalıcı ve devamlı olmasını sağlamıştır¹. İslam bilgiyi yani ilmi kutsal görmüştür. Çünkü İslâm'a göre bütün bilgiler ve ilimler Allah'ın bir tecellisini konu edinmektedir. Bilginin kutsallığı, cami, tekke ve vakıf eserleri gibi özel dini teşkilat ve müesseselerden ayrılmaz şekilde bu güne uzanan İslâm eğitim sisteminin özünü teşkil etmiştir². Günümüz din eğitimcisinin ifadesiyle İslam eğitimi, insan hayatının takip edeceği yolu, nazari olarak çizip hayata uygulamak ve nasıl hareket edeceğini göstermektir³. Yani dinin esaslarına dayalı olmak üzere beşeriyetin sapıklıktan hidayete, karanlıktan aydınlığa çıkarmak için her zaman her yerde hak dini tebliğ edecek, bütün

¹ Corci ZEYDAN, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Megâmiz, Neşr: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1973, III, 424.

² Hüseyin Seyyid NASR, *İslam ve İlim*, Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, 13.

³ Bayraktar BAYRAKLI, *İslam'da Eğitim*, M.Ünv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, 105.

beşeriyetin hizmetine sunmaya gücü yeten müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temel olacaktır. İslâm kültür ve medeniyeti bu sağlam temeller üzerinde yükselmiştir. Eğitim ve öğretim, ilim yaymayı, bilim adamı yetiştirmeyi, kültür ve bilgi nakli için yaşayan zengin ve mükemmel bir kültürün oluşmasını sağlayan öğretim sistemidir. Bu güçlü ve sağlam bilimsel sistemden İslâm kültürü ortaya çıkar. Müslüman topluluklar, alimlerin peygamberlerin varisleri olduğu düsturunca, bilim adamlarına ve aydınlarına tarih içerisinde peygambervâri bir saygı duymuşlardır. Yine müslüman topluluklar ilim ve bilim yolunda gerekli çalışmalar yaparken hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Bunun için mescitler, camiler, medreseler ve kervansaraylar gibi ilmi ve sosyal eserler inşa etmişlerdir⁴. İslam inancının tesirinden sonra müslümanlar, zamanla kendi ibadet ve akîdeleri kadar kurumları, sanat ve edebiyatı, ilim ve fenni, sosyal ve siyasi teşekkülleri ile beraber, bu inancı taşıyan yeni bir toplum vücuda getirmeye başladılar. Bu kurumların, sanât ve edebiyatın, ilim ve fennin, sosyal ve siyasi teşekküllerin oluşturduğu bütün olarak İslâmi bir mühür taşıyordu. Asırlar boyu bu yeni toplum, oldukça farklı iklimlere eski dünyanın hemen hemen tamamına yayılmıştır⁵.

İslam'da gelişen ilim ve fikri perspektifler, daima bir hiyerarşi içinde değerlendirilmişlerdir. Bu hiyerarşi netice itibariyle, Bir'in yani Öz'ün bilgisine götürür. Öz bütün bilgilerin esasını teşkil eder. Başka medeniyetlerce geliştirilmiş ilimlerle karşılaştığında, müslüman entellektüel otoritelerin onları, bilgi hiyerarşisinin İslâmi şemasıyla bütünleştirme gayretinin nedeni budur. Kindi, Farabi, İbn-i Sina, Gazali, Nasreddin Tûsi, Molla Sadra'ya kadar büyük müslüman ârif ve ilim adamlarının, ilimlerin tasnifi ile uğraşmalarının nedeni de aynıdır. Müslümanlar formel bilgiyi elde etmek için iki koldan hareket etmişlerdir. Bunlar nakli ve akli ilimlerdir. İslami ilimlerin sürekli gelişmesiyle yeni ilim şekil ve dalları meydana gelmiştir. İslam'dan önce ve sonra olan medeniyetlerden alınan ilimler, islâmleştirilmiş ve İslam bilgi hiyerarşisi ile bütünleştirilmiştir.

Tarihin genel incelemesini İbn-i Sina, İhvan-ı Safa, Gazali, İbn-i Rüşd ve hatta "*Mukaddime*" adlı eserinde, olgunlaşma dönemi sonrası İslâmi ilimlerin ayrıntılı bir tasnifini yapan İbn-i Haldun gibi kişiler ortaya koymuştur⁶. Yüzyıllar boyu İslâm medeniyeti, fetihler veya araştırmalar yoluyla karşılaştığı diğer medeniyetleri özümsemekte genellikle başarılı olmuştur. Ancak İslam dünyasındaki Batı hakimiyeti özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren sanayi, kültürel

⁴ Muhammed Rıza HAKİMİ, *İslam Bilim Tarihi*, Çev. Hüseyin Arslan, İnsan Yay., İstanbul 1999, 308.

⁵ Marshall G.S. HODGSON, *İslam'ın Serüveni*, Terc. İzzet Akyol v.d. İz Yayıncılık, İstanbul 1993,

I,1.

⁶ NASR, *a.g.e.*, 13.

ve teknoloji olan bilim ve ilim alanında, Batının gerisine düşmüştür⁷. Daha önceki devirlerde İslâm medeniyeti, diğer medeniyetlerden etkilendiği gibi daha sonra ortaya çıkan medeniyetleri dolaylı veya dolaysız olarak etkilemiştir.

Eğitim ve Öğretim müesseseleri tarihin en eski dönemlerinden itibaren dini müesseseler etrafında teşekkül etmiştir. Örnek olarak Sümerlerde mabetlere bitişik okulların olduğu ve rahiplerin burada ders verdiği, talebelerin üzeri yazılı tabletlerde okuyup yazdıkları, teoloji, botanik, jeoloji, coğrafya, matematik, tıp, dilbilgisi, geometri, cebir ve astronomiye ait bilgilerin buralarda verildiği belirtilmiştir⁸. Böylece eğitim kurumları birbirlerine müessir konumuna gelmiştir. İslâm aleminde Abbasilerin ilk zamanlarından başlayarak dini, fikri ve müspet ilimler, Ön Asya'da yoğrulmuş bir hamur gibi Endülüs kıtasına, Kuzey Afrika'ya ve Anadolu'nun iç kısımlarına daha sonra da Avrupa ve Avrupa'nın iç kesimlerine ulaşmış ve buralarda pişmiştir. Batıdaki Hümanizm cereyanı ve sonrası olan Reform ve Rönesans hareketleri ile ilmi ve felsefi eserler ortaya çıkmış, Avrupa'da bir kültür hareketi başlamıştır.

XIV ve XV. Yüzyıl Mısır, Suriye, İran ve Orta Asya'daki ilim müesseselerinin Anadolu medreselerinden üstün olması nedeniyle buradaki ilim adamları alanlarında ihtisas yapmak için İran, Orta Asya ile Mısır ve Suriye'ye gitmişlerdir. Mesela Şeyh Edebâli Şam'da, Kara Hoca Alâüddin İran'da, Kadızade-i Rûmi Musa Horasan ve Maverâünnehir'de, Davud-i Kayseri Kahire'de, Muhsin-i Kayseri Şam'da, Molla Fenari ve Simavnalı Bedreddin Kahire'de, Alaaddin-i Rûmi Semerkand'da, Germiyanlı Ahmedî Mısır'da ihtisas yapmıştır⁹. Osmanlı Devleti'nin siyasi istikrarı tam olarak sağlaması ile alimlere hoşgörülü bir politika izlemiş, değer vermiş, alimlerin çalışması için gerekli imkanların vücuda getirilmesi için çaba sarfetmişlerdir. Medreselerin kurulması ile beraber medreselerin başına değişik kültürleri tanımış, farklı ilimleri bir arada görmüş olan ilim adamlarının, medreselerin başına müderris olarak tayin edilmesi eğitim ve öğretim hayatını zenginleştirmiştir. Osmanlı devletinin sınırları dışındaki kültür merkezlerinin bulunduğu ortamlarda siyasi ve sosyal kargaşa içerisinde olması, fikri tartışmaların fikri olmaktan çıkıp, siyasi ve mezhep alanına kayması gibi sebeplerden dolayı Osmanlı ilim merkezleri, XV.

⁷ Jean Paul CHARNEY, *İslam Kültürü ve Toplumsal-Ekonomik Değişim*, Çev. Adnan Baloğlu-Osman Bilen, T.D.V. Yay., Ankara 1997, 31.

⁸ Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, 1.

⁹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara 1961, I, 521.

Yüzyıldan sonra İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne gibi merkezler, alimlerin rahat bir ortam bulduğu ve çalışmalarını rahatlıkla yapabileceği yerler olmuştur. İslâm devletlerinde, kendi içerisindeki akılcı ve materyalist bir yolda kendini gösteren hareketler dinin üzerinde pek büyük etkisi olmasa da, bu fikir adamları Ortaçağ batısında olduğu gibi müthiş işkencelere ve cezalara maruz kalmamışlardır. Mesela, Râzi bunlardandır. Dine aykırı sözlerine rağmen çağın en büyük hekimi olarak saygı görmüştür¹⁰. İslam dini ve bu dinin oluşturduğu İslam medeniyetinin özü Kuran-ı Kerime dayanır. İslam dini hiçbir zaman insanları esaret altına almamıştır. Sömürgeciliğe yöneltmemiştir. İnsanlığın sosyal hayatını kısıtlamamış, bilakis sosyal hayata düzenleme getirerek fert planında dünya ve ahiret hayatının mutluluğunu istemiştir. Hayatı mutlu olan fertler toplumu oluşturarak mutlu bir toplum ideali ortaya konulmuştur¹¹. Bu toplum içerisinde uygulanan İslâm eğitim ve öğretim sistemi geniş bilimsel alanlara yayılarak, güçlü alimler, düşünürler ve yazarlar yetiştirmiştir. İnsanlık alemine diğer kültür ve medeniyetleri etkileyecek büyük insanlar ortaya çıkarmıştır. İlmî faaliyetler, İslamiyet'in yayılışı ve devletlerin siyasi istikrarı sağlamaları ile hız kazanarak devletin sosyal ve iktisadi hayatında kısmen etkili olmuştur. Çünkü din üzerinde yani dinin yayılması ve insanlar arasında kabul edilmesi konusunda müessir olan etkenler, siyasi ve dini etkenler, felsefi etkenler ve doğrudan doğruya ilmi etkenlerdir¹².

İslam dünyasında eğitim ve öğretim yerleri ilk olarak mescit ve camiler olmuştur. Medreseler kurulmadan önce mescit ve camilerin yanı sıra küttab, sıbyan okulları, Kur'an ve dini konuların öğretildiği yerler, saraylar, kitapçı dükkanları, bilginlerin evi ve edebi salonlar idi¹³. Sıbyan okulları dediğimiz bugünkü İlkokullar düzeyinde olan bu okullarda ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim öğretmenin amacı iman ve ahlak temellerinin atılmak istenmesindedir. Çocuğa öğretilen akaid ve imanla ilgili prensipler, gönüllerde yer bulmasıyla eğitim ve öğretim esasına ait bütün melekeler bunun üzerine inşa edilip, medreselerde ilim öğrenme, öğretme, ilim yapma, aktarma, bilgi ve aydınlık yolunda metodik

---

¹⁰ A. Abdülhak ADIVAR, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, 132.

¹¹ İ. Raci FARUKİ, *İslam Kültür Atlası*, Çev. M. Okan v.d., İnkılap Yay., İstanbul, 89; M. Kemal PİLAVLIOĞLU, *İslam Medeniyeti*, San Matbaası, İstanbul 1973, 27-30.

¹² A. Abdülhak ADIVAR, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 124.

¹³ Hüseyin G. YURDAYDIN, *İslam Tarihi Dersleri*, A. Üniv., İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1982, 64-72.

ilkeler, derin ve köklü prensipler vücuda getirmişlerdir¹⁴. Katip Çelebi *Sullemü'l-vusul ila tabakati'l-fuhül* adlı eserinde de ilim adamının talebeleri nasıl yetiştireceği hakkında bilgi verir¹⁵. Yetişkinler için eğitim ve öğretim tahsis edilen yerlerden biri olan camilerin dışında müesseselerin ilk örnekleri Abbasiler devrinde bulunur. Abbasiler devrindeki *Beytül-hikmeler* en önemli kurum olarak bu devirde göze çarpar. Bağdat'ta açılan *Beytü'l-ilim* ve *Dârü'l-ilim* müesseseleri de birer öğretim merkezleri olmuşlardır. Bu müesseseler ileride kurulacak olan eğitim ve öğretim müesseselerine dayanak olacaktır. *Beytül-hikmeler* tercüme faaliyetlerin yapıldığı bir yer olarak kalmayıp, yüksek seviyede eğitim yapılan yer olmuştur. Abbasi Halifesi Memun'un kurduğu *Beytü'l-hikme* Fen Üniversitesi, Rasathane ve Umumi kütüphane olmuştur¹⁶. Burada Sanskritçe, Pehlevice, Yunanca eserler Arapça'ya tercüme edilmiştir. *Beytü'l-hikmeler*'deki mütercimlerin başına Huneyn İbn İshak (809-873) adlı Nasturi hekimi vardı. Galien'in 100'e yakın eserini tercüme etmiştir. Bu yapılan çalışmalar büyük alimlerin eserlerinin yok olmasını önlemiştir. Yapılan tercüme içerisinde Aristo, Eflatun, Hipokrat, Dioscoride, Batlamyus gibi büyük alimler de vardı¹⁷. Bu durum İslam biliminin kapalı bir bilim olmadığını diğer bilimlere açık olduğunu ve diğer kültürlerle ait olan bilim dallarını kendi süzgecinden geçirerek hayata uygulandığını gösterir. İslam medeniyeti Arapların ortaya çıkardığı bir medeniyet olmayıp, bir çok milletlerin gayretlerinin mahsulüdür¹⁸. İslam medeniyetini etkileyen medeniyetler arasında Fars menşeli olanlar da vardır. Özellikle idari alanda daha fazla olmuştur¹⁹. Daha sonra Avrupa'daki tercüme faaliyetleri ile birçok İslâm eserleri tercüme edilmiştir. Muhammed İbn Ahmet, sıfırı bulan Harizmi'nin cebirdeki başarısı, matematik bilgini Sabit İbn Kurram, tıp ve astronomideki başarısını geliştiren Ebu Abdullah el-Battani, astronomi alanında Fergani, Biruni, Süleymanü't-Tacir, Ebû Hanife el-Dinaveri gibi İslâm dünyasında yetişen büyük alimlerin eserleri Avrupa'da yıllarca okutulmuşlardır. Tıp ilminin üstadı kabul edilen Ebû Bekr Muhammed El-

---

¹⁴ M. Rıza HAKİMİ, *a.g.e*, 309.

¹⁵ O. Şaik GÖKYAY, *Katip Çelebi'den Seçmeler, Sullemü'l-vusul ila tabakati'l-fühül*, İstanbul 1968, 221.

¹⁶ Haydar BAMMAT, *Garb Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Terc. Dr. Ali Muhammed Ömeri-Avni İlhan, Bahar Yayınları, İstanbul 1975, 17.

¹⁷ Will DURANT, *İslam Medeniyeti*, Çev. Orhan Bahaddin, Tercüman Yay., 96.

¹⁸ Haydar BAMMAT, *a.g.e.*, 8.

¹⁹ P.M. HOLT-K.S. LAMPTON-B.LEWIS, *İslam Tarihi ve Kültür Medeniyeti*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, IV, 50.

Râzi'de bu dönemdedir. Avrupa'da Rhazes diye tanınmıştır. *Kitabu'l-Havi* adlı eseri meşhurdur. Bunun yanında *Kanun fi't-tib* adlı eseri de Avrupa'nın önde gelen okullarında yıllarca okutulmuştur²⁰. Batı medeniyetini doğu medeniyetinin ne büyük ölçüde etkilediğini ve batı medeniyetine büyük katkısı olduğunu ifade edebiliriz.

İslam dünyası ilim ve bilimde ilerlemeler Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri olan Nizâmülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri ile başlamıştır. İslâm dünyasında eğitim ve öğretim bakımından Selçuklu devleti, çağın bir dönüm noktasını teşkil eder. Nizâmülmülk önceleri dağınık olan ve hususi şekilde yapılan eğitim faaliyetlerini bir programa bağlayarak devlet himayesinde gelişmesini sağlamıştır²¹. İslam eğitim ve öğretimin dayanak noktası olan medreselerdeki ders programlarının temelini dini ilimler oluşturmuştur. Bununla birlikte felsefe, mantık, matematik, gibi akli ilimler de yüzyıllarca çeşitli medreselerde okutulmuştur. Bunun yanında dârü'l-hadis, dârü'l kurra ve dârü'ş-şifalar'da ilimlerin tahsil ve tedris edildiği yerler olmuştur. Mesela Dârü'ş-şifalarda hastaların tedavisinin yanında tıp ve eczacılık gibi bünyesinde oluşturduğu kapsamlı bir ilim müessesesi olmuştur. Rasathaneler de İslâm medeniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Nasreddin Tûsi tarafından Merâğa rasathanesinin kurulmasıyla birçok ilim adamı burada toplanmış ve bir ilim müessesesi haline gelmiştir. Meraga rasathanesi, Semerkant'taki Uluğ Beyin ve Takıyyuddin'in çalıştığı İstanbul rasathanesi için bir ilham kaynağı olmuştur²². Osmanlıların yanı sıra Avrupa ve Hindistan'da yararlanmışır²³. Medreseler camiyle yan yana gelişmiş her zaman yakın irtibatta olmuştur. Ancak zamanla eğitim ve öğretimin formel bir hale gelip yaygınlaşmasıyla camilerin yanına özel olarak müesseseler yapılmıştır. Mimari ve fikri olarak İslâm dünyasında cami ve medrese birbirinden hemen hemen hiç ayrılmamıştır. İslam bilim dünyasında Büyük Selçuklulardan sonra Musul, Şam ve çevresine hakim olan Türk atabeklerinden Nureddin Zengi, Şam, Halep, Hama, Humus ve Baalbek gibi yerlere medreseler yapmıştır. Mısır, Suriye ve Filistin'e hakim olan

²⁰ Will DURANT, *a.g.e.*, 95; Bkz. Ahmet GÜRKAN, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yay., Ankara, 217-264.

²¹ İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, 373; İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1972, 174.

²² M.Fuad KÖPRÜLÜ, "XIII. Asırda Marâğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, VI, S. 23-24, 212; Haydar BAMMAT, *a.g.e.*, 31.

²³ H. Seyyid NASR, *a.g.e.*, 20-23.

Eyyübiler de medreseler kurmuşlardır. Selahaddin Eyyubi, Nizâmülmülk'ten sonra en çok medrese kuran kişidir. Fâtımiler, Kuzey Afrika'daki müslüman devletler, Endülüs Emevi devleti gibi İslâm devletleri hakim oldukları yerlere medreseler kurarak ilmin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşur²⁴. Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar da eğitim ve öğretim, ağırlıklı olarak dini eğitime dayanan sistem içerisinde olmuştur. Bu teşkilatlar dini kuruluşların tesirinde kalmış olup kişilerin düşünüşlerine göre şekil kazanmıştır. Bundan dolayı ferdin ihtiyacı düşünülerek yalnız ahiret hayatı için yetiştirilmesi gaye edinmiştir. Bu sistemin felsefesine göre insanlar dünyada misafir idi. Gerçek dünya ise ahiret hayatı idi. Eğitim ise ahiret hayatını kazanma adına yapıyordu²⁵. Osmanlılar zamanında bilime ve bilimsel araştırmaya büyük önem verilmiştir. İlim adamları padişahlar ve devlet erkanları tarafından korunmuşlar ve kendilerine bilimsel alanda tüm olanakları maddi ve manevi olarak esirgememişlerdir. Bilim adamları bazı devirlerde padişah ve şeyhülislamdan sonra devlet otoritesinde söz sahibi olmuşlardır. Bazıları çeşitli rütbelerde devlet kadrolarında görev dahi almışlardır²⁶. Abbasiler'den sonra ilmi ve sosyal alanda İslâm dünyasına büyük tesirlerde bulunmuş olan Türklerin, İslam tarihinde yeri ve önemi çok büyüktür. Müslüman olan Türkler İslam dünyasında her zaman etkin bir rol oynamışlardır.

İslam eğitiminin gayelerini ve İslam eğitim müesseselerinin temel özelliklerini, kısa ve uzun vadeli olarak iki şekilde ele alabiliriz. Kısa vade olarak insandır. İnsanın toplum içerisindeki yaşadığı hayattır. Dünya hayatındaki mutluluğudur. Uzun vadede ise kısa vadeye bağlı olarak ahiret hayatını kazanmaktır. Yani insanın ebedi hayatıdır. Bu ebedi hayat insanın ebedi olarak mutlu olmasını sağlayacaktır²⁷. Çünkü İslam eğitiminde insanda var olan ve Allah tarafından kendisine verilmiş olan yeteneklerin ve kabiliyetlerin ortaya çıkarılarak topluma faydalı olması, bu yeteneklerini, kabiliyetlerini ve bilgisini yani aklını kullanarak toplum içinde kendisine yer edinmesi, ihtiyaçlarını gidermesi ve kendisi gibi topluma yararlı ve faydalı bir insan yetiştirmesidir. İslam dünyasında toplumu ıslah etmenin en önemlilerinden birisi eğitim ve öğretimdir. Bunun için müesseseler kurulmuştur²⁸. Camiler, mescitler, Nizâmülmülk'ün kurduğu medreseler buna birer örnektir. İslam eğitim ve öğretimi sayesinde büyük bir medeniyet haline gelen İslam medeniyeti ve bu medeniyete ait ilmi ve fikri, ekonomik alandaki servetler, Avrupa'ya haçlılar,

²⁴ Ziya KAZICI, *Ana Hatları ile İslam Eğitim Tarihi*, Bir Yayınları, İstanbul 1983, 51.

²⁵ H. Ali KOÇER, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 5.

²⁶ M. H. ORYAN, "Osmanlı İmparatorluğunda Matematik Bilimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VIII, 383.

²⁷ Bayraktar BAYRAKLI, *a.g.e.*, 269.

²⁸ Ziya KAZICI, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yay., İstanbul 1985, 124.

tüccarlar, seyyahlar²⁹ gibi yollarla aktararak İslam'ın yayılması sağlanmıştır. İslam eğitiminin gayelerini dini, toplumsal, zihni ve maddi hedefleri olmuştur. Bu hedefler İslam tarihi içerisinde gerçekleştirildiği ve gerçekleştirilemediği dönemler olmuştur.

İslam eğitim müesseselerine baktığımız zaman belirli temel özelliklerin oluştuğunu görürüz. İslâm öncesi ve İslâm sonrası eğitim ve öğretim müesseseleri dini mabetlerin içinde başlamış ve gelişmiştir. Vakıf ve nizâmnâmeler ile disiplin altına alınarak belli bir sistem içerisinde yürütülmüştür. Gelişme devresine göre bu müesseseler çeşitli bölümlere ayrılarak farklı hizmet alanlarına hitap etmiştir. Bu müesseselerin kurucuları genellikle din adamlarının düşüncelerine göre şekillenmiştir. Belli bir ücret karşılığında hocalar tayin edilmiştir. Eğitim ve öğretim serbest olarak yapılmış, halk tabanına yayılmak istenmiştir. Öğrencilere yatılı kalmaları ve yiyecek imkanı sağlanmıştır. Dini bilgiler ağırlıkta olmak üzere akli ve nakli ilimler verilmiştir³⁰. XVII. Yüzyıl sonlarına doğru İslâm eğitim ve öğretimi bir durgunluğa girmiştir. Eğitim ve öğretim, Sultanlar, vezirler ve devlet adamları tarafından desteklenmiştir. Devletin oluşturmak istediği toplum anlayışı ekseninde eğitim ve öğretim kurumları tesis edilmiş ve bu amaçla eğitim ve öğretim faaliyetleri yapılmıştır.

I.BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

---

²⁹ Sigrid HUNKE, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam'ın Güneşi*, Çev: Servet Sezgin, Bedir Yay., İstanbul 1972, 54.

³⁰ Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 7.

Anadolu Selçuklu Devleti, Türkistan'dan İslâm alemine yapılan bir Oğuz hicreti neticesinde doğan bir devlettir³¹. Anadolu Selçuklular, Oğuz Türklerinin üç oklu Kınık boyuna mensup Selçuklu hükümdar ailesinden Süleyman Şah tarafından Anadolu'da kurulmuştur. En kudretli dönemi Sultan Alaaddin Keykubat zamanı olmuştur. Döneminde ilmi, fikri, sosyal, ekonomik ve ticaret alanında altın zamanını yaşamıştır³². Moğollarla yaptığı Köseadağ savaşını kaybeden Anadolu Selçukluları, devletin içindeki çekişmeler had safhaya ulaşması sonucu 1308 yılında yıkılmıştır.

Büyük Selçuklu devletinin kuruluşu ve İslam dünyasının Türklerin nüfuzuna girmesi, İslam medeniyeti ve toplumlar tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Selçuklulardan sonra tarih sahnesine çıkan Anadolu Selçuklu devleti Anadolu'nun Türkleşmesinde, ilmi ve fikri, ticari, ekonomik ve sosyal alanda gelişmesine ön ayak olmuştur³³. İran ve Anadolu fatihi Selçuklular, Arap ve İran medeniyetinden etkilenmişlerdir³⁴. Selçuklular Sünni akîdeye bağlı olduklarından, Arap ve İran medeniyetinden kendi öz kültür ve medeniyetine uyanları alıp birleştirmişler, durgunluk noktasına gelen İslam medeniyetine yeni bir tarz ve yeni bir kimlik ile hayat vermişlerdir. Selçuklularda eğitimin temel özelliği; bilime önem verilmesi ve medreselerin gelişmesi, İslami değerlere sahip veli insan tipinin iyice yaygınlaşması ve hayata bakışında tamamen İslami özellikler kazanmasıdır. Bu veli insan tipi yanında eski savaşçı ve cihangir, akıncı, alp tipi de İslamın gazilik değerinden güç alarak devam eder. Bu anlayış Osmanlı dönemindeki düşüncede de geçerliliğini korumuştur diyebiliriz³⁵.

Anadolu Selçuklu Devleti tarihini, Büyük Selçuklu Devleti'nin vassalı olduğu (1075-1157), Anadolu'ya tam hakim olan yeni bir devlet olarak hareket ettiği ve Köseadağ mağlubiyetinden sonra Moğol hakimiyetine girdiği dönem olarak, tarih içerisinde üç dönem olarak görürüz³⁶. Birinci dönem olarak Selçukluların bir kolu olarak Anadolu'nun tam olarak Türkleşmesini ve devletin

---

³¹ M. Halil YINANÇ, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İ. Ün. Yay., İstanbul 1944, 85 v.d ; M. Altay KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, 102-114 ; Paul WITTEK, *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihi*, Çev. Güzin Yalter, Türkiye Yay., İstanbul 1938, VI, 19; Osman ÇETİN, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay., İstanbul 1981, 34 v.d.

³² V. GORDLEVSKI, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yay., Ankara 1988, 238.

³³ P.M. HOLT- K.S. LAMPTON-B. LEWIS, *a.g.e*, I, 241.

³⁴ W. BARTHOLD, *İslam Medeniyet Tarihi*, D.İ.Başk. Yay., Ankara 1977, 66.

³⁵ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, A. Ün. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara 1985, 39

³⁶ M. Altay KÖYMEN, "Türkiye Selçukluları Devleti", *Tarihte Türk Devletleri*, A. Ün. Yay., Ankara 1987, I, 377.

gücünü hakim olunan yerlere götürülmesi sağlanmıştır. İkinci dönem olarak Anadolu'ya hakim olarak tam bir bağımsız devlet olarak siyasi, idari, ekonomik, ilmi, ticaret gibi faaliyetlerde bulunduğu dönemdir. Bu ikinci dönemde Anadolu Selçuklu devleti ve daha sonra oluşacak olan Beylikler döneminde Anadolu siyasi olarak Hıristiyan unsurunu temelli olarak ortadan kaldırmışlardır. Anadolu'daki Hıristiyan kültürünü asgari düzeye indirerek Türk kültürünü yerleştirmiş ve Anadolu'nun kalıcı olarak bir Türk vatanı olmasını sağlamışlardır. Anadolu Selçuklu devleti Büyük Selçuklu devleti gibi siyasi bakımından büyük bir rol oynamasa da, Anadolu'yu Türkleştirip, müslümanlaştırmak ve bu suretle Osmanlı Devletinin rahatlıkla her alanda siyasi birliğini sağlamasında büyük bir rol oynamıştır³⁷. Selçuklular eğitim ve öğretimin ilerlemesinde siyasi ve ekonomik alanındaki etkinin yanında, Anadolu Selçuklu devlet adamlarının bilim severliği sonucunda ortaya çıkan örgün ve yaygın eğitim kurumlarının yanında, atabeglik kurumları da etkili olmuştur. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Konya, Sivas, Erzurum gibi merkezlerde hükümdarların, hükümdar ailelerine mensup kadın ve erkeklerin, büyük ve zengin devlet adamlarının ve zengin tüccarların kurdukları vakıflar sayesinde, hastaneler, imarethaneler, tekkeler, medreseler, dârü's-şifalar, sıbyan mekteplerinin, Anadolu Selçuklu devletinin siyasi birliğini sağlayarak düzenli bir idare kurmaları sonucunda gelişen şehir hayatının bir kurumu olarak ortaya çıkmıştır³⁸. Anadolu Selçuklu devleti muntazam ve sağlam müesseselere malik merkeziyetçi bir devlet olmuştur. XI. Asırda Türkistan'dan Marmara kıyılarına ve Kafkaslardan Basra körfezine kadar Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi ve idari alanda devamı olmuşlardır. Moğol istilası sebebiyle doğudan gelen alim, şair ve mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri ile, ilmi ve fikri faaliyetler ortaya çıkmış ve Selçuklu medreselerinin tüm dünyada merkez konumuna gelmesini sağlamıştır³⁹. Anadolu Selçuklu devleti mimari, idari, ilmi, ekonomik alanda en parlak dönemini Alaaddin Keykubat döneminde

---

³⁷ A. Yaşar OCAK , “Türklerde Fikir ve Düşüncenin Türk Devletlerinin Kuruluşundaki Rolü” , *Tarihte Türk Devletleri*, A. Ün. Yay., Ankara 1987, I, 375 ; Fuat SEVİM, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yay., İstanbul 1978, 60.

³⁸ W . BARTHOLD, *Orta Asya Türk Tarihi*, Tahkik. K Yaşar-A.İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1975, 67.

³⁹ M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, T.T.K Yay., Ankara 1984, 65.

yaşamıştır⁴⁰. Konya'daki Selçuklu mimarisi ve güzel sanatlara ait yapılan medreselerdeki mimari tarz mimari alandaki ihtişamının birer göstergesidir⁴¹.

Anadolu Selçuklu devleti, düşünce sistemi olarak Anadolu'da Sünni akîdeyi yerleştirmek istemiştir. Çünkü Moğolların sebebiyet verdiği Türkmen göçü Anadolu'da siyasi karışıklıkla beraber, din ve mezhep ayrılığına da yol açıyordu. XIII. Yüzyılda siyasi birliği bozulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerlerine Türk beyleri tarafından Beylikler kurulmuştur. Anadolu Selçuklunun sistem olarak aynı algılayabileceğimiz beylikler döneminde, Anadolu'da Türkçe'nin ilk defa ilim, fikir ve edebiyat alanında çeşitli eserler ortaya çıkmış, Müslüman Türk kültürünün yeni hakim olduğu Anadolu'daki kültür alanında, bu sentezin sonuçları alınmıştır. Beylikler, Anadolu Selçuklu ile Osmanlılar arasında bir köprü vazifesini üstlenmiştir. Anadolu Selçuklularının yıkılmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan beyliklerdeki ilmi ve kültür hareketler, aslında Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ilim ve kültür hareketlerinin ne derece teşvik ve himaye gördüğünü bize göstermektedir. Anadolu'daki hükümdarlar çeşitli nedenlerle Anadolu'ya gelen ilim adamlarının ilmi ve fikri çalışma ve tartışmalarına değer veren, onların ilmi birikimlerinden istifade edecek talebeler yetiştirmek için medreseler, kütüphaneler, imarethaneler kurmuşlardır⁴². XI. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının siyasi birliğini, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar sırası ile ellerinde tutmuşlar, dini ve kültürel yönden İslam'ın ilerlemesinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Mükemmel bir askeri ve idari teşkilat oluşturan Osmanlılar, padişahlar ve devlet adamları tarafından ilim ve bilime önem verilmiş, devletin sınırları içerisinde Anadolu Selçuklu devletinin kurduğu müesseseler, model ve örnek alınarak daha iyi bir şekilde modernize edilerek eğitim ve öğretim hayatına kazandırılmıştır.

---

⁴⁰ İBN-İ BİBİ , *El-Evâmirü 'l-Aliye fi 'l-Umuri 'l-Alaiye*, Çev. Mürsel Öztürk, M.E.B. Yay., Ankara 1996, I, 16.

⁴¹ C.E. BOSWORTH, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev. E. Merçil-M.İpşirli , Oğuz Yay., İstanbul 1980, 165.

⁴² Ekmeleddin İHSANOĞLU, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999, I, 229.

A. MEDRESE

Medrese ismi mekan bir kelime olup ders verilen yer⁴³, Kelime olarak ders okunan yer manasına gelir. İslam medeniyetinde eğitim ve öğretimin yapıldığı yerdir. Arapça *De-ra-se* kökünden gelir. Sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapan orta ve yüksek tahsilli müesseselere de denilmiştir. *Dârülfünun*, üniversite yerinde kullanılan bir tabirdir. Medrese, okunan yerle beraber talebenin içinde oturup kalktığı ve okuduğu bina manasındadır. Çoğulu *me-da-ris*'tir. Medreseler, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü oluşturan ve eleman yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur⁴⁴. Diğer bir ifadeyle içinde ders çalışılan yer manasına gelen medrese, ıstılah olarak orta ve yüksek seviyedeki eğitim ve öğretim yapan müesseseler olarak da kullanılmıştır. İlk medreseler Türkler arasında yayılmadan önce Belh ve Buhara ve Semerkant'taki eski Budist "*Vihara*" ları model alınarak kurulan müesseselerdi⁴⁵. Medreselerin ilk yüksek eğitim ve öğretim müesseselerinin Merv ve Nişabur çevrelerinde açılmalarının sebebi olarak Uygur Türklerine ait Budist *Vihara*'ların (*Külliyeye*) bu bölgelerde ortaya çıkmaları ve kurulacak olan müesseselere müessir olmuştur⁴⁶. İlk eğitim ve öğretim müesseseleri mabetler etrafında kurulduğunu daha önce bahsetmiştik. Sümerler, Mısırlılar, Yunanlılar, Sasaniler ve Romalılarda kurulan eğitim ve öğretim kurumları mabetlere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. İslâm tarihinde ise medrese kelimesi ilk olarak IX. asırda kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Resmi bir teşekkül olarak kurulan medrese X. Asırda Karahanlılar zamanında kurulmuştur.⁴⁷ Medrese tabiri Nişabur çevresinde kurulan eğitim ve öğretim müesseseleri için de kullanılmıştır. Bundan önceki eğitim ve öğretim görevini üstlenen kurumlara medrese tabiri kullanılmamıştır. İslam tarihçileri ilk medresenin kurucusu olarak Nizamülmülk olduğunu söylemişlerdir. İslam tarihçilerinden bazıları İlk medresenin Nişabur'da kurulan Beyhakiyye medresesi olabileceğini ifade etseler de ağırlıklı olarak teşkilat, sistem, organize ve belli bir amacı olan ilk medrese,

⁴³ M. Ali ÜNAL , *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997,102; Semavi EYİCE, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1978, VIII, 50-56.

⁴⁴ Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* , M.E.B. Yay., İstanbul 1993, II ,436.

⁴⁵ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980, 331; İsmet KAYAOĞLU, *İslam Kurumları Tarihi*, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1994, II, 66.

⁴⁶ W. BARTHOLD, *Orta Asya Türk Tarihi* (Ders Kitabı), 52.

⁴⁷ Cahit BALTACI, *XV.-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 5

Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan medrese olduğu görüşünde birleşirler. Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri, devlet eliyle kurulması, tahsilin parasız olması ve medrese teşkilatının tespit edilerek uygulanması yönünden ilk olan medresedir. İslam dünyasında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. İslam medeniyetinin ilerlemesinde öncü sebeplerinden birisidir. İslam tarihinde daha sonra kurulacak olan medreselere teşkilat, idare, vakıf, sistematik ve program yönüyle model olmuştur. Öyle ki bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Kurulan bu medreselerde ders verilmekle kalmayıp, talebelerin yeme, içme, yatmaları gibi yerler temin edilmiştir. Hatta Nizamülmülk bunları sağlamak için Bağdat'taki medrese için Dicle kenarındaki çarşı, han, hamam ve çiftlikleri vakfederek medresenin bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Bütün bu çalışmalar Nizamülmülk'ün ilim ve kültür seviyesi övgüye layık olduğunu gösterir⁴⁸. İslam aleminde medreseleri kuranlar Arap olmayan ümeralardır⁴⁹. X. Yüzyıldan önce Taberan, sonra Bağdat'da faaliyete geçen ve fıkıh öğretimi yapan müesseseler, daha sonra kalem, tefsir, hadis gibi İslami ilimlerin tahsili yapılan ilk müessese olarak aynı asırda Nişabur'da faaliyete geçti. Gazneli Mahmut, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey XI. Yüzyılda bu şehirlerde medrese açmışlardır⁵⁰. İslam aleminde zamanla enlilik ve genişlik ile beş veya ondan fazla öğretmeniyle tedrisatın yapılmadığı medresesiz bir tek şehir ve kasaba kalmamıştır⁵¹.

İslam dünyasındaki camiler medresenin ilk filizleridir. Camilerde yapılan ve öğretilen okuma-yazma, Kur'an ve dilbilgisi ilimleriyle diğer muhtelif ilimler ilk olarak buralarda yapılmıştır. Günümüz ilkokul seviyesinde olmuştur. Sıbai kitabında, İbn-i Havkal'ın, Sicilya'nın Müslümanların elinde iken sadece bir şehirde 300 tane çocuk mektebi olduğunu belirtmiştir. Yine Sıbai, Belhi'nin kendi tarihi kitabında 3000 öğrencisi olan çocuk mektepleri olup, çocuk sayısının fazla olmasından dolayı okutulanları ve öğretilenleri denetlemek için merkebe binilip öyle denetlenmek zorunda kaldığını belirtir. Daha sonraki devirlerde ise camilerin yanında çocuk mektepleri ve onların yanında medreseler kurulmuştur. Bu medreseler günümüzdeki lise ve dengi, yüksek okullar

⁴⁸ Abdülkerim ÖZAYDIN, *Selçuklu Tarihi, Sultan Muhammed Tapar Devri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990, 7.

⁴⁹ Corci ZEYDAN, *a.g.e*, III, 427.

⁵⁰ Mübahat KÜTÜKOĞLU, *XX. Asra Yetişen İstanbul Medreseleri*, T.T.K. Yay., Ankara 2000, 3.

⁵¹ Mustafa SİBAİ, *İslam Medeniyetinden Altın Tablolar*, Çev. N. Demircan-M.S. Şimşek, Uysal Kitabevi, Konya, 137.

ayarında olmuştur. Medreseler ilk olarak tek bir kurum olarak ortaya çıksa da zamanla bütün ihtiyaçlara cevap verebilecek külliye tarzında yapılmıştır. Yani bu günkü kampüs tarzında yapılmıştır. Buna en güzel örnek ise Şam'da Nureddin Eş-şehid'in inşa ettiği “El-Medresetü'n-Nuriye” adlı medresesidir⁵².

Medreselerin kuruluş esaslarından birisi de fıkıh ilmini öğrenmektir. XI. Yüzyılda Nizamiye medreselerinde fakihler yetişmiştir. Fıkıh derslerinin yanı sıra sarf, nahiv gibi Arapça dil eğitimi dışında akli ilimler de okutulmuştur. Daha sonra XIII. Yüzyılda Mısır ve Şam'da fıkıh medreselerinin yanında müstakil olarak Medârisü'l-Hadis, Mâdarisü'l-Tefsir ve Medârisü'l-Nahv gibi medreseler de açılmıştır⁵³. Anadolu Selçuklu medreselerindeki eğitim şekli klasik İslam medrese eğitimine paralel olmuştur. Fıkıh, dini ilimler, Kur'an-ı Kerim, hadis ve bunlara yardımcı edebi ilimler okutulmuştur. Eğitim Salı ve Cuma günleri hariç bir hafta boyunca yürütülmüş, eğitim süresi her dönem kesinlik arzemesede beş yıla kadar sınırlandırıldığı olmuştur⁵⁴. Selçuklu medreselerinde, kuran, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerin yanında, tıp ve astronomi gibi ilimlerin de okutulması, vakfın gaye ve imkanlarına göre olmuştur⁵⁵. Medreselerdeki ders programlarının temelini dini ilimler oluşturmuştur⁵⁶. Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinde de Büyük Selçuklu Devleti Nizamiye medreselerinin bir devamı olmuştur. Ders programları da aynı şekilde sürdürülmüştür. Bağdat Nizamiyesinde; Din ve Hukuk alanında, Kuran okuma, tefsir, hadis, fıkıh ve kelim, Din ve Edebiyat alanında, Arap edebiyatı, fars edebiyatı, nahiv, sarf, hitabet, şiir, cerh ve tadil, tarih ve edebiyat, felsefe alanında, felsefe ve mantık, müspet ilimler alanında, tıp, cerrahi, riyaziye, hesap, hendese, müselleat, nücûm, heyet ve tabiat dersleri okutulmuştur. Öğretim ise daha çok ezbere dayanmıştır. Münazara tarzında tartışmalar yapılmıştır. Günümüzde olduğu gibi yıl bitirme değil, kitap bitirme yöntemi uygulanmıştır. Kitap bitirme öğrencilerin gayretine ve müderrislerin tercihine bırakılmıştır⁵⁷. Medreseler yapı itibariyle avlu, eyvan, kışlık, dersane, mescit, talebe odaları, yemekhane, havuz, çeşme, türbe, tuvalet gibi bölümlerden oluşmuştur. Avlu medresenin en önemli kısmı olmuştur. Avlu mevsim

⁵² Mustafa SIBAİ, *a.g.e*, 139.

⁵³ Ekmeleddin İHSANOĞLU, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, II, 436.

⁵⁴ Zeki PAKALIN, *a.g.e*, II, 436; Semavi EYİCE, “Mescid”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1978, VIII, 50-57.

⁵⁵ Zeki ATÇEKEN, *Konya'da Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, T.T.K. Yay., Ankara 1998, 192.

⁵⁶ H.Seyyid NASR, *a.g.e*, 19.

⁵⁷ Yahya AKYÜZ, *a.g.e*, 41-42.

ve iklime göre üstü açık ve kapalı olarak iki kısımda olmuştur. Üstü açık olan avlu, medresenin iç tertibini kuran önemli bir mekan vasfını taşır. Kapalı avlular dikdörtgen veya kareye yakın şekildedir. Açık avlular genellikle dikdörtgen şeklindedir. Medresenin diğer önemli bölümü istirahat ve çalışma yerleri olan eyvanlardır. Bir ile dört arasında olabilir. Sıcak mevsimlerde eyvanlarda dersler yapılmıştır. Medreselerde sadece dini ve akli ilimlerin yanında, kalp, beden terbiyesi üzerinde de durulmuştur. Yüzme, ok atma, cirit oyunu, güreş, koşu, ata binme, hüsn-i hat, tezyinat, hitabet, kitabet gibi estetik faaliyetlere de yer verilmiştir. Gerek yapı ve gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek alan Anadolu Selçukluları ve daha sonraki beylikler, Osmanlı medreselerine basamak teşkil etmişlerdir.

B. MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Dört Halife ve Emeviler dönemlerindeki fetihler sonucu, İslamiyet'in hızlı bir yayılma süresine girmesiyle, büyük kitlelerin ve grupların dini yönden aydınlanması gerekiyordu. Çünkü yeni müslüman olan insan büyük bir heyecanla dinini öğrenmek istiyor, bunun içinde camilere gidiyordu. Bu durum o kadar arttı ki camilerdeki gerek dini öğrenme, gerekse dini bilgilerin konusunda içeriğini daha iyi şekilde öğrenmek isteyenlerin sayısı artmaya başladı. Bu öğrenme içerisinde çıkarılan yüksek sesler, münazaralar arasındaki tartışmalar, camiye namaz kılmak için gelenleri rahatsız etmişti. Tedris usulündeki münazara tarzının ortaya çıkması ile değişen eğitim usulü, camilerin bunlara uygun bir yer olmadığı görülmüştür⁵⁸. Bu rahatsızlıktan dolayı dini eğitim ve öğretimin cami içinin dışında bir yer olması yönünde görüş oluşmaya başladı. Buna örnek olarak Kahire'deki el-Ezher cami sadece tedrisat için ayrılmış, Cuma namazı hariç namaz kılınmamıştır⁵⁹. Aslında caminin ilk görevi namaz kılma yeri idi. İbadet için yapılan bir mekandı. Camiler asıl görevini yapamaz konumuna gelmeye başlamıştı. Camilerde yapılan fikir ve düşünce münazaraları fikir ve düşünce ayrılığına, bu durum ise mezhep ayrılığına götürüyordu. Camiler bütün müslümanların bir olduğu, eşit seviyede olduğu, insanların duygu ve düşüncelerinin bir olduğunu gösteren simgeydi. Mezhep ve kavim kavgalarının yeri olamazdı. Camiler herhangi bir grubun, kavmin, cemaat ve

⁵⁸ Adam MEZ, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti, İslam'ın Rönesansı*, Çev. Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul 2000, 215.

⁵⁹ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 46.

tarikatin himayesinde, korumasında da olamazdı. Camiler bütün insanlara açık olan bir müessese olmalıydı. Belli bir görüşü, belli bir propagandayı yansıtan yerde olamazdı. Camiler çoğunlukta bulunan halkın görüşünü ve siyasi simgesini temsil etmeye başlamıştı. İlk dönemlerde camilerin siyasi ve dini yönü vardı. Ancak bunu devlet kullanıyordu. Yani caminin görevlisi aynı zamanda bulunduğu yerin yöneticisi de olabiliyordu. Ancak daha sonra camiler sadece dini yönüyle faaliyetlerde bulunmuşlardır⁶⁰. Öğretimin, formel hale gelmeye başlama sürecine girmesi ile eğitim ve öğretim müesseselerinin kurulması zorunlu görüldü⁶¹.

X. Yüzyılda Şii hareketinin Irak'ta, Mısır'da siyasi bir başarısının yanında Şii propagandası yapılması ve Sünni akîdeye ters işlevler görülmesi, böylece İslam toplumunu sarsıcı ve tehlikeli faaliyetlerde bulunulması ile Şii hareketi Irak'ta ve Mısır'da Fatımilerin elinde siyasi bir başarı elde etmiş ve bu başarısına güvenerek Şiilik inancını açıktan olarak yaymaya başlamıştı. Kendilerine has bir hadis ve kısmen fıkıh geliştirip, merkezi bir imamlık doktrin hizmeti vererek, öğrenim yerleri tesis etmeye başladılar⁶². Bu durum Büyük Selçuklular zamanında Sünni akîdeye ters idi ve siyasi birliktelik tehlikeye giriyordu. Çünkü Selçuklular siyasi birliğin sağlanmasında en önemli etken olarak, Sünni akîdenin tam, doğru ve sistemli bir şekilde öğretilmek ve Sünni akîdenin yerleştirmekle sağlanacağına inanıyordu. Sünni akîdenin de halk tabanında etkili olabilmesi için mutlaka eğitim ve öğretim şeklinde bir kurum olmalıydı. Özellikle Nizâmülmülk⁶³ ileri görüşlü olup, keskin zekası ile bu durumun hemen farkına varmış ve Nizamiye medreselerinin kurulması için gerekli olan çalışmayı köklü ve sistematik bir şekilde başlatmıştır. İlk Nizamiye Medresesi Nişapur'da inşa ettirilmiştir⁶⁴. Bununla beraber Nizamiyelerin en meşhuru eğitim ve öğretim kadrosu ile birlikte diğer çalışanlara da vakıflar vasıtasıyla ücretsiz tahsil ve geçim sağlayan ilk teşkilatlı medrese Alparslan

⁶⁰ Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Çev. İ.Süreyya Sırma, A. Üniv. Yay., Erzurum 1975, 12 ; Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev. İ.Süreyya Sırma, Bir Yay., İstanbul 1984, 59.

⁶¹ H. Seyyid NASR, *a.g.e.*, 17.

⁶² ÇELEBİ, Ahmet, *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Çev. Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul 1983,108.

⁶³ İBNÜ'L-ADİM, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Sevim, T.T.K. Basımevi, Ankara 1982, 36-61.

⁶⁴ İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil fi't-Tarih*, Çev. Abdulkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1991, X, 58 ; El-HÜSEYNİ, *Ahbar üd-Devlet is- Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, T.T.K. Basımevi, Ankara 1943, 46-62.

zamanında yine Nizamülmülk tarafından kurulmuştur. 1064 yılında Diele kenarında temeli atılıp inşasına başlanan bu medrese 100 bin dinar harcanarak iki sene sonra tamamlanmış ve öğrenim hayatına başlamıştır. Müderrisliğine Ebu İshak Şirazi getirilmiştir⁶⁵. Nizamülmülk zamanında kurulan bu müesseseler teşkilat ve eğitim öğretim bakımından zamanın en iyi kurumları olup, devlet tarafından himaye edilen kurumlar olarak dini ilimlerin yanında müspet ilimlerin de gösterildiği yerdi. Bağdat'tan sonra İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul, Amul gibi şehirlere de medreseler kurulmuştur⁶⁶.

Devlet veya halkın içindeki bazı insanların, İslam'ın tam ve doğru bir şekilde, Hz. Muhammed ve onun ashabının yaşadığı şekilde yaşanmasını sağlamak istenmesi, dinin anlatılması ve öğretilmesiyle sevap ve ecir kazanma gibi düşünceleri ve büyük bir hızla farklı kültür ve milletlerin içerisinde yayılan İslam bu kültürler karşısında veya o milletin veya kavmin ait örf ve adetlere göre İslam'ın en iyi şekilde yer edinilmesi sağlamak istenilmesi müesseselerin kurulmasında etken olmuştur. İslam dinine ters düşenlerin belirlenmesi ve İslam'a ters olan ibadet anlayışının ortaya çıkmasını önlemek istenilmesi diğer bir etkendi. İslam devletleri bir idari ve askeri sistemi ile yönetiliyordu. Devleti yöneten padişah veya sultan olmakla beraber, sultanın mutlaka yardımcıları olması gerekiyordu. Devletin sınırlarının gelişmesiyle beraber devleti ayakta tutacak, devlet işlerini muntazaman yapacak kişilere ihtiyaç oluyordu. Bunlar kadı, divan görevlileri ve vergi memuru gibi kişilerdi. Devlet teşkilatında yer alacak insanlar çeşitli mesleklere göre eğitilmesi gerekiyordu. Bu durumda ancak medreseler ile olabilirdi. Devletin zenginleşmesi, sınırlarının genişlemesi sonucu, ilim ve kültür faaliyetleri en ücra yerlere götürülerek, halkın eğitim ve öğretim kurumlarından yararlanılmasını sağlanmış, eğitim ile halk üzerinde devletin olumlu bir tesiri olmuş ve yetenekli ve kabiliyetli insanlar ortaya çıkarılarak devlete kazandırılmıştır. Böylece devlet halkın nezdinde çok iyi bir yer edinmiştir⁶⁷. Devletin otoritesi kurulan bu kurumlarla en ücra yerlere kadar götürülmüş ve bu kurumlarda görev yapan insanların devlet işlerine yardımcı olarak devlet işlerinin düzenli olmasını sağlamıştır. Devletin bekâsının ve uzun

⁶⁵ İBNÜ'L-ESİR, *a.g.e*, X, 62 ; Ziya KAZICI, *İslam Eğitim Tarihi*, 48.

⁶⁶ MEVDUDİ, *Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yay., Ankara 1971, 33.

⁶⁷ İsmet KAYAOĞLU, *İslam Kurumları Tarihi*, II, 49.

ömürlü olmasının nedenleri arasında, eğitim ve öğretim kurumlarının tesis edilmesi düşüncesinin devlet adamlarında yer edinmesi de etkili olmuştur. Hz. Muhammed'in ilme ve bilime olan teşviki ve hayatında bunu uygulayarak insanlara örnek olması, İslamiyet'in eğitim ve öğretim ile ilim ve bilim hayatının iç içe olması, İslam'ın gelişen ve değişen hayat şartları içerisinde daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerim ve Hadisin doğru bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmak istenmesi, Sünn-i akîdenin temeli olan fıkıh ilminin öğretilmek istenmesi medreselerin kurulmasında neden olarak gösterilebilir. Batini çalışmalara ve propagandalara karşı askeri veya herhangi bir kuvvet olarak değil de fikri ve düşünce alanında karşı koymak istenilmesi ve bu görev için kurum ve kuruluşlar tesis edilmiştir⁶⁸. Kültürlü ve bilgili sultanların, halkın da bilgili ve kültürlü olmasını istemesi, cahil bir toplum istememeleri, sultanların ve hükümdarların siyasi bir kuvvet bulmak amacıyla ilim ve fikir adamlarına dereceler vererek, takdir ederek kendilerini halkın sevgisini ve itibarını kazanmış olan ilim ve fikir adamlarının desteğini alarak ordu, halk ve devlet adamları üzerinde etkisinin güçlü olmasını istemeleri de medreselerin kurulmasında rol oynamıştır. Sultan Alparslan'ın Nişabur'da bir mescit önünde talebelerin durum ve vaziyetini beğenmeyerek, ilim ve fikir alanında çalışmalar ve tedris yapan insanların perişan bir halde olmaması gerektiğine inanarak bu kişilere imkan ve olanakların sağlanmak istenmesi ve bunu bizatihi Nizamülmülk'ten istemesini⁶⁹ bir örnek olarak verebiliriz. Ahmed Çelebi'de medreselerin ortaya çıkış nedeni olarak Von Kremer'in görüşünü ise şu şekilde aktararak, Von Kremer medreselerin açılma nedenlerinden birisinin, zamanın büyük bir kısmını ilimle geçiren, diğer taraftan maişet temini için çalışmak zorunda kalan ve ihtiyaçlarını bu nedenle karşılamakta zorluk çekenler için müesseselerin kurulmasıyla bu sorunun ortadan kalktığını söylemiştir⁷⁰. İşte tüm bu nedenler ve bu nedenlere yakın bir çerçevede medreseler ve medreselere yakın eğitim ve öğretim kurumları kurulmuştur. Bu kurulan müesseseler her zaman en iyi şekilde üstlendiği rolü yerine getirmiştir.

C. YAPI İTİBARIYLA MEDRESE ÇEŞİTLERİ

⁶⁸ Hüseyin G. YURDAYDIN, *a.g.e.*, 63.

⁶⁹ ŞEKER Mehmet- Genç Süleyman, *Türk Medeniyet Tarihi*, Editör. Nesimi YAZICI, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 1999, 156.

⁷⁰ Ahmet ÇELEBİ, *a.g.e.*, 109.

XII. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyıl ortalarına kadar kurulan medreseler, genellikle bir vakıf kurumu olarak ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklular zamanında yapılan ve model olan medreseler, Anadolu Selçuklularda da aynı mimari tarzda ve biraz daha gelişmiş şekilde de olmuştur. Medreseler genellikle tek katlı yapılmıştır. İki katlı olanları da mevcuttur. Konya *Sırçalı Medresesi* buna örnektir. Eyvan sayıları belli değildir. Eyvanlar, sivri, beşik tonozlu, örtülü, ana eyvanın yanlarındaki odalar genellikle kubbelidir⁷¹. Taş ve tuğladan yapılan ve genellikle mozaik çinilerle süsleme, her iki tip medresede de uygulanmıştır. Medreseler gerek plan ve gerek iç ve dış süslemeler bakımından zaman içerisinde gelişme göstermiştir. Selçuklu medreselerinde form, dıştan içe doğru değil, içten yani avluda dışa doğru gelişmiş ve avlu düzeni binanın şekillenmesinde en önemli eleman olmuştur. Açık avlulu Selçuklu medreselerinde portal genellikle binanın uzunlamasına eksenini üzerinde ana eyvanın karşısındadır. Kapıdan giriş eyvanına geçilir. Bütün kapalı avlulu medreselerde olduğu gibi açık avlulu Selçuklu medreselerinde de dersane hacimleri ana eyvanın bir veya iki yanına kurulmuş ve genellikle bu odalar kubbeli yapılmıştır⁷². Kubbeli medreselerde türbe ve bina, planlanırken bazen kubbeli dersanelerden birinin sonradan bu maksatla kullanıldığı da oluyordu. *Konya Karatay Medresesi* buna örnektir. Açık avlulu medreselerde aynı şekilde rastlanır. *Tokat Gök medresesi* de buna örnektir. Diğer Selçuklu medreselerinde de türbe yan kanatlarda yada binanın ön kısmında bulunurdu. Eyvanın sağında ve yanında bulunan kubbeli odalardan birisi müderrise diğeri muide aittir. Anadolu Selçuklu mimari süslemeleri ve el sanatları İslam sanatı çerçevesi içerisinde büyük bir yenilik ortaya koymuştur⁷³.

Anadolu'daki Selçuklu Medreseleri mimari açıdan, avlulu ve kubbeli olmak üzere ikiye ayrılır. Avluya açılan dört büyük eyvanlı Asya medreseleri örneği Selçuklular devrinde ana hatları muhafaza edilerek tatbik edilmiştir. İklim şartları da mimari tarzda etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Avlulu medreseler ki açık avlulu medreseler, ikincisi olarak da kapalı kubbeli medreselerdir.

1. Avlulu Medreseler: Giriş tarafında yapıya fizyonomisini veren, büyük bir portol, avluya götüren dehlizden önce gelir. Avlunun girişe karşı olan cephesinde büyük bir eyvan bulunur. Sağında ve solunda tali hücreler vardır. Bazılarında bunların

⁷¹ Abdullah KURAN, *Anadolu Medreseleri*, T.T.K. Yay., Ankara 1969, I, 4 ; Bkz. Geniş bilgi için Metin SÖZEN, *Anadolu Selçuklu Devri Medreseleri*, İstanbul 1970, I-II.

⁷² Zeki ATÇEKEN, *a.g.e*, 192.

⁷³ Gönül ÖNEY, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 8.

yanında birer eyvan da bulunur. Önleri Revaklı küçük hücreler öğrencilerin yatması için derslerine çalışması için ayrılmıştır. Bu tip medreselere örnek olarak Konya'daki Sırçalı, Sivas ve Erzurum'daki Çifte Minareli, Sivas'taki Gök medreseleri örnek olarak verebiliriz⁷⁴.

2. Kubbeli Medreseler: Açık avlu yerinde çoğu zaman bir havuz ihtiva eden kubbeli kısımlar, oturma odalarından, dershaneden ve türbelerden ibarettir. Açık avlulu medrese ile kapalı kubbeli medreseler arasında aslında çok büyük bir fark yoktur. Sadece kapalı avlulu tipte orta mekan kubbe ile örtülür. Bu sebeple plan kare veya kareye yakın bir dikdörtgen biçiminde olur. Açık avlulu tipin avlusu ise genellikle giriş eksenini itibariyle uzunlamasına dikdörtgen biçimindedir. Ancak dikdörtgen avlunun enlemesine inşa edildiği örnekleri vardır. Bu iki önemli fark dışında her iki tipin mimari esasları ve unsurları aynıdır⁷⁵. Anadolu'da bu tip medreselere örnek olarak Konya'daki Karatay ve İnce Minareli medreseler gösterilebilir. Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları İslam sanatı çerçevesinde incelendiğinde büyük yenilikler ortaya koyar. Özellikle taş süsleme, figürlü kabartma, heykel, çini, ahşap ve halı dallarında sunulan malzeme yeni denemeler ve sürprizlerle İslam sanatında yeni sayfalar açmıştır. Anadolu Selçukluları mimarisi Orta Asya, İran, Irak, Suriye, Bizans, Ermeni mimarisi ile karışmış olan yepyeni bir senteze ulaşmıştır⁷⁶.

D. MEDRESE BÖLÜMLERİ

Medreseler tek bir bölgede veya yerde tesis edilmemiştir. Üç kıtaya ulaşan İslam medeniyeti, ulaştığı her bölgeye eğitim ve öğretim kurumlarını taşımıştır. Medresenin bulunduğu yer iklim, mevsim, kültür, toprak, sıcaklık, soğukluk, ekonomik, sosyal yaşayış gibi farklılıklar içerisinde olacaktır. Bundan dolayı her medreseye aynı yapı elemanları kullanılmamıştır. Umumi olarak ise medreseler şu bölümlerden oluşur.

1. Avlu: Medresenin en önemli yeri avludur. Bina düzeni avlunun etrafında kurulmuştur. Hatta mimari tarz olarak medreselerin açık avlulu ve kapalı kubbeli olarak ikiye ayrılmasına da neden olmuştur. Üstü açık olanı da vardır. Açık avlulu medreseler bu adı almıştır. Kapalı alanda vardır ki, kapalı kubbeli medreseler bu nedenle bu adı almıştır. Medresenin bir bütün olarak çalışmasını sağlar, üstü örtülü

⁷⁴ Suut Kemal YETKİN, *İslam Mimarisi*, A. Ün. Basımevi, Ankara 1965, 105.

⁷⁵ Zeki ATÇEKEN, *a.g.e*, 191.

⁷⁶ Gönül ÖNEY, *a.g.e*, 8-9.

olduğu zaman mimari bir mekan, üstü açık olduğu zaman revaklar ile çevrili, binanın iç düzenini kuran organik bir mekan olma özelliğini taşır. Kapalı avlular kare veya kareye yakın bir dikdörtgen, açık avlular dikdörtgen biçiminde olur. Kapalı avlularda revak bazen rastlanırken, açık avlulu medreselerde revak avlunun bir parçasıdır⁷⁷.

2. Eyvan: Avluya anlam veren mimari bir elemandır. Daha önceki bazı mezhep sayılarına göre değişebilmekte ise de Anadolu Selçuklularda bu durum olmamıştır. Medrese mimarisinde eyvan, fonksiyon olarak medresenin güneş ve yağmurdan korumuş olup diğer kapalı olmayan yönüyle çalışma ve istirahat yeridir. Bir medresede eyvan bir ile dört arasında olabilirdi⁷⁸.

3. Mescit: Müstakil veya yarı müstakil olanları olduğu gibi ana eyvanın yazlık dersane olarak kullanılan yerin bazen mescit olarak kullanıldığı olmuştur. Medrese içerisinde yapılan mescitler de vardır⁷⁹.

4. Türbe: Medreseyi yapanların kendileri vefat ettiğinde medrese içinde yaptıkları türbeye defnolunmak istiyorlardı. Bu giderek gelenek haline gelmiştir. Medreselerin değişik yerlerinde bulunabilirdi⁸⁰.

5. Talebe Odaları: Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde talebe hücreleri, avlunun iki yanına konulmuş, sivri beşik tonozlu küçük yapılarıdır. Talebelerin kaldığı yerdir. Genellikle dolap nişleri bir yanda da ocak yeri bulunurdu. Kapıları daima avluya açılan talebe hücrelerinde pencereler olduğu gibi olmayanlarda vardı. Dışarıya bakan pencereler nadirdir⁸¹.

6. Kışık Dersane: Açık avlulu medreselerde sıcak mevsimlerde dersler eyvan veya eyvanlarda verilirdi. Soğuk havalarda ise buralarda dersler yapılmayıp kışık dersane denilen yerlerde yapılırdı. Ana eyvanın sağ ve sol tarafına bitişik yapılmıştır. Soğuk havalarda derslerin görüldüğü yerdir⁸².

7. Havuz: Medreselerin avlu kısmının ortasında bulunur. Medreseye ayrı bir güzellik katmıştır. Medresenin görünüşüne renk katmış, medresenin monotonluktan kurtulmasını sağlayarak, huzur verici bir ortam oluşmasına katkıda bulunmuştur⁸³.

8. Çeşme: Medresenin içinde ve dışında olanları vardır. Genellikle binanın dışındadır. Böylece medresenin temiz su ihtiyacı mahalle çeşmelerinden

⁷⁷ Ziya KAZICI, *İslam Eğitim Tarihi*, 61.

⁷⁸ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 1991, 263.

⁷⁹ Ziya KAZICI, *İslam Eğitim Tarihi*, 62.

⁸⁰ *A.g.e.*, 63.

⁸¹ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 264.

⁸² *A.g.e.*, 264

⁸³ Ziya KAZICI, *İslam Eğitim Tarihi*, 64.

karşılanmaktadır. Medresenin bir parçası olarak inşa edilenlere Urfa Ulu cami medresesi örnek olarak verilebilir⁸⁴.

Ayrıca talebelerin, müderris ve muidlerin ihtiyacına göre medrese içerisinde gerekli olan düzenlemeler yapılırdı. Medrese giderek bir külliye yani bu günkü manada kampüs tarzında yapılmıştır. Bu durum genellikle devletin ekonomik gücü ile paralellik gözetmektedir. Özellikle devletin ekonomik gücü vakıflara da yansiyarak medreselerin fiziki ve mimari alanındaki gelişmesinde önemli etken olarak yansımıştır.

E. MEDRESE ÖĞRETİM KADROSU

Medresenin öğretim kadrosu esas itibariyle, müderris, muid ve talebeden müteşekkildir. Şimdi sırası ile bu kişilerin medresedeki fonksiyonları hakkında bilgi verelim.

1. Müderris

en salahiyyetli olan ilim, zühd ve takva sahibi olan kimsedir. Müderrisler vücud, zihin, karakter özelliği, siması, sempatik, akıllı, kültürlü, anlayışlı, adaletli, iffetli, cömert, gözü gönümlü tok, huyunun güzel olması her hali ile talebelere örnek olan bir insan olması gerekiyordu. Nizamiye medreselerinde müderris olanlarda aranan şartlar arasında ise zamanın seçkin bilgini olması, yabancı dil bilmesi, vakarlı olması gibi şartlar müderris seçiminde etkili oluyordu⁸⁵. Anadolu Selçuklularda, bilgili, kişilik sahibi ve dindar olan ehliyyetli ilim adamları müderris olabiliyordu. Her medreseye bir müderris ve ona yardımcı bir muid atanırdı. Aksi bir durum olmadığı müddetçe ölünceye kadar görevlerini sürdürebilirlerdi. Maaşları yeteri derecede olmuştur⁸⁶. Nizamülmülkün Nizamiye medreselerini kurması ve burada görev yapan müderrislere maaş bağlaması ile müderrisler düzenli bir şekilde maaş almışlardır. Maaşlarının yanı sıra çeşitli giderlerde karşılanmışır⁸⁷. Bu uygulama Anadolu Selçuklularda da sürmüştür. Müderrisler medreselerde Hanefi fikhı üzerinden ders yapmışlardır. Müderrisler, şeriat, hadis, tefsir, usul ve fûrû, hilaf ilimlerinde liyakatli ve ehliyyetli olması gerekiyordu⁸⁸. Müderrislere müderrislik görevi yanında devlet veya vakıf tarafından ek görevlerde verilmiştir. Vakıf nazırlığı, toplanan vergilerin tasarrufu,

⁸⁴ A.g.e., 64.

⁸⁵ M. Altay KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı II*, Ankara 1983, 387 v.d;

⁸⁶ Yahya AKYÜZ, a.g.e, 42.

⁸⁷ Mustafa SIBAİ, a.g.e, 140.

⁸⁸ Osman TURAN, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, T.T.K., Ocak 1948, XII, S. 45, 75.

medrese içerisinde yapılacak herhangi bir tamiratı yürütme gibi. Bütün bunları Şemseddin Altun-Aba ve Celaleddin Karatay Vakıflarından öğrenmekteyiz. Bunun yanında talebe, imam ve müstahdemlerin maaşı ve tayinleri, müteveli ile ilgilenme gibi vazifeleri de vardı. Müderrislerin maaşı ise Altun-Aba medresesinde yılda 800 dinar, Gök medresesinde ayda 150 dirhem ve Cacaoğlunda ise yılda 720 dirhem verilirdi⁸⁹. Altun-Aba medresesinde müderrisin hanefi mezhebinden olması şart koşulmuştur⁹⁰. Konya Atabekiyye müderrisinin hanefi olması ve hanefi talebelere fıkıh meseleleri anlatması gerektiği belirtilir. Konya Karatay medresesinde hanefi olması istenmiştir. Gök medresesinde ise şafi, olmaz ise hanefi mezhebinden olması istenmiştir⁹¹.

2. Muid

olmak gibi manaları vardır. Müderrisin ders verdiği ve yaptığı tavrı, tekrar eden kimse demektir. Talebeler arasındaki en liyakatli olanlar arasından seçilmiştir⁹². Müderris ile talebe arasında yer alır. Bugünkü konumuyla asistan pozisyonundadır. Müderrisin anlattığı dersleri talebeler arasında müzakere eden, anlaşılmayan konuyu açıklayan kişidir⁹³. Muid ayrıca talebelerin disiplini ile namaz kıldırma ve müderrise herhangi bir konuda yardımcı olma gibi ek görevleri de vardır. Her medresede muid olup, müderris tarafından seçilip tayin edilirdi. Kendilerine berat verilmiştir. Beratını kaybeden muid tekrar yenilemek zorundadır. Muidlik talebeliğin bitişinden sonra başlardı. Vakfiyelere göre Anadolu Selçuklularda medreselerde genellikle iki muid bulunurdu. İki'den az veya çok olan medreselerde vardı. Konya Karatay Medresesinde bir, Sivas Buruciyye Medresesinde üç muid bulunurdu. Muide müderrise verilen maaşın yarısı verilirdi. Cacaoğlu medresesinde yılda 300, Altun-Aba medresesinde 240 ve Gök medresesinde ayda 50 dirhem verilirdi⁹⁴.

3. Talebe

Araplarda *tilmiz* ve *talib*, Selçuklularda *fakih* ve *mülazım* denilmiştir. *Danişmend* manası da vardır. İslam eğitim ve öğretimi içerisinde asli unsurdur. Farsça'da alim olan, akil olan, softa ve suhte manaları da tarih içerisinde

---

⁸⁹ A.g.m.,75

⁹⁰ Osman TURAN, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, T.T.K., Nisan 1947, XI, S.42, 202.

⁹¹ Osman TURAN, “Celaleddin Karatay , Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII, S. 45, 74.

⁹² Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ağaç Yay., İstanbul 1993,VII, 58.

⁹³ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İ. Ünv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984, 34.

⁹⁴ Osman TURAN, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XII, S. 42, 77.

kullanılmıştır⁹⁵. Anadolu Selçuklular da talebe sayısı, yirmi ile kırk arasında olmuştur⁹⁶. Sivas Buruciyye Medresesinde otuz, Konya Altun-Aba Medresesinde otuz sekiz öğrenci vardı⁹⁷. Konya Altun-Aba Medresesinde talebeler üç gruba yani dereceye ayrılmıştı. Bunun göstergesi olarak talebelere verilen harçlıktan anlıyoruz. Yüksek seviyedeki öğrencilere ayda on beş, orta seviyedeki on öğrenciye onar, ilk seviyedeki öğrenciye ise beşer dinar verilmiştir. Ayrıca her yıl yüz dinarlık kitap alınır. Beş yıl içerisinde kabiliyet göstermeyen öğrenci, derslerde devamsızlık yapan öğrenci medreselerden çıkarılırdı⁹⁸. Karatay vakfiyesinde, Konya Karatay Medresesinde öğrenciler, fakih ve mülazım olarak iki dereceye ayrılmıştır. Haftada beş gün ders yapılırdı. Salı ve Cuma günleri ders yapılmazdı⁹⁹. Altun-Aba vakfiyesinde ise üç dereceye ayrılmıştır. Cacabey medresesinde ise fukahanın medreseyi üç yılda bitirmesi gerektiği belirtilmiştir. Talebelerin devam mecburiyeti vardı. Anadolu Selçuklu medreselerindeki öğrencilerin mezhepleri konusunda kesin bir mezhep ortaya konulmamıştır. Altun-Aba medresesinde talebelerin hanefi ve şafi olması gerekiyordu¹⁰⁰. Konya Karatay medresesinde ise dört mezhepten de öğrenci olabilirdi¹⁰¹.

F. MEDRESEYE BAĞLI KURUMLAR

Medreseye bağlı kurumlar zamanla ortaya çıkmıştır. İlk kurulan nizamiye medreseleri sadece eğitim ve öğretim yerleri iken daha sonra kurulan medreseler tam bir külliye şeklinde yapılmaya başlanılmıştır. Medreseyle beraber mescid, cami, hastahane ve kütüphane de bulunurdu.

1. Mescid ve Camiler: Müslümanlar tarafından yeryüzünde üç büyük mescid olduğu kabul edilir. Bunlar; Mekke'deki , Medine'deki ve Beytü'l Makdis'dekidir¹⁰². Bilindiği üzere İslam da eğitim ve öğretimin yapıldığı ilk yer mescid ve camiler olmuştur¹⁰³. Daha sonra mescid ve camilerin yerine medreseler açılmıştır. Mescid ve camilerdeki eğitim ve öğretimin neden medreselere intikal ettiğini daha önceki konumuzda arz etmiştik. Medreselerden önce eğitim ve öğretim faaliyeti yürüten bu

⁹⁵ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 268.

⁹⁶ Osman TURAN, “Celaleddin Karatay , Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII, S. 45, 78 .

⁹⁷ Osman TURAN, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI, S. 42, 202.

⁹⁸ *A.g.m.*, XI, S.42, 202-203.

⁹⁹ Osman TURAN, “Celaleddin Karatay , Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII, S. 45, 79.

¹⁰⁰ Osman TURAN, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI, S. 42, 202.

¹⁰¹ Osman TURAN, “Celaleddin Karatay , Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII, S. 45, 74.

¹⁰² Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Çev. İ. Süreyya Sırma, 12.

¹⁰³ İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, Çev. Zahir Kadiri Ugan , M.E.B. Basımevi, İstanbul 1968, II, 265.

yerlerde; Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh, tefsir ve manevi dersler verilmiştir. Bu eğitim düzensiz bir şekilde idi. Şu da bir gerçektir ki medreselerin kurulması mescid ve camilerin tamamen bu görevlerden koptuğu manasına da gelemez. Hz. Peygamber zamanında aldığı eğitim ve öğretim görevini mescid ve camiler, her zaman başarı ile sürdüreceği bilinen bir gerçektir. Anadolu Selçuklularda kurulan cami ve mescidler ilmi hayatta önemli görevler ifa etmiştir¹⁰⁴. Altun-Aba, Gök, Kütahya Yakub Bey, Candaroğlu ve Karaman'da İbrahim Bey medreselerinin yanında mescit ve imaretler yapılmıştır¹⁰⁵.

2. Kütüphaneler: Anadolu Selçuklu devrindeki medreselerin çoğunda kütüphaneler mevcuttur. Daha önce Nizamiye medreselerinde de sosyal tesislerle birlikte kütüphaneler yaptırılmış; dini ilimler, coğrafya, matematik, tıp, geometri ve tarihe dair binlerce kitap bulundurulmuştur. Kütüphaneler kuruluş yönüyle özel ve genel olarak ikiye ayrılır. Halifeler, padişahlar, alimler ve vezirler gibi kişilerin kurdukları kütüphane özel kütüphaneler, medrese, dârül-hadis, dârü'ş-şifa gibi müesseselerin içinde veya yanında kurulan kütüphaneler ise genel kütüphaneler olmuştur. Kütüphaneler bir çok sosyal faaliyetlerin içeriğinin toplandığı bir yerdir. İslam dünyasında pek çok meşhur kütüphaneler mevcuttur. Harun Reşid zamanında kurulan *Bağdat Beytü'l-hikme* kütüphanesi, *Endülüs Hikem* kütüphanesi gibi kütüphaneler mevcuttur¹⁰⁶. Gazneliler ve Selçuklular döneminde Türkistan ve Maverâünnehir'de kütüphaneler kurulmuştur. Sultanlar, devlet adamları tarafından binlerce cilt kitap vakfedilmişlerdir. Selçuklular zamanındaki Anadolu'da Amid Ulu Cami bitişiğinde kurulan kütüphane zamanın en meşhur kütüphanelerindendi. Bu kütüphane'de Hicri 6. asırda bir milyon kırkbin cilt kitap mevcut olduğu söylenmektedir. Nizamülmülk Nişabur, Bağdat ve diğer şehirlerde kurduğu medreselerin yanına ilim adamlarının yararlanması için kütüphaneler kurmuştur. Anadolu Selçuklular devrinde kurulan medreselerin çoğunda kütüphaneler mevcuttur. Selçuklular devrinde ilim ve irfan merkezi haline gelen Konya'da ilk Selçuklu kütüphanesini Şemseddin Altun Aba kurmuştur. Altun Aba medresesinde kütüphane mevcuttur¹⁰⁷. Selçuklu dönemi ünlü alimlerinden Sadreddin Konevi'nin Siraceddin Urmevi evladından Bedreddin Mahmud'un zevcesi Kutlu Melek Hatun'un, Selçuklu

¹⁰⁴ Mustafa KAFALI, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara Kültür Merkezi Yay., Ankara 1997, 12.

¹⁰⁵ Osman TURAN, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII, S. 45, 79.

¹⁰⁶ Adam, MEZ, *a.g.e*, Çev. Salih Şaban, 207 v.d.

¹⁰⁷ Osman TURAN, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI, S. 42, 202.

veziri Sahip Ata'nın Anadolu'nun çeşitli yerlerinde medreselerin yanına veya ayrı olarak kütüphaneler kurmuşlardır¹⁰⁸. Gerek Büyük Selçuklu gerek Anadolu Selçuklu devletindeki sultanlar, emirler, vezirler veya bu insanların hanımları, oğulları, kızları, devlet kademesindeki insanların özel kütüphaneleri olduğu gibi, muhtelif yerlere kütüphaneler de kurmuşlar veya kurulmuş olan medreselere kütüphane yerleri temin etmişlerdir. Sivas Sahibiyye ve Buruciyye medreselerinde bir kütüphane ve bu kütüphanelerden sorumlu kişiler vardı¹⁰⁹. Bu durum Anadolu'nun ilim ve bilim yolundaki katkıları olduğu gibi insanların bilime olan sevgisini de açıkça göstermiştir¹¹⁰.

3. Hastahaneler: Medrese ile yakından ilgisi vardır. Tıp tahsilinin İslâm dünyasındaki önemli rolünü üstlenmişlerdir. Sağlık hizmetlerinin sunulduğu bir yer olduğu gibi tıp öğrencilerinin okuyup ihtisas yaptıkları, ilaçların yapıldığı yer olmuştur. Dârü'ş-şifa veya Dârü't-tıp da denilmiştir.

4. Tekke ve Zaviyeler: İslam eğitiminde tekke ile medrese birbirlerine bağlıdır. Dini tedrisat ve ibadet ayırt edilmediği için herhangi bir tekkede ibadetlerini yapan şeyh dini dersler de vermiştir. Bu eğitim tabii ki bir plan veya projenin içinde olan medrese gibi olmamıştır. Dini, tasavvufi eğitimi ve bunu bilfiil yaşama yeri olarak görülmüştür. Burada bulunan insanların kabiliyetleri ve istidatlarına göre şeriat, tarikat ve hakikat konularında ders verilen ve adab-ı islamiye ve insaniyenin talim ve teskin kabul edildiği mahiyette birer eğitim kurumlarıdır. Esas gaye olarak da sûfilere oturacak ve zikirlerini yapabilecekleri bir yerdir. Tasavvuf anlayışının, düşüncesinin ve terbiyesinin işlendiği yer olarak görülmüştür. Çünkü burada insanlara hayatın ızdırabını dindirmek, ruhların dinlendirilmesi tesellikâr sözlerin işitildiği ve tarihi menkıbelerin anlatıldığı gibi güzel faaliyetlerin yapıldığı yer olmuştur. Anadolu Selçuklular döneminde bu kurumlar halkın İslâm'ı daha iyi anlayabilmeleri ve İslâmiyet'in yayılmasında önemli rol oynamışlardır¹¹¹. Özellikle Moğol istilasından kaçan ve Anadolu'ya göç eden Türkmenler arasında önemli vazifelerde bulunmuşlardır. Türkmenler arasında İslam dinini anlattıkları gibi düzenli bir şekilde hareket etmelerini, karışıklığı önlemeleri, devletin göçten dolayı siyasi

¹⁰⁸ İsmail ERUNSAL, "İslam Medeniyetinde Kütüphaneler", *D.G.B.İ.T*, XIV, Çağ Yay., İstanbul 1992, 246.

¹⁰⁹ Osman TURAN, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellekten*, XI, S. 42, 202.

¹¹⁰ Bkz. Geniş bilgi için Süheyl ÜNVER, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler", Atatürk Konferansları II, Ankara 1970.

¹¹¹ Ekmeleddin İHSANOĞLU, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, II, 253; Osman ÇETİN, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, 151.

birliğini tehlikeye düşürmemeleri, şehir hayatına geçmelerini ve yerleşmeleri sağlayarak çok önemli görev yapmışlardır. Tekke ve Zaviyelerde yetişen *Mevlana*, *Yunus Emre*, *Hacı Bayram Veli* ve *Hacı Bektaşî Veli* gibi büyük mutasavvıflar halkın her yönden teveccühüne mazhar olmuşlar ve İslam dinini en güzel ve en doğru şekilde temsil etmişlerdir. Eğitim ve Öğretim bakımından önemli hizmetleri olan bu kurumlar, Anadolu Selçukluları döneminde sağlanan asayişten sonra, artan refah sultanların ilim adamlarına gösterdiği itibar ve himaye, Moğol istilasının Anadolu'ya sürüklediği alim, şair ve mutasavvıfların bu faaliyetleri Anadolu'nun ilim ve kültür merkezi olmasında ekili olmuştur.

5. Vakıf: Vakıf, VIII. Asır ortalarından XIX. Asır sonlarına kadar İslam dünyasında Selçuklular ve Osmanlılar zamanında, fethedilen diğer devletlere ait topraklarda sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir¹¹². Vakıf, yararı insanlara ait olmak üzere herhangi bir temlik veya temellükünden ebediyen alıkoymaktır. Bir mal veya mülkün gelirinini veya kendisinin toplumun yararına sunulmasıdır. Kişi tarafından vakfedilen her türlü arazi, vergi, bina gibi yapılar, nakit paralar, taşınır veya taşınmaz tüm mallar, devlete ait miri arazilerden oluşmuştur. İslam dini ile birlikte vakıf, insanların sosyal yardımlaşma ihtiyaç ve isteklerinin bir neticesi olarak dini bir kurum niteliğinde ortaya çıkar. *Vakıf* Arapça bir kelimedir. Sözlük anlamı durdurma, alıkoyma bağlama manalarına gelir. İslam hukukunda yararı insanlara ait olmak üzere bir malın kendi mülkünden çıkararak Allah yolunda tahsis edilmesidir¹¹³. Vakıflar yerleşim merkezlerinde teşkilatlanma alanında da rolleri olmuştur. Toplumun oluşmasına da katkısı olan vakıflar, okullar, hastahaneler, camiler, sosyal hizmetlerin içerisine giren tüm yapılan hep toplum için yapılmıştır. İnsanlar bütün bu kurumlardan faydalanmışlar, köy, kasaba ve şehirlerin gelişmesinde ön ayak olmuşlardır¹¹⁴. Vakıflar, Devlet ve halk münasebeti açısından değerlendirildiğinde İslam toplumunda, halkın devlete olan desteğini hiç zorlama olmadan yerine getirilen müessese olarak görmekteyiz. Vakıflar iyi olarak görevini yaptığında insan hayatının korunması, geliştirilmesi, maddi ve manevi ızdırap ve sıkıntıların giderilmesi, insan şahsiyetinin korunması sosyal düzenin her türlü, tehlike ve sarsıntılarında kurtarılmasında etkili olduğu bir gerçektir. Vakfedilen cami, mescit, namazgâh, mektep, medreseler,

¹¹² Bahaeddin YEDİYILDIZ, “İslam’da Vakıf”, *D.G. B. İ. T.*, Akçağ Yay., İstanbul 1993, XIV, 19.

¹¹³ İsmet KAYAOĞLU, *a.g.e*, II, 59.

¹¹⁴ K. Mahmudi AKSARAYI, *Müsameretü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, T.T.K. Yay., Ankara 2000, 107; Mehmet ŞEKER, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, T.D.V. Yay., Ankara 1984, 97.

kütüphaneler, aşevleri ve kervansaraylar toplumun gelişmesinde ve kalkınmasında büyük katkıları olmuştur¹¹⁵. İslam ülkelerinde Sultanlar başta olmak üzere, vezirler, alimler ve zenginler cami, mektep, medrese, dârü's-şifa, dârü'l-hadis gibi müesseseler yapmışlar ve buraların devamı için bu kurumlara vakıflar bağlanmıştır. İslam alemindeki ilmi, dini ve içtimai müesseselerin kanun ve vakıf şartları aynen devam etmiştir. Osmanlılar tarafından fethedilen yerlerde bulunan müesseselerin vakıf şartları da aynen kabul edilmiştir¹¹⁶. İslami hükümlerde sevimli bir içtimai ruh mevcuttur. Bu duygu, sosyal yardımlaşma da pek derin ve ulvi teşebbüslere yol açar. Büyük çapta sosyal ihtiyaçların karşılanmasına vesile olur¹¹⁷. Selçuklular zamanında yapılan fetihler sonucu geniş topraklara zengin insanlar tarafından vakıflar kurulmuştur. Anadolu beylikleri ve Osmanlılarda da devam etmiştir. Eğitim-öğretim, bayındırlık, sosyal yardım, sağlık işleri hemen hemen vakıf sistemi sayesinde mükemmel bir şekilde yapılmıştır¹¹⁸. Vakıf müessesesi İslam toplumunda, ihtiyaca göre belediye ve toplum hizmetlerini de üstlenerek köy, kasaba ve şehirlerin teşkilatlanmasında önemli rol oynamışlardır. Eğitim hizmetlerinde, belediye ve toplumsal hizmetlerde, sosyal olarak oynadığı rol devlet politikasında etkin bir rol üstlenmiştir. Türk-İslam medeniyetinin bir ürünü olan vakıfların işleyişi ve düzeni ile dünyaya örnek olmuştur.

6. İmaret: Müslüman Türk toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında en çok kullanılan kelimelerden biri olup vakıf sistemine dayanmaktadır. Bu müessese yüzyıllar boyu önemli görevler ifa etmiştir. Toplum içerisinde önemli faaliyetleri olmuştur. Yapılan her medrese yanında veya civarında bir imaret yapılmıştır. Böylece dini ve ilmi sahada tahsil yapan talebelerin maîşet sorunu halledilmiştir. İmaret medrese öğrencisi ile yoksul ve fakir olanların yemek ihtiyacını karşılayan bir kurum olmuştur. Diğer bir tabir ile *Aşev*dir. Geniş anlamını ifade edersek bir şehir veya kasabanın nüvesini teşkil eden külliye diyebileceğimiz bu müessesenin şümülüdür. Cami, medrese, bimarhane, aşevi, tabhane, mektep, kervansaray, kütüphane gibi yapılan insanların faydalanması için tesis edilmiştir¹¹⁹. İmaret ile medrese öğrencilerine yemek ile beraber yatabilecekleri mekan, harçlık ve elbise v.b. şeylerde

---

¹¹⁵ Mehmet ŞEKER, *a.g.e*, 99.

¹¹⁶ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, T.T.K. Yay., Ankara 1984, 1.

¹¹⁷ Nazif ÖZTÜRK, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, T.D.V. Yay., Ankara 1995, 27.

¹¹⁸ A. Sevim-Y. Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300)*, T.T.K. Yay., Ankara 1990, I, 376.

¹¹⁹ Mehmet ŞEKER, *a.g.e*, 112.

temin edilebiliyordu. Bu yoksul ve kimsesiz çocuklar içinde geçerliydi. Anadolu Selçuklularında Altun-Aba ve Gök Medreselerinin yanına imaretler yapılmıştır¹²⁰.

G. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESELERİ

Medrese daha önce de gördüğümüz gibi *d-r-s* kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Talebelerin düzenli ve sistemli bir bilgi aldığı yer manasına gelir. Umumi olarak sıbyan mekteplerinin üstünde eğitim ve öğretim yapan tahsil müesseseleridir¹²¹. Anadolu Selçuklu Devleti kurulurken Anadolu fethedilmiş, XII. Yüzyılın ortalarında Anadolu'daki Bizans ve Haçlılar mücadelesi hızını kaybetmiş, yerini Anadolu Selçuklu Devletinin hakim olduğu yapılanma süreci başlamıştır. Bu yapılanma her alanda olmuştur. En parlak dönemi ise Alaaddin Keykubad dönemi olmuştur¹²². Anadolu Selçuklu sultanları, vezirleri, beyleri Anadolu'daki kültür ve sosyal müesseseleri ve ilmi hayatı yaygınlaştırmak için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Diğer ilim merkezlerinden olan Urfa, Suriye, Irak, İran, Türkistan gibi benzeri yerlerden mütefekkir, alim, edip ve sanatkarlar Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir¹²³. Anadolu Selçuklu idaresine geçen Anadolu, işlenilmeyen verimli toprak misali gibi işlenerek hayat bulmuştur. En güzel ürünler bu dönemde verilerek Anadolu'nun Türkleşmesi yanında, bir kültür merkezi olmuştur. Günümüze kadar gelmiş en eski Anadolu Selçuklu medreseleri XIII. Yüzyılın ilk yarısına aittir. XII. Yüzyılda Anadolu'ya Bizans ve Haçlılarla çetin bir mücadeleden sonra yerleşen Selçuklular, buna rağmen birçok eser bırakmışlardır¹²⁴. Anadolu Selçukluları medreseleri örnek olarak Büyük Selçuklu medreselerini almışlardır. Anadolu'daki medreseler Selçuklular zamanında gelişerek en eski örnekleri XII. asırdan kalmıştır. Anadolu Selçuklulardaki ilmi faaliyetlerin zenginliğin temeli, Büyük Selçuklulara dayanır. İlk medreseleri kurup ve gereken önemi veren, medreselerin yaygınlaşmasını ve dini ilimler yanında akli ilimlere de yer verilmesini sağlayan Selçuklular, döneminlerinde ilmi faaliyetler altın devrini yaşamıştır¹²⁵.

¹²⁰ Osman TURAN, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII, S. 45, 79

¹²¹ Cahit BALTACI, *XV-VI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 25

¹²² İBN-İ BİBİ, *a.g.e*, I, 453

¹²³ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 22 ; M. Halil YİNANÇ, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* I, 6

¹²⁴ Abdullah KURAN, *Anadolu Medreseleri*, I, 10

¹²⁵ Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, e Yay., İstanbul 1979, 59

Medreselerin kurulmasıyla; Anadolu'da siyasi birlik kurulmuş, Türkleştirilmiş, imar faaliyetleri yapılmış ve sosyal hayat düzene girerek ilmi ve fikri gelişme için zemin ortaya çıkmıştır. Selçuklu devri kültür ve bilim hayatı hakkıyla incelenemediğinden bu devir bazı tarihçiler tarafından haksız bir şekilde İslam dünyasında bilim, edebiyat ve felsefe konularında bir duraklama ve gerileme dönemi saymışlarsa da bu doğru değildir. Eksikleri olan bir kurumu tamamen kötülemek yerine, zamanın şartlarına bağlamak daha doğru olur. Çünkü o günkü toplumun durumu, medeniyetlerin etkileşimi, devletlerin birbirleriyle siyasi durumu, sosyal ve ekonomik durumlar gibi ve buna yakın öğeleri göz ardı ederek eleştirmek haksızlık olarak görebiliriz. Aksine Selçuklular, Anadolu Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu en parlak dönemlerini ayrı ayrı yaşamış, tesis edilen ilmi ve sosyal eserler, sanat ve medeniyet abideleri o günün ilim, bilim ve sosyal alanındaki muhteşem ürünlerini gözler önüne serilmiştir. Öyle ki bütün bu kurumlar daha sonra başka devletler ve milletler tarafından model alınmış ve ülkelerinde eğitim ve öğretim kurumlarına örnek olmuştur. Medreseler, dârü's-şifalar, kütüphaneler dünya medeniyetine her yönüyle kazandırılmıştır. Medreseler buna bağlı olarak okur yazarlığı artırmış, ulaşılamayan en ücra yerlere eğitim götürülmüş, halk ve devlet bütünleştirilmiştir. Bu durum toplum ile devletin her alanda bir olduğunu göstermiştir. XII. asrın son yarısı ile XIII asırdaki fikir hareketleriyle mütenasib olarak ilmi ve sosyal hareketler devam etmiş çeşitli adlarda müesseseler kurulmuştur. Bu tür müesseselerin başlıcaları, *Erzurum, Erzincan, Şarkikarahisar, Niksar, Divriği, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Niğde, Kırşehir, Konya, Eğirdir, Beyşehir, Kütahya, Afyon, Karahisar, Denizli, Antalya* gibi müesseselerin başlıca olanları bu şehirlerde kurulmuştur¹²⁶.

Büyük Selçuklular zamanında ortaya çıkan ve geliştirilen medrese mimarisi Anadolu Selçuklular döneminde bir bakıma gerçek yerini bularak mimari yönden altın çağını yaşamıştır¹²⁷. Vakfın gaye ve imkanlarına göre Selçuklu medreselerinde kuran, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerin yanında tıp, fıkıh ve astronomi gibi müspet ilimlerde okutulmuştur. Gelişen durumlara göre de her bilim dalı için ayrı ayrı bölümler oluşturulmuştur. Medreselerin dereceleri Osmanlılardaki kırk ve hariç elli medreseler arasında yer alırdı. Talebe sayısı olarak da 20 ile 40 arasında

¹²⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 27.

¹²⁷ Ali SEVİM-ERDOĞAN Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, T.T.K. Yay., Ankara 1995, 515.

olmuştur. Sivas'ta bulunan *Buruciyye medresesinde* 30 öğrenci, Konya'da bulunan *Altun-Aba medresesinde* 38 öğrenci eğitim görmüştür¹²⁸. Medreselerin yanında Türbelerin olmasının nedeni büyük alim ve mütefekkir insanların buralarda defnedilme arzusundandır¹²⁹. Anadolu Selçuklu devletinin hükümdarlarının hepsi ilmi seviyesi yüksek olması, Anadolu Selçuklu devletindeki ilmi çalışmaları etkilemiştir. Hükümdarlar ilim adamlarına gerekli değeri göstermişlerdir. II. Kılıçarslan'ın oğlu Keyhüsrev'in Necmeddin İshak'a gösterdiği ilgi, yine felsefe alanında meşhur olan Şehabettin Maktül diye anılan Şehabeddin Sühreverdi bunlardan sadece bir kaçıdır¹³⁰.

II. Kılıçarslan Anadolu'daki siyasi istikrarı sağladıktan sonra ilmi çalışmaları hızlandırmıştır. XIII. Yüzyıla girildiğinde hemen hemen bütün Selçuklu şehirlerinde bir veya birden fazla medreseler olmuştur. Çünkü medreseler Anadolu Selçuklu döneminde de Şii ve Fatımi'lerin aşırı mezhep propagandalarına devam etmeleri, dört büyük mezhebin tam ve doğru bir şekilde anlatılarak, bu mezheplerin koruyuculuğunun üstlenilmesi, devlete gerekli olan insan kaynaklarının oluşturulması, İslamiyet'i yeni benimsemiş ve Anadolu'ya göç eden Oğuz boylarının yeni inançlarını pekiştirme ve eskilerinin silinmesi gereği, din adamlarının az oluşu, Anadolu'yu Müslümanlaştırma gayesi, ilmi ve dini yanda ağırlığı olan insanların belli bir sistem içerisinde faydalanılmak istenmesi gibi nedenlerle Anadolu'ya hızla yapılanma sürecine girmiştir. Bunun yanında Selçuklularda atabeylik gibi yüksek ve resmi bir görev olan bir mevki de vardır. Atabeyler şehzadelerin en iyi bir biçimde yetişmesini sağlayarak hem iyi bir ordu kumandanı hem de iyi bir devlet adamı olarak yetiştirilmiştir. Bu anlayış Osmanlılar zamanında da devam ederek, lala unvanı altındaki bir kişi tarafından bir eğitim, öğretim ve rehberlik görevi gibi, Osmanlı Şehzadeleri yetiştirilmiştir.

Anadolu Selçuklu medreselerinde bir ihtisaslaşma göze çarpmaktadır. Medreselerde okutulan konulara göre darü'l-hadis ve tıp medreseleri şeklinde ayrıldığı görülmüştür. Mesela; Konya İnce Minareli medresesi darü'l-hadis, Sırçalı Medresesi fıkıh, Kayseri Çifte Minareli Medresenin doğu bölümü tıp medresesidir. Kırşehir Cacabey Medresesinde yıldızların gözlendiği buranın bir rasathane olarak

---

¹²⁸ Abdullah KURAN, *Anadolu Medreseleri*, 10 ; M. Abdulhaluk ÇAY, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, Orkun Yay., İstanbul 1984, 29.

¹²⁹ Hakkı ÖNKAL, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, T.D.T.K. Yay., Ankara 1996, 476.

¹³⁰ İ. HAKKI UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 23 ; ŞEKER Mehmet- Genç Süleyman, *Türk Medeniyet Tarihi*, Editör. Nesimi YAZICI, 143.

kullanıldığı rivayet edilir¹³¹. Kütahya'da Vacidiyye Medresesinde de bir rasathane bulunduğu, buna bağlı olarak astronomi öğretimine yer verildiği, heyet ve nücum ilimleriyle ilgili konulara yer verildiği kesin bilgiye dayanmamakla beraber söylenildiği bilinmektedir¹³².

Anadolu Selçuklular dönemi, Anadolu'da çeşitli şehirlerde kurulan medreseler şu şekildedir: Konya'da, *Sırçalı* (Çinili), *Karatay*, *İnce Minareli*, *Ali Gav*, *Tacü'lvezir*, *Hatuniye*, *Kadı Kalemşah*, *Küçük Karatay*, *Molla Atik*, *Nizamiye*, *Seyfiye* ve *Şeref Mesud medreseleri*, *İplikçi*(Altun-Aba) ve *Molla-i Cedid Medreseleri*, Sivas'ta, *Gök*, *Buruciye medreseleri* ve *Buruciye Darü's-Şifası*, *Çifte Minareli* (İlhanlı dönemi), Divriğ'de, Uluğ camisine bitişik olan *Fatma Turan Melik Darü's-Şifası*, Erzurum'da, *Çifte Minareli medresesi*, *Yakutiye* (İlhanlı dönemi), Tokat'ta, *Gök Medrese*, Çankırı'da, *Dârü'l-hadis* ve *Dârü's-Şifası*, Kırşehir'de, *Cacabey Medresesi*, Antalya'da, *Ulucami*, *Karatay Cami*, *Mübarizüddin Atabek Armağan Alaaddin Medresesi*, *İmaret medresesi*, Isparta-Atabey'de *Mübarezeddin Ertokuş Medresesi*, Urfa'da, *Ulu Camii Medresesi*, Diyarbakır'da, *Mesudiye* ve *Zinciriye Medreseleri*, Mardin'de, *Şehidiye Medresesi*, Kızıltepe'de, *Harzem Medresesi*, Afyon'da, *Kale* (Hisarardı) *Medresesi*, Akşehir'de, *Taş* (Halkalı) *Medresesi*, Alaca'da, Mahmudiye köyü *Kalehisar Medresesi*, Kayseri'de, *Çifte Hacı Kılıç*, *Huand Hatun*, *Sahibiye*, *Siraceddin* (Küçük Huand) ve *Avgunu Medreseleri*, *Çifte Medrese* (Gıyasiyye), Kırşehir'de, *Nurettin Caca Bey* ve *Müzafferüddin Medreseleri*, Sinop'ta, *Alaaddin Medresesi* ve *Süleyman Pervane Medresesi*, Malatya'da, *Ulu Cami Medresesi*, bu medreseler, Anadolu'daki ilmi ve kültür müesseselerinin mümtaz örnekleri olmuştur¹³³. Bu Medreseler içinde belli başlı tanınmış olanlardan bazılarının özellikleri şu şekildedir.

1. Konya Karatay Medresesi: Anadolu Selçuklu döneminin ilim hayatında büyük bir yeri olan medresedir. Şemseddin Mardinî, Rükneddin Mazendranî gibi büyük alimler burada müderrislik yapmışlardır. Şemseddin Mardinî müderris iken, ona müderrislik yapan ve Anadolu'nun o zamanlarında büyük alimlerinden olup, kendisine hocalık eden Tokatlı Zeyneddin Abdülmü'min, Tokat'ta Muineddin

¹³¹ Aydın SAYILI, "Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir'de Cacabey Medresesinde yapılan Araştırmanın LK Kısa Raporu", *Belleten*, T.T.K. Yay., Ekim 1947, XI, S. 44, 674.

¹³² Aydın SAYILI, "Vacidiyye Medresesi, Kütahya'da Bir Ortaçağ Türk Rasathanesi", *Belleten*, T.T.K. Yay., Temmuz 1948, XII, S. 47, 655-656.

¹³³ Bkz. Geniş bilgi için, Ahmet GÜL, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim, Bunlar arasında Darü'l-Hadislerin yeri*, T.T.K. Yay., Ankara 1997, 14-19.

Pervane medresesine müderris olmuştur¹³⁴. II. Keykuvus'un vezirlerinden Emir Celalüddin adıyla meşhur olan Karatay b. Abdullah 1251- 1252 yılları arasında Konya Alaeddin tepesinin kuzey yönü olan yerde yaptırmıştır. Çini süslemeleri ile süslenmiştir. Ön yüzün solundaki portaldan üstü kapalı kareye yakın, kubbeli bir hale oradan da medreseye girilir. Batı yönünde bir eyvan ile sağ ve solunda öğretim yapılan kubbeli birer büyük oda ve bu odanın kuzey, doğu ve güney yönlerinde ona yakın talebe odaları, ortası havuzlu, üstü kubbe ile örtülü kare bir sahnedan ibarettir. Medresenin mimarının adı ne yazık ki bilinmiyor. Süsleme sanatı özenerek yapılmıştır. Ortalama 24 x 23 m². ölçüsündedir¹³⁵. Konya Karatay Medresesi Vakfiyesinde, müderris şeriat, tefsir, usul ve furu ve hilaf ilimlerinde liyakatli ve ehliyetli olması istenmiştir¹³⁶. Medresede bir tane muid bulunurdu¹³⁷. Talebeler dört mezhepten olabilirdi. Müderris ve muidin hanefi olması gerekiyordu. Müsbet ilimlerin okutulduğu hakkında bilgi yoktur. Talebeler fakih ve mülazım diye iki dereceye ayrılmıştır. Talebe sayısı 20-40 arasında idi. Yatılı olmayan talebelerde mevcuttu. Salı ve Cuma günleri hariç diğer günlerde ders yapılırdı¹³⁸.

2. Sivas Gök Medresesi: 1271 tarihinde Selçuklu veziri Sahib Ata adıyla anılan Fahreddin Ali adlı şahıs yaptırmıştır. Çini kaplamalarla süslenmiştir. Diğer bir adı *Sahibiye Medresesidir*. Büyük bir kapı revakından içeriye girilir. Dehlizden de dikdörtgen bir avluya girilir. İçinde mescid de vardır. Çini ve Tuğlalar ile süslenmiştir. Çeşme ve avlunun ortasında havuzda bulunur. Zengin bir süslemeye sahiptir. Anadolu Selçuklu dönemindeki bu muhteşem eserler ilim ve kültür merkezleri olmuştur. Sağlam oluşları, mimari düzenliliği, estetiği ve süsleri ile hayranlık uyandırmıştır. Müderrise ayda 150 dirhem maaş veriliyordu¹³⁹. Anadolu Selçuklu devleti döneminde kurulan bu müesseseler, ilim kadar sanata olan önemi de gözler önüne serilmiştir¹⁴⁰. Medrese iki katlıdır. Yaz aylarında üst, kış aylarında alt kat kullanılmıştır. Mescid ve kütüphanesi mevcuttur. Medresenin bir müderrisi ve iki muidi vardır. 20 öğrencisi mevcuttur. Ayrıca bir imam, iki müezzin, kütüphanesinden sorumlu bir kütüphaneci ve temizlikçi de mevcuttur. Bu medrese Osmanlı döneminde

¹³⁴ Osman TURAN, "Celaleddin Karatay ,Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII, S. 45, 72.

¹³⁵ *A.g.m.*, 115 .

¹³⁶ Abdullah KURAN, *Anadolu Medreseleri*, 2.

¹³⁷ Osman TURAN, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII, S.45, 77.

¹³⁸ *A.g.m.*, 72-79.

¹³⁹ *A.g.m.*, 74

¹⁴⁰ *A.g.m.*, 111-113

de kullanılmıştır¹⁴¹. Müderrisin Şafi mezhebinden olması, şafi mezhebenden müderris bulunmadığı takdirde Hanefi mezhebinden olabileceği belirtilmiştir¹⁴².

3. Altun-Aba medresesi: Mütevelli olarak İplikçi oğlunu tayin edildiği için İplikçi Medresesi de denilmiştir. Müderrisin Hanefi mezhebenden olması şart koşulmuştur. Müderrise 800, muide 240 dinar tahsis edilmiştir. Talebelerin hanefi ve şafi olması istenmiştir. İmam'ın hanefi olması ve kendisine yılda 200 dinar, müezzine yılda 100 dinar, temizlik ve içerdeki hizmetlere bakan ferraşa ayda 5 dinar maaş verilmiştir. Okuyan talebe sayısı 38'dir¹⁴³. Medrese yanında mescid ve imaret vardı. Talebeler üç dereceye ayrılmıştır. Yüksek seviyede ki üç talebeye 15, orta seviyedeki on öğrenciye 10'ar, ilk seviyedeki yirmi öğrenciye ayda 5'er dinar verilirdi. Ayrıca her yıl talebeler için 100 dinarlık kitap temin edilirdi. Beş yıl içerisinde kabiliyet gösteremeyen ve derslerde devamsızlık yapan öğrenci medreseden çıkarılırdı. Medresenin ihtiyacı vakıf ile karşılanırdı. Öğrenim ücretsizdi. Talebenin tüm giderleri karşılanırdı¹⁴⁴.

H. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ İHTİSAS MEDRESELERİ

İslam dünyasında İhtisas medreseleri genellikle üç grupta toplanmıştır. Gayeleri ve hizmet sahaları farklı olan bu medreseler; Dârü'l-hadis, Dârü'ş-şifa ve Dârü'l-kurra olarak adlandırılırlar. Bu medreseler şu şekildedir :

1. Darü'l-Hadis

İslam eğitim öğretim tarihinde umumi olarak yapılan medreselerin yanında ihtisas medreseleri de tesis edilmiştir. İslami ve diğer ilimlerden herhangi birini öğrenmeyi hedef alan bu medreselerden birisi de dârü'l-hadistir. İslam eğitim ve öğretim metotlarına uygun bir eğitim verilmiştir. *Dâr* kelimesi, oda, ev, kapalı mekan manalarına geldiği gibi konu, saray, şehir, memleket, yurt ve vatan manalarına da gelir. Hadis ise, Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerini kapsayan bir ilim dalıdır. Dârü'l-hadis ise hadis ocağı, hadis evi, hadis mektebi, hadis medresesi, hadis fakültesi, gibi binaların karşılığı olarak kullanılmış bir eğitim ve öğretim müessesesinin adı olmuştur¹⁴⁵. Genel bir ifade ile Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerini öğrenmek ve araştırmak için kurulmuş olan bir eğitim ve öğretim

¹⁴¹ İsmet KAYAOĞLU, *a.g.e*, II, 71

¹⁴² Osman TURAN, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII, S.45, 74

¹⁴³ Osman TURAN, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellekten*, XI, S. 42, 202

¹⁴⁴ *A.g.m.*, 202-203

¹⁴⁵ Ali YARDIM, "Osmanlı Devrinde Darü'l-hadisler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 163.

müessesesidir. Dârü'l-hadisler ilk olarak Selçuklu devletinde Halep Atabeklerinden Nureddin Zengi (1146–1174) tarafından açılan *en-Nuriye el-Medresetü'l-Kamiliyye* (1225) adlı medresedir. İkinci medrese olarak da Musul'da açılmıştır. Anadolu Selçuklular döneminde ise ilk Dârü'l-hadis, meşhur devlet adamı Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından Konya'da *İnce Minareli Darü'l-Hadis Medresesini* yapmıştır. Diğer iki dârü'l-hadis medresesi ise İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni tarafından Sivas'ta tesis edilen *Çifte Minareli Dârü'l-hadisidir*¹⁴⁶. Dârü'l-hadisler tesis edildikleri zaman ve kuruldukları mekan bakımından Şam, Kahire, Bağdat gibi Anadolu dışındaki kültür merkezlerinde kurulan dârü'l-hadisler, Anadolu Selçukluları devrinde kurulan dârü'l-hadisler ve Osmanlı devri dârü'l-hadisleri olarak üç ayrı zaman dilimi içerisinde incelenmiştir. Bu üç dönem dârü'l-hadis medreseleri kendi dönemlerinde ilim ve bilime olan katkıları farklı farklı olmuştur. Anadolu Selçuklu döneminde kurulan dârü'l-hadis medreseleri, diğer kurulan medreselerin gölgesinde kalmış ve önem bakımından geri planda kalmıştır diyebiliriz. Anadolu Selçuklu dönemi medreselerine bakıldığında bu medreselerin az oluşu bizleri haklı çıkarmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde Sultanlar, vezirler, beyler veya diğer fertler tarafından yapılan Dârü'l-hadisler şunlardır. *Çankırı Dârü'l-hadisi*, Sivas'taki *Çifte Minareli Dârü'l-hadisi*, Konya'da ki *İnce Minareli Dârü'l-hadisi* ve *Erzurum Ahmediye Dârü'l-hadisi* bütün bu medreselerin azlığına rağmen ilim ve kültür alanının zenginlik kattığı da bir gerçektir. Anadolu Selçuklular zamanında, XIII. Asır ortalarında Konya'da Selçuklu veziri Sahip Ata adıyla bilinen Fahrettin Ali b. Hüseyin tarafından¹⁴⁷, İnce Minareli Darü'l-hadis adıyla meşhur olan medreseyi yaptırmıştır. Darü'l-hadislerin hızla arttığı dönem, Alaaddin Keykubad ile Gıyaseddin Keyhüsrev zamanı olmuştur. Bunun yanında fıkıh derslerinin ağırlıkta olduğu medreseler de vardı. Bu medreseler bir Hukuk fakültesi konumunda idi. Fıkıh medreselerinde verilen dersler, genellikle dini hükümler yanında medeni, cezai hükümleri, mahkeme usulleri, devletin idare ve teşkilatı ve savaş hukukuna ait hususları kapsayan İslam hukukundan ibaretti. Fıkıh medresesine örnek olarak Konya'daki Sırçalı Medresesini verebiliriz¹⁴⁸. Selçuklu din adamları darü'l-hadislerden, devlet adamları, hakimler ve elçiler genellikle fıkıh medreselerinden yetişmiştir. Bu medreseler daha sonra Osmanlı devletinde kurulan dârü'l hadislerin

¹⁴⁶ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 66

¹⁴⁷ Mustafa BİLGE, *a.g.e*, 13

¹⁴⁸ Abdullah KURAN, *a.g.e*, 5 ; Ayrıca geniş bilgi için bakınız, M. Zeki ORAL, "Konya'da Sırçalı Medrese", *Bellekten*, T.T.K. Yay., Temmuz 1961, XXV, S. 99, 355-396.

kurulmasında model ve örnek olmuştur. Buradaki programlar Anadolu Selçuklu dârü'l-hadislerinden alınarak uygulanmıştır. Dârü'l-hadis medreselerinin başında bir müderris bulunurdu. Anadolu Selçuklularda ki diğer eğitim müesseselerinden olan medreselerinin başında bir müderris olmuştur. Eğitim sistemi diğer medreselerin sistemi ile paralellik arzeder. Sadece farkı daha önce söylediğimiz gibi tek bir alanda yoğunlaşmış olmasıdır. *Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Mesabihu's-sünne ve Meşariku'l-Envar* adlı eserler genel olarak okutulmuştur¹⁴⁹. Ancak müderrisin uygun gördüğü ve nakli ilimlere ait olan Kur'an ve fıkıh gibi dersleri verilmiştir. Bunların yanında Hadis dersine yardımcı olabilecek derslerde verilmeye, okutulmaya çalışılmıştır.

2. Darü'ş-Şifa

Sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü, sağlık hizmetlerinin sunulduğu, tıp biliminin tedris edildiği, tıp öğrencilerinin yetiştiği, tıp ilaçlarının hazırlandığı yer anlamlarına gelir. *Dârü's-sihha, Dârü'l-afiye, Dârü'r-raha, Dârü't-tıp, Maristan, Bimarhane, Taphane, Nekahethane, Şifaiyye, Bimaristan, Darü'l-merza ve Me'menü'l-istihare* adları ile de tarih içerisinde kullanılmıştır¹⁵⁰. Bu kurumlarda hastalar tedavi edilir, ilaçlar yapılır ve sağlık hizmetleri ile ilgili tüm faaliyetler yürütülürdü. Hz. Muhammed zamanında, Kisra tarafından Miladi 6. asırda, Cundişapur hastanesi kurulmuştur. Buradan yetişen Haris b. Kilde, Hz. Peygamberin tavsiyesi ile hastalanan sahabelere hizmet vermiştir¹⁵¹. İslam tarihinde ilk teşkilatlı hastane Velid b. Abdülmelik zamanında kurulmuştur. Daha sonra Fustat'da "*Zükaku'l-kanadil*" adlı bir bimaristan yapmıştır. Burası cüzzam hastalığına yakalananların tedavi olduğu yerd. İslam dünyasında ilk olarak açılan Darü'ş-şifaların yanında daha sonraları Tıp medreseleri açılmıştır. İlk olarak Abbasiler zamanında, daha sonra Tolunoğlu Ahmed zamanında Mısır'da hastaneler yapılmıştır. İslam dünyasında hastaneler iki çeşittir. Sabit olan hastaneler ki bunlar müessesese tarzında olanlardır. Diğeri ise seyyar olan hastanelerdir. Müesseselerin olmadığı veya kurulamadığı yerlere gezici bir hastane tarzında köy ve kasabalara halkın tedavisi için gidilirdi. İslam dünyasında hemen hemen toplumun bütün kesimlerine cevap verecek olan hastaneler kurulmuştur. Hatta mahkumlar için de hastaneler kurulmuştur. Ayrıca hastanelerin yanına ilaçların yapıldığı, eczane gibi bölümler de bulunurdu. Kadın ve erkekler ayrı olarak tedavi

¹⁴⁹ Ali YARDIM, *a.g.e*, 171.

¹⁵⁰ Bkz. Geniş bilgi için M.Zeki PAKALIN, *a.g.e*, I, 404-405; Zeki ATÇEKEN, *a.g.e*, 190 ; Z.

Kazıcı-M. Şeker, *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*, Çağrı Yay., İstanbul, 129.

¹⁵¹ Mustafa SIBAİ, *a.g.e*, 150.

olurlardı. İslam tarihindeki hastaneler tam bir külliye tarzında idi. Tıpla ilgili bütün konuları ihtiva eden kitapların bulunduğu kütüphaneler de mevcuttu. Tolunoğlu Ahmet'in kurduğu hastanenin kütüphanesi meşhurdur¹⁵². Bu medreselerde nakli ilimler yanında akli ilimler olan matematik, tıp, astronomi gibi dersler de eklenmiştir¹⁵³.

Ancak zamanla bu ilimlerin ayrı ayrı bölümlere ayrılması ve gelişmesi sonucu yeni müesseseler kurulmak zorunda kalmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde kurulan darü's-şifa'lar bir külliye tarzında, cami, medrese, kervansaray, tabhane gibi bölümleri de barındırmıştır. Tam bir sağlık sitesidir. Cephe mimarisi genel cephe mimarisi anlayışı içerisinde yerini almıştır. Isıtma sistemi olan bu müesseseler taş ve tuğlalardan yapılmıştır. Bu tarz Osmanlılarda da uygulanmıştır. Örnek ve model alınarak yapılan müesseselerde tatbik edilmiştir. Bunların her biri sanat ve mimari eser olmuş ve bu yapılarda ana hatları ile eyvanlı, avlulu veya kubbeli eyvanlı plan şeması uygulanmıştır. Anadolu Selçuklu dönemi darü's-şifaları medreselerin planı şemasına sadık kalınarak inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklularında şu darü's-şifalar yapılmıştır. *Mardin Eminateddin Dârü's-şifası, Kayseri Gevher-Nesibe Dârü's-şifası ve medresesi, Sivas I. İzzeddin Keykavus Dârü's-şifası, Aksaray Dârü's-şifası, Kastamonu Pervaneoğlu Ali Dârü's-şifası, Tokat Muineddin Pervane Dârü's-şifası, Divriği Turan Melik Darü's-şifası ve Çankırı Cemaleddin Ferruh Darü's-şifası*¹⁵⁴

Anadolu Selçuklu hastaneleri mimari bakımından Avrupa'da kurulan hastanelere Haçlılar, ticaret ve seyyahlar kanalıyla tesir etmiştir. Anadolu Selçuklu medreselerini ve bu medreselerden dârü's-şifaları hayranlıkla görenler ülkelerinde uygulama yoluna gitmişlerdir. İtalya, İspanya ve diğer Avrupa Devletlerinden bazıları Selçuklu devri hastanelerin mimari, plan ve program yönüyle etkisi olmuştur. Çünkü Anadolu'da Selçuklular zamanında kurulan dârü's-şifalar, ortaçağ dönemindeki Avrupa'da yapılan ve buna benzer kurumlardan daha müstakil bir yapıya sahip ve kuruluş bakımından daha eskidir¹⁵⁵. Selçuklu dârü's-şifaların işleyişlerini vakfiyelerden öğrenmekteyiz. Anadolu Selçuklu devletinin bu sağlık kuruluşlarında, sağlık açısından güvenilir bir kuruluş olup, din, dil, ırk farkı gözetilmeden halka hizmet veriliyordu. Bunun yanında hastalara psikolojik tedavi metotları da

¹⁵² Mustafa SİBAİ, *a.g.e*, 153.

¹⁵³ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve İslam Medeniyeti*, 259.

¹⁵⁴ Gönül CANTAY, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darü's-şifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1992, 15.

¹⁵⁵ Süheyl ÜNVER, *Selçuklu Tababeti (XI- XIV. Asırlar)*, 47-51.

uygulanıyordu. Tedaviyi gerçekleştirecek ilaçlar buralarda yapılıyor ve yapılan bu ilaçlar doktor gözetiminde belli ölçüler içerisinde hastalara veriliyordu. Tıp eğitiminin de verildiği bu yerler, uygulamalı bir eğitim ve öğretim metodu takip ediliyordu. Sivas I.İzzeddin Keykavus darü's-şifası personeli, mütevellisi, eczanesi, ilaçlar, personelin hazik, rahim, akranına faik, tecrübeli, ahlaklı, şarlatanlıktan uzak olması, personel tayini, mütevellinin ilaç temini görevi, binanın tamiri gibi bilgiler vakfiyede belirtilmiştir¹⁵⁶. Kayseri'deki *Gevher Nesibe Darü's-Şifası* ve medresesi hem tıp eğitiminin verildiği hem de hastaların tedavi edildiği yerd¹⁵⁷. Bu dârü's-şifalarda doktorlar ve tıp öğrencileri medreselerde yatılı olarak da kalmışlardı. Ayrıca Anadolu Selçuklu devletindeki şehirlerde serbest olarak doktor görevini yapanlar olduğu gibi Hindistan'dan gelen tıbbi nebatlar da bulunuyordu¹⁵⁸. Selçuklular döneminde yapılan bu kurumlar özellikle Büyük Selçuklular döneminde yapılan dârü's-şifalar örnek ve model alınmıştır. Büyük Selçuklular da Cundişapur ve Bağdat gibi önemli kültür merkezlerindeki hastaneleri örnek almışlardır¹⁵⁹.

Anadolu Selçuklu döneminden sonra beylikler döneminde sadece İlhanlıların Amasya'da inşa ettirdiği *Anber bin Abdullah Dârü's-şifası* bilinir. Bu bina Anadolu Selçukluları dönemi Dârü's-şifaları örnek alınarak, geleneğin devamı olmuş ve daha sonra ise program olarak yenilenmiştir. Ana hatları ile Anadolu Selçuklu dönemi avlulu medrese şemasını sürdürürken devrin kendi mimari ve plan özelliklerini ortaya koyan yapılar olmuştur. Böylece tek yapılı, çifte medrese şemasını aksettiren ve merkez planlı Dârü's-şifalar olarak üç grupta toplanmışlardır. En son söylediğimiz merkez planlı Dârü's-şifalar Osmanlı döneminde uygulanan ve kurulan yapılarda ortaya çıkan bir plan uygulaması olmuştur. Anadolu Selçuklu darü's-şifalarının plan şeması medrese yapısına bağlı olup, sağlık ve eğitim hizmetlerinin gerçekleştiği külliye anlayışı içerisinde yapılmış kompleks yapılar olarak planlanmıştır. Mardin'deki Eminateddin, Gevher Nesibe ve I. İzzeddin Keykavus darü's-şifaları buna örnektir¹⁶⁰. Medreseler ilk olarak kubbeli daha sonraları ise eyvanlı-avlulu olarak tesis edilmiştir. Kayseri Gevher Nesibe ve Sivas'taki I.İzzeddin Keykavus buna örnektir¹⁶¹.

3. Darü'l-Huffaz

---

¹⁵⁶ *A.g.e*, 5.

¹⁵⁷ *A.g.e*, 3.

¹⁵⁸ Hüseyin G. YURDAYDIN, *a.g.e*, 82.

¹⁵⁹ Adnan A. ADIVAR, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 27.

¹⁶⁰ Gönül CANTAY, *a.g.e*, 27.

¹⁶¹ *A.g.e*, 10.

Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'anın en güzel, en iyi ve en doğru şekilde yedi kıraat üzerinden okunması amaçlanan yerdir. Kur'an okuma ilmini ihtisas derecelerine göre öğreten bir müessesedir. Hafız yetiştiren yerlere verilen addır. Bunların yüksek kısmına darü'l-kurra denilmiştir. Kur'anı ezberleyenlere hafız, burayı bitirenlere kurra adı verilmiştir.¹⁶² Hz. Peygamber devrinden beri İslam tarihi içerisinde değişik adlarla kurulmuştur. Anadolu Selçuklulardan önce Şam'da *Dârü'l-kur'an* adıyla *İbnü'l-Münca* ve *Şeyh İbn Ömer* medreseleri olduğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklu ve Karamanoğullarında bu müessese *Dârü'l-huffaz* adını almıştır. Anadolu Selçuklu döneminde Konya'da *Sahip Ata*, *Ferhuniyye*, *Sadeddin Ömer Bey*, *Nasuh Bey*, *Hoca Salman Bey*, *Hacı Yahya Bey*, *Hacı Yusuf Ağa*, *Kadı İmadiüddin* ve *Hacı Şemseddin Darü'l-huffazları* tesis edilmiştir¹⁶³. *Şihabüddin-i Sühreverdi*, *Necmeddin-i Razi*, *Muhiddin-i Arabi*, *Mevlana Celaleddini Rumî*, *Muhammed Rumî*, *Hacı Bektaşî Veli*, *Sadeddin Konevî*, *Safiyeddin Muhammed Urmevi*¹⁶⁴, *Celaleddin Habib*, *Sadreddin-i Ferganî*, *Fahreddin Irakî*, *Kadı Burhaneddin*, *Kutbeddin-i Şirazî*, *Ahi Evren*, *Evhadiüddin Ebu Hamid Kirmanî*, *Şems-i Tebrizî*, *Muhammed Behaüddin Veled*, *Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizî*, *Şeyh Edebalî*, *İbrahim Hemedan* ve *Cemaleddin Aksarayî* gibi Anadolu Selçuklu dönemi bazı ilim adamları, Anadolu Selçuklu ilmi ve kültürel faaliyetlerinde büyük katkıları olmuştur. Anadolu Selçukluları, İslamiyet'in bir dünya dini olmasında büyük katkıları olmuştur. İslam uygarlığını Arap uygarlığından alıp yüceltmişlerdir. Genel bir din esasında yöresel ve ulusal kültürlerin meydana gelmesini sağlamışlardır¹⁶⁵.

I. ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLER

Anadolu Selçuklu

yapılan medreseler, XII. yüzyılın ortalarından sonra Anadolu'da hızla çoğalmışlardır. Genel plan şeması dört eyvan Büyük Selçuklu medreselerinin plan şemasına dayanmakla beraber, Anadolu medresesi genel olarak gelenek, görenek ve tüm örfün Anadolu'ya özgü karakteri ile yerini almıştır. Anadolu'da bir Türk-İslam devleti kurmaya çalışan Anadolu Selçuklular, Danişmendliler, Mengücekliler ve Saltuklular buldukları yerlerde cami, medrese, imaret, hastahane köprü, hamam, çeşme ve kervansaraylar gibi eserler vücuda getirerek imar etmişlerdir¹⁶⁶. XIV. ve XV. Yüzyıl

¹⁶² M.Zeki PAKALIN, *a.g.e*, I, 399.

¹⁶³ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 245.

¹⁶⁴ K. Mahmudi AKSARAYI, *Müsameretü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, 94.

¹⁶⁵ Fuat SEVİM, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 63.

¹⁶⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 28.

başlarında Anadolu'daki Beyliklerin sultanları ve ileri gelen devlet erkanları tarafından ilim adamlarına gerekli itibarı göstermişlerdir. Bu dönemde Arapça, Farsça, Tıp, Matematik ve Tasavvuf alanında bir çok eser Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu durum Türkçe'nin Arapça ve Farsça'dan sonra bir bilim dili haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Anadolu'da Türk birliğini temin ve Anadolu'yu şiir, sanat ve ticaret noktasında inkişafa mazhar eden Anadolu Selçukluları zamanındaki ilim ve fikir hayatı 1243 Moğol istilası nedeniyle sarsıntıya uğramış ve bu alanda yapılan faaliyetler kısmen de olsa zarar görmüştür¹⁶⁷. Ancak bu durum Anadolu içerisindeki ilmi ve kültür hayatın tamamen durduğu manasına da gelmemelidir. Durgunluk dönemine girmiştir diyebiliriz. Anadolu'da Moğolların ortaya çıkardığı siyasi karışıklık neticesinde ortaya çıkan bu devrim, ilmi ve fikri hayatın beylikler ile sürmeye başlamıştır. Beylikler siyasi karışıklığın etkisi de olsa ilim ve kültür faaliyetlerini devam ettirmişler, çeşitli eserler ortaya koymuşlardır. İlim ve fikir adamlarını himaye ederek eserler ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Anadolu Selçuklu dönemindeki ilim ve kültür merkezleri faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Anadolu beylikleri hükümdarları ilmi eserlerin Türkçe olmasına gayret göstermişlerdir. İlim ve fikir alanında söz sahibi olan insanları kendi buldukları yere davet ederek, himayeleri altına almışlardır. Medrese, kütüphane, imarethane ve çeşitli eserler tesis ederek himaye ettikleri kişilere bu kurumların başına getirmişlerdir. Hatta beylikler ilim ve fikir alanında söz sahibi olanlar için adeta bir yarış havası içerisinde birbirleri ile neredeyse çekişmişlerdir. Mesela Osmanlı Padişahına gücenen Molla Fenari ve talebesine, Karamanoğullarının ihsanı ve iltifatı, Candoroğullarının himaye ettiği Kutbeddin Şiraziye Kastamonu'da medrese yaptırmaları, Uzun Hasan'ın Ali Kuşçu'yu himayesi gibi örnekler verilebilir.

Kayseri, Malatya, Niksar ve Tokat çevrelerinde hakimiyet kuran Danişmendli beyleri tarafından, ilmi faaliyetler yapılmıştır. Kayseri'de *Küllük Camii Medresesi*, Niksar'da *Nizameddin Yağıbasan Medresesi*, Tokat'da *Çukur Medresesi*, Kayseri'de *Hoca Hasan Medresesi* yapılmıştır¹⁶⁸.

Erzurum çevresine hakim olan Saltuklular, ilmi ve kültür faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Erzurum da en ihtişamlı abide *Çifte Minare* veya *Hatuniye külliyesini*

¹⁶⁷ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, T.T.K. Yay., Ankara 1969, 209 .

¹⁶⁸ Cahit BALTACI, *XV- XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 10.

tesis etmişlerdir. Moğolların istilası ve tahribatlarına rağmen Erzurum Valiliğini yapan Cemalettin Hoca Yakut, *Yakutiye Medresesini* tesis etmiştir¹⁶⁹.

Mengücekliler, Erzincan ve civarına hakim olmuşlardır. Erzincan'ın büyüklüğü, ticari ve iktisadi zenginliği ile hükümdarların ilim ve sanat adamlarını korumaları ve ilim ve kültür faaliyetlerini desteklemeleri ile ilim ve kültür merkezi olmuştur. Selçukluların hizmetinde Erzincanlı ilim ve fikir adamlarının bulunması da buna delalet eder. Fahreddin Behremşah ve Alaaddin Davud Şah bir çok ilim dalında ihtisas sahibi olması ve ilim ve fikir hayatında yer alması, bunun yanında felsefe ve tıp ilimleriyle bizatihi uğraşmaları Mengücek hükümdarlarının ilimle olan ilgisini açıkça gösterir¹⁷⁰. İlim ve kültür alanında ilerlemelerin olabilmesi için Bahaeddin Veled ve oğlu Celaleddin'i himaye etmişler ve Erzincan Akşehir'de bir de kendileri için medrese tesis edilmiştir. Burada Bahaeddin Veled ders vermiştir. Abdullah el-Bağdadi'de himaye edilen diğer ilim adamlarındandır¹⁷¹. Genceli Nizami *Mahzenü'l-Esrarı* Behremşaha ithaf etmiş ve karşılığında 500 dinar hediye almıştır. Fahreddin Behremşah'ın kızı Turan Melik Hanım Divriğ'de bir darü'ş-şifa yaptırmıştır¹⁷².

Güney Anadolu'da XII. Asır başlarında devlet kuran Artuklular, iktisadi ve ticari imkanlarının büyük bir kısmını ülkelerinin imarına harcayarak ilmi, dini, içtimai eserler tesis etmişlerdir. Artuklu hükümdarı Timurtaş devrinde ilim ve sanat adamları himaye edilmiştir. Artuklu hükümdarları inşa ettikleri medreseler, zaviyeler imaretler ve hastahaneler ve bunlara yaptıkları zengin vakıflar ile ilim ve kültürün yükselmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Mardin, Meyyafarkin, Koçhisar, Hısn, Keyfa, Amid gibi büyük kültür merkezlerinde önemli ilim adamları yetişmiştir. Timurtaş devrinde Mardin'de bir kütüphane ve *Hüsamiye medresesi*, Artuk Arslan zamanında Mardin'de *Hatuniye*, Kızıltepe'de, Horezm *Şeyh Taceddin Mesud*, Koçhisar'da *Ulu Camii* inşa edilmiştir. Muzafferüddin Kara Arslan'da kendi ismine nispetle *Muzafferiye Medresesini*, oğlu III. Necmeddin Gazi'de 80 odası olan *Semanin Medresesi* de adı verilen Mardin'de *Şehidiye Medresesini* inşa etmiştir. Sultan İsa'da Mardin'de *Zinciriyye Külliyesini* inşa ettirmiştir¹⁷³. Yınaloğulları zamanında 140.000 ciltlik bir kütüphanenin bulunması, Artukoğullarının ilme verdiği değer bir delili

¹⁶⁹ Osman TURAN, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, 35-37.

¹⁷⁰ Faruk SÜMER, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990, 13.

¹⁷¹ Abdülkerim ÖZAYDIN, "Mengücekler", *D.G. B. İ. T.*, Çağ Yay., İstanbul 1992, VIII, 153.

¹⁷² Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 67.

¹⁷³ Abdülkerim ÖZAYDIN, "Artuklular", *D.G.B.İ.T.*, Çağ Yay., İstanbul 1992, VIII, 190-193.

olarak görebiliriz¹⁷⁴. Bundan başka *Savurkapı*, *Sitti Raviye*, *Hatuniye*, *Hüsamiye*, *Kasımpaşa*, *Hacı Ma'ruf*, *Altunboğa*, *Melik Mansur* ve *Ahmed Çelebi medreseleri* inşa edilmiştir. Medreselerde İslami ilimlerin yanında tıp, riyaziye ve felsefe dersleri okutulmuştur. Özellikle *Koçhisar Sehabiye* Medresesinin eğitimi bu yönde olmuştur. Bu dönemde Seyfeddin Amidî akli ilimler, felsefe ve mantık üzerinde yazdığı eserlerle şöhret bulmuştur. Mardin ve Diyarbakır gibi yerlerde Darü'ş-şifalarda yaptırılmıştır¹⁷⁵.

Van gölü havzasının merkezinde yer alan ve bu bölgelere hakim olan Ahlatlılar, ilim, kültür, medeniyet ve ticaret bakımından Ortaçağın en önde gelen şehirlerinden birisi olan Ahlat'ı meydana getirmişlerdir¹⁷⁶. Hatta buraya ilim, kültür ve din adamlarının zengin olmasından dolayı “*Kubbetü'l-islam*” adını vermişlerdir. Ahlatlılar buldukları bölgede ilim ve kültür faaliyetlerinde bulunmuşlardır¹⁷⁷. Hamidoğullarında, Eğirdir ve Burdur'da bir çok imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Eğirdir'de Hızır Bey cami ve *Dünder Bey*, Burdur'da *Muzafferiyeye*, Korkuteli'nde *Sinanüddin Bey* medreseleri imar edilmiştir¹⁷⁸.

Saruhanogulları Beyliği ise, Türkçe'nin kullanılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Özellikle Yakup b. Devlethan'ın emriyle Nasreddin Tusi tarafından 18 bin bab üzerine tertip edilmiş olan *Behname*'nin Türkçe'ye çevrilmesi çok önemli bir hizmettir. Manisa çevresinde kurulmuştur. İshak Bey zamanında az da olsa medrese yapılmıştır. Adala'da cami, medrese ve imaret yaptırılmıştır. Beyliğin kurucusu Saruhan Bey zamanında Manisa'da Türk kültürü yerleştirilmeye çalışılmıştır. İshak Bey'e ait *Ulu cami medresesi* ve *imaret*, Demirci'de *Yakup bin Devlethan Medresesi*, Adala'da cami ve hamam ve Pekçe Bey tarafında da müesseseler yapılmıştır¹⁷⁹.

Batı Anadolu'nun güneyinde yer alan Menteşe çevresinde, Milas, Peçin ve Tavas gibi yerlerde beylik kuran Menteşeoğulları, Orhan Bey zamanında Milas ve Peçin'de medrese ve camii, İbrahim Bey zamanında Bolat ve Muğla'da camii, Ahmet Gazi Milas'ta camii, Beçin'de camii ve medrese, İlyas Bey Bolat'ta sırf mermerden bir medrese, camii ve imaret yaptırmıştır¹⁸⁰. İlyas Bey zamanında kendisine nispeten

¹⁷⁴ Osman TURAN, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 220-221.

¹⁷⁵ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 67.

¹⁷⁶ Faruk SÜMER, “Ahlat Şehri ve Ahlatlılar”, *Belleten*, T.T.K. Yay., Ağustos 1986, L, S. 197, 447-492.

¹⁷⁷ Cahit BALTACI, *XV- XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 11.

¹⁷⁸ Çetin VARLIK, “Anadolu Beylikleri”, *D.G.B.İ.T*, Çağ Yay., İstanbul 1992, VIII, 565.

¹⁷⁹ *A.g.e.*, VIII, 545.

¹⁸⁰ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, 230.

İlyasiye adı verilen bir Tıp kitabı yazılmıştır. Arapça yazılan bu kitabı daha sonra Türkçe'ye çevirtmiştir. Mahmud Bey adına yazılan *Bâzname* de Türkçe'ye çevrilmiştir. Buldukları bölgede Peçin'de *Ahmed Gazi*, *Yelli* (Kepez) ve *Karapaşa* (İlyas Bey) medreseleri tesis edilmiştir. Muğla, Milas, Beçin ve Balat şehirlerinde vasıflı medreseler tesis edilmiştir. Orhan bey zamanında Harezmi ve Türkistan gibi önemli ilim merkezlerinden önemli fakihler gelmişlerdir¹⁸¹.

Selçuk, Aydın, Alaşehir ve Birgi çevresine hakim olan Aydınoğulları, Mehmet Bey zamanında Tire'de, Yahşi Bey Selçuk'ta, İlyas Bey ise Arpaç'da medrese yaptırmıştır¹⁸². Umur Bey adına yapılmış olan *Müfreta-ı İbn Baytar* tercümesi adlı bir Türkçe yazma bilinmeyen bir kişi tarafından yazılmıştır. Tıp tarihi incelemeleri için faydalı bir eserdir. Hekimlikte kullanılan bitkilere bazı hayvan ürünleri alfabe sırasına göre konulmuştur. Mehmet Bey Birgi'de cami ve medrese, oğlu İsa Bey Ayasluğ'da mermerden cami ve imaret, Süleyman Şah tarafından Tire'de İbn Melek Cami, Azize hatun tarafından da çeşitli eserler yapılmıştır. Anadolu Selçuklu mimari tarzını takip etmiştir¹⁸³. Aydınoğulları Beyleri ilim ve sanatı korumada diğer beyliklere örnek olmuşlardır. Konyalı Hacı Paşa'nın davet edilmesi, hekimlik ve kadılık yapması buna örnektir¹⁸⁴.

Adana, Tarsus ve civarına hakim olan Ramazanoğulları, hükümler oldukları yerlere cami ile beraber medrese tesis etmişlerdir. Halil Bey Adana'da iki cami ve bir medrese, oğlu Piri Paşa cami ve medrese yoksullar için aşevleri, hem ve hamamlar yaptırmıştır¹⁸⁵.

Candaroğulları Beyliğinde ise, I. Süleyman Paşa'dan itibaren hakim oldukları yerlere ilmi ve sosyal eserler tesis etmişlerdir. Türkçe eserler yazdırarak Türkçe'nin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur¹⁸⁶. XV. Yüzyılda Kastamonu beyliğinin ilim ve kültür merkezi olmuştur. İsmail Bey döneminde Kastamonu'da cami, medrese, kütüphane ve imaret yaptırılmıştır. Taşköprü'de *Muzafferiddin Yavlak Aslan Medresesi*, Çankırı'da da İsfendiyaroğlu Kasım Bey'in cami, medrese ve imareti bulunur¹⁸⁷. Kastamonu'da yapılan medreselerde, ulum-u edebiyye, tefsir, hadis, kelam

¹⁸¹ Çetin VARLIK, "Anadolu Beylikleri", *D.G.B.İ.T.*, VIII, 565.

¹⁸² Aykut KAZANCIGİL, "Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji", *Osmanlı Ansiklopedisi, (Tarih /Medeniyet/ Kültür)*, Ağaç Yay., İstanbul 1993, VII, 17.

¹⁸³ Cahit BALTACI, *XV- XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 10.

¹⁸⁴ Bkz. Geniş Bilgi için, Süheyl ÜNVER, "İlimler Tarihimizde Aydınolu İsa Bey ile Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Bellekten*, T.T.K. Yay., Temmuz 1960, XXIV, S. 95, 448.

¹⁸⁵ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, 231.

¹⁸⁶ PM. HOLT- K.S LAMPTON- B. LEWIS, *a.g.e*, I, 261.

¹⁸⁷ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 57.

ve hanefi fikhını bilen bir müderris bulunurdu. Candaroğulları zamanında riyaziyat bilgini Fethullah Şirvani, Alaaddin Acemi, Hekim Sinoplu Haliloğlu Mü'min gibi bir çok ilim ve bilim adamı eğitim ve öğretim görevini ifa etmiştir¹⁸⁸.

Doğu Anadolu'nun Erzurum, Sivas ve Amasya bölgelerine hakim olan İlhanlılar Gazan Han tarafından pek çok medresede; tıp, astronomi, kimya ve el sanatları gösterilmiştir. Kendisi çeşitli ilimlerle meşgul olmuştur. Tebriz civarında kurduğu Rasathanenin yanına, fen ilimlerinin okutulması için bir de medrese yaptırmıştır. Gazan Han tarafından yaptırılan on iki büyük medrese ile çevrilen *Büyük cami*, eşi görülmemiş büyüklükte ve çok kıymetli sanat eseridir. Ayrıca Sivas'ta *Çifte Minareli Medresesi*, Erzurum'da *Yakutiye* ve *Çifte Minareli Erzurum'da Ahmediyeye Medreseleri*, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu mimari tarzında yapılmıştır. İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun annesi Buhara'da her birinde bin öğrencinin okuduğu iki medrese yaptırmıştır¹⁸⁹.

Dulkadıroğulları hakim oldukları yerlerde yaptırdıkları ilmi ve sosyal müesseseler, Anadolu Selçuklunun bir devamı niteliğindedir. Alaüddevle dönemi ilmi, dini ve sosyal müesseselerin imar edildiği en parlak dönem olmuştur. Maraş'taki *Bektutiye medresesi* bunlardan birisidir. Nasıreddin Mehmet Bey'de Kayseri'de *Hatuniye* ve *Balımlı Sultan medreselerini* yaptırmıştır. Bunun dışında Alaüddevle, Antep, Antakya, Maraş ve Elbistan'da medreseler, cami, imaret ve zaviyeler tesis etmiştir¹⁹⁰.

Konya, Karaman, Ermenek, Aksaray ve Ereğli çevresinde beylik kuran Karamanoğulları, Türk dilinin gelişmesinde en önemli faaliyetlerde bulunan bir beyliktir. Farsça'nın yerine Türkçe'yi resmi dil ilan etmiştir¹⁹¹. Karamanoğlu Mehmet Bey'in bu alandaki çalışmaları takdire şayandır. Buldukları yerlerde bir çok eserler vücuda getirmişlerdi. Ermenek'de *Karamanoğlu Mahmut Bey Camii* ile oğlu Musa bey'in cami ve medresesi, Emir Musa'nın *Larende* (Karaman Medresesi.) Alaaddin Bey'in zevcesi Melek (Nefise) Sultan'ın *Hatuniye Medresesi*, Niğde'de *Ak Medresesi*, İbrahim Bey'in Karaman ve Konya'daki cami, *İbrahim Bey medresesi* ve imaretini¹⁹² tesis etmişlerdir. Bunun dışında dârül-kurra, Mut'ta Lala Paşa ve Alanya'nın Oba

---

¹⁸⁸ A.g.e, 57.

¹⁸⁹ İsmet KAYAOĞLU, *İslam Kurumları Tarihi*, II, 56.

¹⁹⁰ Çetin VARLIK, "Anadolu Beylikleri", *D.G.B.İ.T*, X, 112.

¹⁹¹ PM. HOLT- K.S LAMPTON- B. LEWIS, *a.g.e*, I, 260.

¹⁹² İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmaretini Vakfiyesi", *Bellekten*, T.T.K. Yay., 1937, I, S.1, 58.

köyündeki medreseyi ve Aksaray'da *Zinciriyye Medresesini* tesis etmiştir¹⁹³. Yapılan bu müesseseler için vakıf düzenlenmiş ve görevli olanlar için maaş tayin etmiştir¹⁹⁴.

Kütahya ve çevresine hakim olan Germiyanogullarında, Kütahya beyliğinin ilim ve kültür merkezi olmuştur. Kütahya'da *Vacidiye* (Demirkapı) *Medresesi* Osmanlılar zamanında da kullanılmıştır¹⁹⁵. Afyon'da *Kubbeli Cami*, Denizli'de *İnanç Bey imareti* ve *Süleyman Şah cami*, Kütahya'da *Kurşunlu*, *Pekmez Pazarı*, *Kale*, *Çatalçeşme*, *İshak Fakih*, *camileri*, *İshak Fakih Medresesi* ve Yakup Çelebi'nin mescid, cami ve medresesi bulunmaktadır. *Vacidiye Medresesinde* dini ilimlerin yanında astronomi ve fen ilimleri de okutulmuştur¹⁹⁶. Kütahya'da yapılan medresenin 9 hücresi vardı. Her hücrede bir talebe kalmıştır. Her talebeye 1 akçe ve yılda 20 kilo buğday, iki kağıt arabası odun, her gün iki kap yemek ve dört ekmek verilmiştir. Germiyan hükümdarı II.Yakup Bey sarayda, Ahmed Dai, Şeyhi Sinan ve İshak Fakih gibi büyük alim ve şairleri himaye etmiştir. Yaptırdığı ilmi ve içtimai tesislerde çalışanlara maaş tayin etmiştir. İmaretler ile talebe ve fakirler için yemek imkanı sağlamıştır¹⁹⁷.

Eratnalıların hakim oldukları yerlerde dini ve sosyal eserler yok denecek kadar azdır. Türbe, hankâh, han ve medrese olarak Kayseri'de Alaaddin tarafından yaptırılan külliye en önemli eserlerdendir. Kayseri'de Köşk Medresesi ve imareti, Zile'de Kadı Burhaneddin Ahmet'in medresesi tesis edilmiştir¹⁹⁸. Eratna Beylerinden alim bir şahsiyet olan Hacı Şadgeldi Paşa ve oğlu Emir Ahmet dönemlerinde çeşitli ilmi eserler yazılmıştır¹⁹⁹.

Eşrefogulları çok kısa süren hükümlerlik döneminde, Beyşehir'de *Eşrefoğlu Süleyman Şah cami ve medresesi* ve oğlu Mübarezeddin Mehmet Bey'in Akşehir'de cami tesis edilmiştir. Anadolu Selçuklular dönemine yakın ve daha sonra kurulan bu beylikler kendi buldukları yerlerde ilmi, dini, sosyal eserleri tesis ederek İslam kültürünün devam etmesini sağlamışlardır. Beylikler döneminde çeşitli yerlerde şu medreselerin kurulmuştur. Adilcevaz'da, *Hatuniye medresesi*, Aksaray'da, *Zinciriyye*, *Tâciye*, *Hüsâmiye* ve *Ber'amûniye medreseleri*, Akşehir'de, *Emir Yavi*, *Kadı İzzeddin* ve *Nasreddin Hoca medreseleri*, Alanya-Obaköy'de, *Obaköy medresesi*, Amasya'da, *Halifet Gazi* ve *Tuğrakiye medreseleri*, Bayburt'ta, *Mahmudiye*, *Müseviye* ve *Yakutiye*

¹⁹³ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, 229.

¹⁹⁴ *A.g.e.*, 233.

¹⁹⁵ Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 11.

¹⁹⁶ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, 229.

¹⁹⁷ *A.g.e.*, 232.

¹⁹⁸ *A.g.e.*, 231; Çetin VARLIK, *a.g.e.*, VIII, 566

¹⁹⁹ *A.g.e.*, 218

medreseleri, Beyşehir’de, İsmail Aka medresesi, Birgi’de, Aydınoğlu Mehmed Bey Medresesi, Çankırı’da, Cemaleddin Ferruh Şifahane ve Dârü’l-hadisi (Taş mescid), Çay’da, Çay medresesi, Darende’de, Sahabiye-i kübrâ ve suğrâ medreseleri, Diyarbakır’da, Mes’udiyye, Seyfeddin, Sücâ’iyye ve Zinciriyye medresesi, Eğirdir’de, DüNDAR Bey (Taş) medresesi, Ermenek’te, Tol medresesi, Erzurum’da Ahmediye, Sultaniye ve Yakutiyye medreseleri, Eski Ergani’de, Ergani medresesi, Hani’de Hatuniye medresesi, Harzem’de, Harzem medresesi, Karaman’da, Emir Bey, Emir Musa, Hatuniye (Nefise Sultan), İbrahim bey imareti ve medreseleri, Zincirli medresesi, Kastamonu’da, Atabey medresesi, Kayseri’de, Hatûniye, Hoca Hasan ve Küllük medreseleri, Kırşehir’de, Melik Gazi medresesi, Konya’da, Atabikiye, Gühertaş, Kadı Hürrem Şah Darü’l-hadisi, Karamanoğlu İbrahim bey, Lala Ruzbe, Muiniye, Pamukçular ve Tursunoğlu medreseleri, Korkuteli’de, Emir Sinaneddin medresesi, Manisa’da, İshak Bey medresesi, Maraş’ta, Taş medresesi, Mardin’de, Altunboğa, Eminuddin, Hatuniye (Sitti Radviyye), Hüsamiye-Ma’rufiye, Melik Mansur, Muzafferiye, Necmeddin (Cami-i Asfer, Necmeddin Gazi mescidi), Savurkapı, Sultan İsa, Sultan Kasım, Şah Sultan ve Şehidiye Medreseleri, Mut’ta, Hocaenti Medresesi, Niğde’de, Ak Medresesi, Niksar’da, Yağıbasan Medresesi, Peçin’de, Ahmed Gazi, Kara paşa (İlyas Bey), Yelli (Kepez) Medreseleri, Safranbolu’da, Gazi Süleyman Paşa, Seyit Gazi’de Battal Gazi Medreseleri, Sivas’ta, Çifte Minareli Medresesi, Sivrihisar’da, Alemşah, Eminateddin Mikail, Gecek, Seyyid Nureddin ve Soğa Bey Medreseleri, Taşköprü’de, Yavlak Hasan Medreseleri, Tire’de, İbn Melek, Ali Han ve Yahşi Bey Medresesi, Tokat’ta, Nizameddin Yağıbasan Medresesi, Urfa’da, Eyyubi Medresesi, Erzurum’da, Hatuniye (Çifte Minareli) Medresesi, Kütahya’da, Vacidiye Medresesi, Bitlis’te, İhlasiye (Şerefiye) Medresesi²⁰⁰.

---

²⁰⁰ Bu medreseler hakkında geniş bilgi için bkz, Ahmet GÜL, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bunlar Arasında Darü’l- Hadislerin Yeri*, 19-33

II. BÖLÜM

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNDE İLMİ HAYAT

Küçük bir beylik olarak XIII. Yüzyıl sonunda Söğüt ve Domaniç yörelerinde yerleşerek²⁰¹, Bizans ve Anadolu'yu, Balkanları, Kırım ve Mısır toprakları egemenliği altına alan Osmanlılar, Arap dünyasını, Avrupa'nın bir kısmını, Afrika'nın ve Ön Asya'nın hakimi olan bir devlet olmuştur. Orta Avrupa'dan Hint Okyanusuna kadar uzanan bu devlet, I. Dünya Savaşı sonucunda 1923 yılında tarih sahnesinden

---

²⁰¹ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, Çev. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, IX, 248.

çekilerek yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur²⁰². Osmanlılar, Anadolu Selçuklu devletinin mirasını sürdürerek, Anadolu'yu bir Türk vatanı olarak tutmuş ve çok güçlü bir imparatorluk kurmuştur²⁰³.

Osmanlı bilim literatürü medrese çerçevesinde olmuştur. Osmanlı alimlerinin hazırladıkları ve okuttukları ders kitapları Arapça, Türkçe ve Farsça olmuştur. İlk dönem Arapça ve Farsça ağırlıklı olsa da daha sonra Türkçe iyice yerini belirginleştirmiştir. Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi tarafından 731 (1330-1331) yılında İznik'te yaptırılan *Orhaniye medresesidir*²⁰⁴. İlk müderris olarak da Türk alim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Davud-i Kayseri'yi tayin etmiştir²⁰⁵. Davud-i Kayseri, büyük mutasavvıf Şeyh Muhuddin-i Arabi'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin-i Konevi'nin halifelerinden tefsir sahibi, Muhiddin-i Arabi'nin "*Fususul-Hikem*" ini tefsir eden Kemalüddin-i Abdürrezzak Kaşi'nin halifesi olup akli ve nakli ilimlere hakim olan, zamanın alimiydi. Kayserili olup, alet ilimlerini tamamen, yüksek ilimleri ise kısmen memleketinde öğrenmiş²⁰⁶ daha sonra Mısır'a gitmiştir. Burada bir süre çeşitli ilimler tahsil ettikten sonra Anadolu'ya tekrar gelerek İznik'te ki medreseye günlük 30 akçe maaşla müderris olarak tayin olmuştur. Mısır'da tasavvufun manevi mertebelerini tamamlayarak halifelik rütbesini alarak müderris olmuştur²⁰⁷. Sultan Orhan Gazi ayrıca bir kiliseyi de medreseye çevirerek, medrese için bir iâşe, talebeler için odalar ve masraflar içinde vakıf kurmuştur²⁰⁸. İznik şehrinde kurulan medresenin müderrisliğini yapan Davud-i Kayseri'nin yanında Konya'da Siraceddin Urûmi'nin²⁰⁹ talebesi olan Taceddin Kürdide müderrislik yapmıştır²¹⁰. Hitabet dersi

²⁰² Ekmeleddin İHSANOĞLU, "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 17.

²⁰³ Gönül ÖNEY, *a.g.e*, 8.

²⁰⁴ NEŞRİ, *Kitab-ı Cihannümmâ*, Çev. F.R. Unat- M.A. Köymen, T.T.K. Yay., Ankara 1987, 81 ; İBN-İ KEMAL, *Tevârih-i Al-i Osman*, Çev. Şerafettin Turan, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1983, I, 35; HOCA SADEDDİN, *Tacü't -Tevârih*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, I, 78 ; J. Von HAMMER, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmet Ata, M.E.B. Yay., İstanbul 1997, I, 16; AŞIKPAŞAOĞLU, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Çev. N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yay., İstanbul 1925-1947, 119, satır. 40 ; Z.Velidi TOGAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İ. Ün. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981, 372.

²⁰⁵ İBN-İ KEMAL, *Tevârih-i Al-i Osman*, II.Deft. 46.

²⁰⁶ HOCA SADEDDİN, *a.g.e*, I, 73.

²⁰⁷ BURSALI Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, Sadeleştiren. A. Fikri Yavuz-İ. Özen, Meral Yay., İstanbul, I, 84; Mehmet BAYRAKDAR, *Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayseri)*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 9-12.

²⁰⁸ İBN-İ KEMAL, *a.g.e*, II. Deft. 36.

²⁰⁹ K. Mahmudi AKSARAYI, *a.g.e*, 94.

²¹⁰ AŞIKPAŞAOĞLU, *a.g.e*, 120, Satır: 5 ; J. Von HAMMER, *a.g.e*, I, 24 ; Z. Velidi TOGAN, *a.g.e*, 372.

de Kara Hoca adında bir kişi tarafından verilmiştir²¹¹. Orhan Bey zamanından İstanbul'un fethine kadar uzanan bu eğitim ve öğretim zaman dilimi içerisinde gelişerek ve büyüyerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Fatih döneminde de eğitim ve öğretim alanında büyük atılımlar gerçekleştirecek müesseseler kurulmuştur. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bütün olumsuzluklara rağmen ilmi ve kültürel faaliyetlere ve bunların merkezini teşkil eden medrese, devamlı ve istikrarlı bir gelişme göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğunun en önemli eğitim ve öğretim kurumu haline gelmeye başlamıştır. Osmanlı devletinin siyasi, ekonomik ve siyasi yapısındaki birlik ve beraberlik başarıları ile eğitim ve öğretim alanındaki tüm faaliyetler paralellik arz etmiştir. Tarihe baktığımızda en güçlü devletler ilmi, askeri, ekonomik ve sosyal alanda başarılı olanlar olduğu görülmüştür. Herhangi birisindeki başarısızlık diğerlerini olumsuz olarak etkilediği görülmüştür. Mesela ilim ve kültür faaliyetlerinin merkezi olan medreseler; değişik etnik menşelerden gelen Müslüman toplulukların oluşturduğu mozaiği, eğitim ve kültür faaliyetleri ile aynı dünya görüşüne sahip olmasını sağlamış ve fertler arasında eğitim eşitliliği ile toplumdaki değişik ve dağınık tabakalar arasında hareketliliği sağlayarak sosyal bir fonksiyona sahip olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı toplumunun kuruluş dönemi siyasal yapısını anlamak için medreselerin bu dönemdeki işlev ve fonksiyonlarını, durum ve niteliğini çok iyi analiz etmek gerekir²¹².

Osmanlı devletinde yerleşmiş ve Türk olan şehirler, cami etrafında toplanmışlardır. Daha sonra şehrin gelişmesine binaen medrese, imaret, misafirhane, hastahane, dârü's-şifa, dârü'l-hadis, hamam, han, kervansaray, tekke, zaviye, mektep ve dini, kültürel ve sosyal alanına giren tüm yapılar ile beraber bütünleşmiş bir şehir olarak ortaya çıkmıştır. Şehir anlayışı bir düzen içerisinde yapılarak insanların iktisadi ve içtimai ihtiyaçlarını karşılayabilecek tüm binalar imar edilmiştir. Bizanslılar zamanında da bir ilim ve kültür merkezi olan İznik şehrine Sûfî ulemadan olan Antakyalı Abdurrahman Bistami öl.(858/1454) bu şehre "*Bilginler Yuvası*" demiştir. İznik'te kurulan ilk medreseden Molla Fenari gibi büyük alimler de yetişmiştir. Bu medresede pozitif ilimler yani akli ilimlere ağırlık verilmemesinin nedeni olarak, öncelikle İslam kültürünün yerleştirilmesi ve öğretilmesini sağlayacak bir kuruma ihtiyaç duyulmasıydı²¹³. Osmanlı devleti sınırlarını genişletmekle beraber İznik

²¹¹ İBN-İ KEMAL, *a.g.e*, II. Defter, 47.

²¹² Yılmaz ÖZTUNA, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, II, 161.

²¹³ Nejdet SAKAOĞLU, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1991, 24.

medreselerinden başka, Osmanlılar fethettikleri şehirlere de medreseler tesis etmişlerdir. Bursa'nın fethinden sonra şehrin en büyük manastırını medreseye çevirmiş²¹⁴ ve adını manastır medresesi diye almıştır. Orhan Caminin yanına ikinci bir medrese yapılarak, bu iki medreseye vakıflara bağlanılmıştır. Bursa'da bununla da yetinilmeyip, Orhan Gazi tarafından yaptırılan *Lala Şahin Medresesi*, I. Murad tarafından yaptırılan *Hüdavendigâr medresesi*²¹⁵, *Esekiye Medresesi*, Yıldırım Bayezîd zamanında Çandarlı Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın Medresesi, *Ebu İshak Medresesi*, I. Murad'ın hanımı tarafından yaptırılan *Gülçiçek Hatun Medresesi*, *Molla Yeğân veya Eyne Bey Medresesi*, *Eyne Bey Subaşı*, *Ferhadiye*, *Molla Fenari*, *Yıldırım Medreseleri* yapılmıştır. Çelebi Mehmed devrinde *Beyazîd Paşa ve Yeşil Medresesi* (Bursa Sultaniyesi) yapılmıştır. II. Murad devrinde de *Fazlullah Paşa*, *Hacı İvaz Paşa*, *Karahasan*, *İsa Bey ve Muradiye Medreseleri* kurulmuştur²¹⁶. Ayrıca I. Murat medreselerde okuyan talebelere ders veren müderrislere maaş bağlatmıştır²¹⁷. Yenişehir'de imaret, Bilecik'te Cuma Mescidi, Bursa'da cami, Kaluca'da bir imaret'te yaptırmıştır. İznik'ten sonra Bursa'da ilim ve kültür faaliyetlerinin hızla artmasının ana sebebi devletin merkezinin buraya taşınmasıydı²¹⁸. Osmanlıların hızla fetih hareketleri sonucu Edirne alınmış ve artık Osmanlılar'ın üyesi ilim ve kültür merkezi ve devletin başkenti burası olmuştur. Burada da Çelebi Mehmed tarafından *Çelebi Mehmed Medresesi*, Sultan II. Murat'ın yaptırdığı *Dârü'l-hadis*²¹⁹, *Üç Şerefeli Saatli Medrese*, Sinan Bey tarafından *Beylerbeyi*, *Kürt Hoca*, *Şah Melek bin Şadi Bey*, *Şeyh Şüca*, *Şaruca Paşa ve Halebiye Medreseleri* yapılmıştır. Osmanlılarda İstanbul'un fethine ve buranın hem Osmanlılar'ın hem de Türk İslam medeniyetinin ilim ve kültür merkezi konumuna gelinceye kadar ilim ve kültür merkezleri sırasıyla İznik, Bursa ve Edirne olmuştur. Osmanlılar İstanbul'u fethedip ve medeniyetin merkezi olan bu yerde Fatih Sultan Mehmet'in *Sahn-ı Semân* medreselerini kurmasıyla Osmanlı medreselerinde dönüm noktası olmuş, büyük bir devrim niteliğine dönüşmüştür. Bu medreseler her ne kadar geleneksel medreselere benzese

²¹⁴ AHMEDİ, *Tevârih-i Mulûk-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I*, Çev. N.A.Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925-1949, 10, Satır, 153-154.

²¹⁵ NEŞRİ, *a.g.e*, I, 187 ; Tayyib GÖKBİLGİN, *Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, 262.

²¹⁶ Yusuf HALAÇOĞLU, *XIV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yay., Ankara 1995, 131.

²¹⁷ ŞÜKRÜLLAH, *Behçetü't-Tevarih*, Çev: N.A. Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925-1947, 55.

²¹⁸ İBN-İ KEMAL, *a.g.e*, II.Deft. 36; A. Adnan ADIVAR, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, 13-14.

²¹⁹ ŞÜKRÜLLAH, *a.g.e*, 62, satır, 25.

de önceki medreselerden daha sistemli, daha iyi programlı bir yapıya sahip olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur²²⁰. Birçok ilim ve kültür alanındaki söz sahibi yerli ve yabancı ilim adamları İstanbul'a gelmişlerdir. İstanbul'daki bazı kilise ve manastırlar medreseye çevrilerek (*Pantokrator ve Havariyyun kiliseleri*) eğitim ve öğretim faaliyetleri alanında hizmet etmeleri sağlanmıştır²²¹.

Osmanlılarda medreseler yaptıkları ilmi faaliyetlere göre derece ve sınıflara ayrılmıştır. Osmanlılar döneminde de medreselerin devamlılığı ve sürekliliğini sağlamak için bir teminat olan vakıf müesseseleri ile gerçekleştirmişlerdir. Vakıflar sayesinde medreseler ilmi ve kültürel faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Mesela Orhan Gazi'nin İznik'teki bir manastırını medreseye çevirip vakıf olarak, Kozluca Köyü ve çevresiyle birlikte İznik şehrindeki evleri bağlamıştı. Vakıf gelirlerinden 1/6'ini müderrise de maaş olarak tahsis etmiştir²²². Osmanlı medreselerinde müderrisler Nizamülmülk medreselerinde olduğu gibi ehl-i sünnet mezheplerinden Hanefi fıkhı üzerinde tedris yapılırdı. Osmanlı medreselerinde ilk dönemlerde müderrisler vakfiye şartlarına göre düzenli olarak ders veriyorlardı. Dersler tekrar üzerine idi. Önceleri ezberlemek suretiyle ders yapılırsa da daha sonraları, not edilme, yazma, konular üzerinde müzakerelerde bulunma gibi ders yapılırdı. Eğitim ve öğretim şekli teferruatlı değildi. Dersler çoğu zaman sabah namazından sonra başlar ve devam ederdi. Ancak Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed zamanında medrese eğitimi belli bir kanuna dayanarak, kahvaltıdan sonra ders başlar ve öğle namazına kadar sürerdi. Öğleden sonra öğrenci kütüphane veya camide dersine çalışırdı. Salı, perşembe ve cuma günleri ile beraber dini bayramlar ve kandillerde ders yapılmazdı. İlk Osmanlı medreselerinde dil, ilk olarak Arapça ve Farsça ağırlıkta idi. Ancak Karamanoğullarında devletin resmi dilinin Türkçe ilan etmeleri ile Türk dili edebi alanda yavaş yavaş önem kazanmaya başlamıştır. Daha sonra Osmanlı devletinin resmi dili de Türkçe olmuştur. Osmanlıların siyasi gücü ilk tarihçilik anlayışında da Türkçe yeni bir hayat bulmuştur²²³.

A. OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN DERSLER

²²⁰ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 1.

²²¹ Mübahat KÜTÜKOĞLU, *XX. Asra yetişen İstanbul Medreseleri*, 4.

²²² NEŞRİ, *a.g.e*, I, 163.

²²³ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 9 ; Hamilton A.R. GIBB, *İslam Medeniyeti Üzerine Çalışmalar*, Çev. K.Durak v.d., Endülüs Yay., İstanbul 1991, 151.

Osmanlı medreselerinde çeşitli derecelerde olan medreselerde hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutuldukları kesin olarak belli değildir. İlk dönem Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve eserlerin bütünü almadıkları ve müderrislerin belirli temel ilimler ve onlarla alakalı eserler yanında, onları anlamaya hizmet eden ilim ve eserleri tedris ettikleri anlaşılmaktadır²²⁴. İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersleri kesin olarak bilinmese de Selçukluların aynı veya benzeri olduğu tahmin edilmektedir. Ders kitapları Arapça, anlatım ise Türkçe idi. Nakli ilimlerin yanında akli ilimlerden bazıları okutulmuştur. İlk Osmanlı medreselerinde akli ilimlere de yer verildiğinin kanıtı olarak yine akli ve nakli ilimlerde bilgi sahibi olan Davud-i Kayseri'nin müderris olarak tayin edilmesidir.²²⁵

1. Akli İlimler

- a. Hesap** : *Risale-i Bahâiye*, daha sonra Ali Kuşçu'nun *Risale-i Muhammediye*'si okutulmuştur.
- b. Hendese** : Şemseddin Mehmet Semerkandi'nin *Eşkatü't-tesis* ve bu kitabın şerhi olan Kadızâde-i Rûmi'nin kitabı okutulmuştur.
- c. Heyet** : Cagmini'nin *el-Mûlahhas'ı* ve bunun şerhleri, Ali Kuşçu'nun, *Risale-i Fethiyesi* okutulmuştur.
- d. Mantık** : Fikir ve Muhakeme gücünü artıran, bir fikrin doğru veya yanlış olup olmadığını ayıran ilimdir. Kazvini'nin *el-Şemsiye* adlı eserin şerhi olan *şerh-i Şemsiye*, *Şerhi İsağuci*, *Şerh-i Metali* ve bunlara bağlı tasdikât ve tasavvurat ve şerhleri okutulmuştur.
- e. Kelam** : Müellifi Nasreddin Tûsi olan *Tecrid el-Kelam*, Beyzavi'nin *Tevali el-Envar*, Tecrid'in haşiyesi olan *Haşiyeye-i Tecrid* adlı eser, *Mevakıf* ve Şerhleri, İsfehani'nin *Tevali* şerhi, Azudiddin Abdurrahman'nın *el-Mevdut* adlı eseri okutulmuştur²²⁶.
- f. Belagat** : Sekkaki'nin *Miftahu'l-Ulum'u* ile özeti olan ve Abdurrahman el-Kazvinî tarafından yazılan, *Telhisü'l-Miftah* ile *Taftazani'nin Mutavvel* ve *Muhtasarı* adlı eserleri bu eserlerin şerhleri okutulmuştur.

²²⁴ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 36.

²²⁵ Mehmet BAYRAKDAR, *a.g.e.*, 13

²²⁶ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 55 .

g. Akaid : Kadı Azudiddin Abdurrahman b. Ahmed el-Îci'nin *Akaid el-Azudiyyesi*, *İsbat-ı Vacib*, Neseî'nin *Akaid* metni, Taftazani'nin *Akaid* şerhi ve Cafer el-Hanefî'nin *Akaid el-Tahavi*'si okutulmuştur.

2. Nakli İlimler

a. Usul-i Fıkıh : Şerafeddin Ahmed'in *Telvih*, *Muhtasar-ı Mühtheha'nın* şerhi olan ve Ahmet Neseî tarafından yazılan, *Menarü'l-envar*, İbn Melek ile Molla Hüsrev'in *Telvih*, haşiyeleri ve *Mirkatü'l-Vusûl*'ü ve şerhi, Ömer b. Mehmet Habbazi'nin *el-Muğni* adlı eseri okutulmuştur. Bu esere İznik Medresesi müderrislerinden ve Mahmud b. Ahmed Konevi'nin şerhleri de vardır²²⁷. Hüküm çıkarma usullerini öğreten bilgiye de Fıkıh Usulü ilmi denir. Fıkıh ve Fıkıh Usulü ilmi, ilk Osmanlı medreselerinde okutulan ana derslerden birisidir.

b. Fıkıh : Fıkıh İslam Hukukunu kapsayan bir ilimdir. Fıkıh metodunu teşkil eden Kuran, sünnet, kıyas ve icma'dır. Bu dört ana koldan gelen bilgilerden hüküm çıkarmaktır. Merginani'nin *Hidaye* ve şerhi, Burhanü's-şeria'nın *Mahmun el-vikayası* ve şerhleri, Kuduri'nin *Muhtasarı*, Sacavendi'nin *Faraiz el-Sacavendi* ve şerhleri Molla Hüsrev'in *Gürer* adlı eseri ve şerhleri, *Mülteka* adlı eserler okutulmuştur²²⁸.

c. Usul-i Hadis : İbnü'l-Esir, İbn Mübarek ve İbn Hacer Askalanî'nin eserleri okutulmuştur.

d. Hadis : Buhari'nin *Sahih-i Buhari*, Müslim'in *Sahih-i Müslim'i* Tirmizi'nin *Süneni*, İbn-i Mace'nin *Süneni*, Ebu Davud'un *Süneni*, Neseî'nin *Sünen-i Kebir'i*, Begavinin *Mesabihü's-sünne'si* ve Sagani'nin *Meşarikü'l-Envarı* okutulmuştur. Özel olarak hadis ve hadis usulü ilimlerin, okutulması için Hayrettin Paşa tarafından İznik'te, II. Murad tarafından da Edirne'de Darü'l-hadislerin kurulmuş olması, bu ilimlerin okutulmasına gösterilen önemi açıkça ortaya koyar²²⁹.

e. Tefsir : Kuran-ı Kerim'in manasını açıklamaya çalışan ilim dalıdır. Yapılan tefsirler rivayet ve dirayet olmak üzere iki yolla yapılır. Okutulan kitaplar Zamahşeri'nin *el-Keşşaf* adlı eseri ve şerhleri, Beyzavi'nin *Tefsir-i Kadı* adlı eserleridir. Bu eser üzerine de bir çok şerhler yapılmıştır. İlk Osmanlı medreselerinde okutulan Tefsir derslerinde okunan baş kitaplardan birisidir²³⁰. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde okutulan dersler daha önceki Anadolu Selçuklu Devleti medreselerinde

²²⁷ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 52.

²²⁸ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 49.

²²⁹ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 45.

²³⁰ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 44.

okutulan dersler gösterilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz ilimlerin okutulduğuna bir delil olarak, ilk Osmanlı medresesine müderris olarak tayin edilen Davud-i Kayseri'nin, hem akli hem de nakli ilimlere vakıf olmasını gösterebiliriz²³¹.

B. OSMANLI MEDRESELERİNDE ÖĞRETİM ELEMANLARI

Osmanlı medresesi öğretim elemanları Anadolu Selçuklu devletinde olduğu gibi; müderris, muid ve talebeden oluşmaktadır.

1. Müderris

Osmanlılarda müderrislere ayrıca *muhaddis* de denilmiştir. Osmanlı medreselerinde ilk dönemlerde görev alan müderrislerin menşei itibariyle Anadolu'da doğup, yetişenler veyahutda Anadolu'da doğup ilmi tahsilini Mısır, İran, Türkistan ve bu gibi ilim merkezlerinde yapan ve Anadolu'ya geri dönenlerden ya da Anadolu dışından gelen ilmi ve fikri alanında söz sahibi olan alim, mütefekkir ve mutasavvıf kişiler olmuştur²³². Osmanlı medreselerindeki müderrisler, Anadolu Selçuklularda olduğu gibi ehl-i sünnet mezheplerinden Hanefi fıkhı üzerinden ders vermişlerdir. Medreselere devrin ilmi ve fikri yönden en önemli kişiler tayin edilirdi. Ancak XVII. Yüzyıldan itibaren rüşvet, hatır ve sahtecilik bu işlere de karışarak kadılık gibi müderrislikte ehil olmayan kişilere verilmiş, ilmi ve fikri seviyenin düşmesine neden olmuştur. Osmanlı medreselerinde ilk müderris Davud-i Kayseri olmuştur²³³. Ayrıca Osmanlı ilim ve fikir hayatında önemli şahsiyetler olan, Molla Fenari, Molla Hüsrev, Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal, Ebu's-Suud Efendi, Katip Çelebi gibi kişiler de İslam eğitimi ve öğretimi hayatına büyük katkıları, siyasi ve idari alanda büyük hizmetleri olmuştur. Osmanlı ilim ve kültür alanında çalışmalar da bulunanlara *Ulema* adı verilmiştir²³⁴. Bu insanlar İslam dininin en iyi şekilde anlatılmasını ve anlaşılmasını sağlamak için medreselerde, müderrislik görevi olarak dini ve akli bilimleri anlatmışlardır. Osmanlı medreselerinde müderrisler baştan itibaren maaşlı olmuşlardır. Lojman tahsisi yapılmıştır. Muid ve öğrencilere olduğu gibi müderrislere de yiyecek yardımı yapılmıştır. Osmanlı medreselerinde ise yine Anadolu Selçuklu medreselerindeki sistem aynen devam etmekle beraber belirli bir tahsilden sonra icâzet, mülâzemet ve beratle medreselerde ders veren kişiler olmuştur. Kuruluş

²³¹ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 137; Geniş bilgi için bkz. Mehmet BAYRAKDAR, *a.g.e.*, 9-12.

²³² Mehmet İPŞİRLİ, "Osmanlı Uleması", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999, 73.

²³³ NEŞRİ, *a.g.e.*, I, 163 ; AŞIKPAŞAOĞLU, *a.g.e.*, 42 ; İBN-İ KEMAL, *a.g.e.*, II.Deft. 46.

²³⁴ Stanford SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, e Yay., İstanbul 1982, 190.

döneminden sonra vazife yapacak yere göre kendisi Anadolu veya Rumeli kadıaskerine müracaat eder ve belirli günlerdeki meclislerine devam edip “*matlab*” denilen deftere kaydedilirdi. Sırası gelince en aşağı derecedeki “*Haşiye-i tecrid*” medreselerinden birinde 20 akçe ile müderris tayin edilirdi. Bundan sonra ilmi seviyesine göre derecesini yükseltebilirdi. Müderrislerin terfilerinde medrese dereceleri esas alınırđı. Tayin ve acil durumlarda ise ilk Osmanlı medreselerinde o medreseyi kuran padişah veya devlet adamı tarafından yapılmıştır. Daha sonraları tayinler kadıların tayinleri ile beraber divanda karara bağlanılmıştır. Berat ile tayin olunan kişiye bildirilmiştir. Tayinler müderrislere beratle bildirilmiştir. Vergilerden muaf olmuşlardır. Kendilerine tanınan bu ayrıcalıktan sonra ileride ilmiye sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Müderrisleri ilk dönem Padişahlar veya Paşa tayin ederken daha sonraları kadıların tayinleri ile beraber divanlarda karar verilmiştir. Müderrisler, derslere sebepsiz yere devamsızlık, şer’i kanunlara aykırılık, şer’i hukuka karşı herhangi bir söz, görevini terk etme, muidlik ve mülazımlığı para ile satma, yüz kızartıcı suç işleme gibi nedenlerden dolayı azledilebiliyordu. Aziller bir anda olmayıp uyarılar sonucunda görevini yapmayanlar için olmuştur. Azledilme olayı XVI. Asırdan itibaren ortaya çıkmıştır. Azledilen müderris uygun görülürse yeniden müderris olabiliyordu. Müderrisler; müderrisliğin yanında, vakıf nazırlığı, toplanan gelirlerin tasarrufu hususunda yetki ve medrese içinde yapılan tamirat ve tadilatı yürütme gibi vazifeler de yapabiliirdi. Müderrislere maaşlarının yanı sıra buğday, arpa, kışlık yakacak odun, pişmemiş erzak ve nakdi para olarak da yardım yapılabiliyordu. Müderrisler ve alimler Osmanlı’daki ilmi hayatın, halkın dini ve kültürel hayatın ilerlemesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

2. Muid

yönden en ileri olandan seçilirdi. Bugünkü manada Asistan görevini yürüten kişi diyebiliriz. Muid dersi anlamayan talebelere dersi tekrar eden, talebelerin medrese içerisinde disiplininden sorumlu olan, namazları cemaatle kılınmasını sağlayan kişidir. Her medresede muid kadrosu vardır. Maaş olarak günde beş akçe verilse de zaman içerisinde dört ile sekiz akçe arasında değişmiştir. Kendilerine berat verilirdi. Kuruluş dönemlerinde muid görevini yapacak olanlar, müderrisler tarafından seçilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise tayin ile gerçekleşmiştir²³⁵.

---

²³⁵ Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 33.

3. Talebe

medreselerinde genellikle, Sıbyan mekteplerinde okuyanlara talebe, aşağı seviyelerde ki medreselerde okuyan talebelere sũhte, yüksek seviyelerdeki medreselerde okuyan talebelere danişmend denilmiřtir²³⁶. Talebe sayısı 20 ile 30 arasında olmuş, bu sayıyı kesinlikle aşmamıştır. Talebeler bũtũn ihtiyaçların, medrese içerisinde gidermiştir. Medreselere ğrencilerin alınmasında beden ve zeka yapısına dikkat edilmiştir. Bunların dışında bekçi vazifesini gören *Bevvab*, devamı ve devamsızlığı kontrol eden *Noktacı* ve medresedeki talebeden mesul olup, özel ve memleket durumlarını bir deftere kayıt eden kemer adı verilen görevli kişide vardı. Medresenin kapısının açılıp kapanması, boş odaların muhafazası, talebelerin kontrolũ, uygunsuz bir durumu mũderrise bildirmek yine *Bevvab*'ın görevleri arasında idi. Osmanlı Devleti eğitim ve ğretim hayatı içerisinde talebenin konumu, daha nceki İslam devletlerinde olduğu gibi önemini korumuştur. Yapılan eğitim ve ğretim talebe merkezli olmuştur. Medrese içerisinde kalan talebelere burs, yiyecek ve giyecek gibi çeşitli yardımlar yapılmıştır. Buna rnek olarak, Sũleyman Paşa İznit'teki medresede kalan öğrenciler için beş akçe yevmiye verilmiştir. Orhan Gazi, İznik medresesindeki talebelere vakıf gelirlerinin altıda biri verilmesini uygun grmũřtũr. II. Murad döneminde de talebelere gũnlũk on akçe yevmiye verilmiřtir²³⁷. Talebe derslerinde başarılı olur ve mũderris tarafından da ilmi seviyesi uygun grũlũrse muid olarak medreselerden birisine tayin olabilirdi. Eğer muidlik görevinde de başarılı olursa mũderris olarak tayin olabilirdi²³⁸.

C. OSMANLI MEDRESELERİNİN DERECELERİ

Kuruluş dönemin Osmanlı medreselerinde tedris usulũ, kendisinden önceki usulũ takip etmiş olup, medreselerin sayısı artmaya ve ilmi faaliyetlerin ilerlemesi ile beraber derece ve sınıflara ayrılmıřtır²³⁹. İlk dönemlerde Osmanlı Medrese sistemi Anadolu Selçuklu ve Beylikleri medrese sisteminin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Yıldırım Bayezıd döneminde bir dũzenlemeye gidilmiş, bu gelişme II. Murad devrinde de devam etmiştir. Osmanlı medreselerinde sınıf ve derecelendirme ilk olarak II. Murad, daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından sınıflandırılmıřtır²⁴⁰.

²³⁶ Cahit BALTACI, ‘‘Osmanlı Eğitim Sistemi’’, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 59.

²³⁷ Mustafa BİLGE, *a.g.e.*, 39.

²³⁸ *A.g.e.*, 40.

²³⁹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı İlmıye Teşkilatı*, 2.

²⁴⁰ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 86.

İlk Osmanlı medreseleri yaptıkları ilmi faaliyetlere göre derece ve sınıflara ayrılmıştır. Osmanlılarda ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne'dir. Kuruluşun ilk dönemlerinde İznik Medresesi Osmanlı Beyliğinin ilk ve en önemli birinci sınıf medresesi olmuştur. Müspet ilimler ilk zamanlarda ders olarak verilmemiştir. Anadolu Selçuklu medresesinin bir devamı niteliğinde olmuştur. İlk müderris olarak Davud-i Kayseri tayin edilmiştir. Osmanlılarda kurulan ilk medrese olan İznik medresesi akli ve nakli ilimlerde mütehassıs olan bir alim olan Davud-i Kayserinin getirilmesi²⁴¹, bize Osmanlıların eğitim ve öğretim hayatında, ilmi hayatın akli ve nakli ilimlere önem verdiğini, eğitim ve öğretimin nasıl bir şekilde yapılacağını göstermektedir. Bu medrese pratik için bilim tahsil edilmemiş olup, bilimin bilim için tahsil edildiği bir yer olmuştur. Bunun göstergesi olarak, Davud-i Kayseri'den sonra müderris olarak gelen Kara Hoca döneminde Orhan Gazi tarafından Osmanlı ordusu için kadı olarak atamak istese de müderris ve medrese mezunlarından hiç kimse bu işi kabul etmemiştir. Osmanlı devletinin ilk medresesi olan ve Orhan Gazi tarafından İznik'te tesis edilen medrese tipik bir Selçuklu medresesi olmuştur²⁴². İznik medresesi müderrislerine günlük 30 akçe verilmiştir²⁴³. Beyliğin birinci sınıf medresesi olmuştur. Yapılan tahsilin derecesi bilinmese de müderrisliğine tayin edilmiş olan şahısların hayatları, eserleri ve dolayısıyla ilmi durumları tetkik edilecek olursa, bu medrese oldukça yüksek seviyede bir tahsil müessesesi olduğu düşünülebilir. Davud-i Kayseri, Taceddin Kürdi ve Alaaddin Esved gibi büyük alimler buna örnektir²⁴⁴. Bu alimler bu medresede müderrislik yapmışlardır.

Bursa'nın fethedilmesi ile birlikte İznik medresesi ikinci dereceye düşmüş, Bursa'da yapılan Sultaniye Medresesi birinci dereceyi almıştır²⁴⁵. Orhan Gazi'den sonra I. Murad Bursa'da Çekirge'deki eski kaplıca civarında bir cami, medrese ve imaret yaptırmıştır. Yıldırım Bayezid hisar dışında bir cami, medrese ve imaret yaptırmakla, Bursa'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve şehrin hisar dışına taşmasını ve gelişmesini temin etmiştir. Çelebi Mehmet'in Bursa'da kurduğu medrese diğerlerine nazaran ayrı bir önem arz eder. Sultan Medresesi de denilen bu medrese ile Bursa'nın belli başlı alimleri burada bulunmuştur. Müderrisin günlüğü 50

²⁴¹ Mehmet BAYRAKDAR, *a.g.e.*, 9-12.

²⁴² Necdet SAKAOĞLU, *a.g.e.*, 23.

²⁴³ Mehmet BAYRAKDAR, *a.g.e.*, 12.

²⁴⁴ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 248.

²⁴⁵ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 2.

akçe olmuştur. Bu medresenin ilk müderrisi Mehmet Şah Efendi'dir. Molla Şemseddin Fenari'nin oğludur. Bütün bu nedenlerden dolayı, Bursa Osmanlı Devletinin askeri, siyasi, idari ve ilmi merkezi konumuna gelmiştir. İznik ise ikinci konuma düşmüştür²⁴⁶.

Edirne'nin fethedilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin askeri, idari, siyasi ve ilmi merkezi burası olmuştur. II. Murad tarafından kurulan Edirne Üç Şerefeli Cami yanındaki medrese ile Darü'l-hadis medreselerin en yüksek dereceli konumuna gelmiştir. Bu medresenin önemi, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da ki Sahn-ı Seman medreselerini kurulduğu devrelerde dahi sürmüştür. Müderrise 100 akçe verilmiştir. Darü'l-Hadis müderrisine ise 50 akçe yevmiye verilmiştir²⁴⁷. Edirne'nin ilmi merkez konumuna gelmesi ile beraber Bursa ikinci konuma düşmüştür. Bu medreseler okutulan derslere göre ilk, orta ve yüksek olarak derecelere ayrılmıştır²⁴⁸.

Kuruluş dönemindeki ilk Osmanlı medreselerinin yanında müderrisler ön planda olmuşlardır. Medreseler de müderrislere göre şekillenmiştir. Osmanlı Sultanları kurmuş oldukları medreselere, Anadolu'nun belli başlı merkezleri olan Konya, Kayseri ve benzeri yerlerden yada İslam dünyasının belli başlı merkezlerinden olan İran, Türkistan, Mısır ve Suriye'den alimleri davet ederek ve müderris olarak tayin etmişlerdir²⁴⁹. Davud-i Kayseri, Alaaddin Esved ve Fahreddin Acemi bunlara örnektir. Orhan Gazi ile başlayan ve Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar süren kuruluş dönemi ilmi faaliyetler çeşitli olumsuzluklara rağmen, devamlı gelişme kaydetmiş ve Osmanlı ilmi ve fikri hayatına önemli müesseseler kazandırmıştır. Kuruluş dönemi medreseleri, öğretim kadroları kaynakları, fıkıh ve kelamın yanı sıra, riyaziye, felsefe, astronomi, tıp bilimlerinin yan yana okutulması, yetkin bilginlerin yetiştirilmesi bakımından, henüz gücünü ve olgunluğunu kanıtlayamamış bir beylik için gerçekten övünç meselesidir²⁵⁰.

Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı ve Ellili medreseler, Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminde de vardı. Bu medreseler hükümdarlar, vezirler ve hükümdar aileleri tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı kuruluş dönemi medreseleri daha önce belirttiğimiz gibi, ilk anda aşağıdaki şekildeki gibi derecelendirilmemiş olup, zaman içerisinde derecelendirilmiştir. Kesin bir şekilde

²⁴⁶ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 7.

²⁴⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 523.

²⁴⁸ *A.g.e.*, I, 523.

²⁴⁹ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 11.

²⁵⁰ Necdet SAKAOĞLU, *a.g.e.*, 25.

derecelendirilmesi Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Seman Medreselerini kurması ile olmuştur. Ancak derecelendirmede daha önceki medreselerin işleyişi göz önüne alınarak yapılmıştır. Biz en azından Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman medreselerine kadar, Yıldırım Bayezid ve II.Murat dönemlerinde yapılan derece ve sınıflandırılması, kısmen aşağıdaki şekilde olabileceği kanısıyla belirttik. Buna dayanak noktası olarak yukarıda beyan ettiğimiz Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı ve Hariç Ellili medreselerin Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklu ve Beyliklerde de kullanılmasıdır²⁵¹.

1. Haşiye-i Tecrid (Yirmili Medreseler)

Müdrislerin 20 ile 25'er akçe ile tayin edildiği medreselere verilen addır. Bu medrese Şerif Cürcani'nin *Haşiye-i Tacrid* adlı eserinin adını taşımaktadır. Medrese de okutulan en önemli kitaptır. Yine Şerif Cürcani'nin fıkıh kitabından *Şerh-i feraiiz*²⁵², Sadeddin Taftazani'nin Belagat'a dair *Mutavalli*²⁵³ okutulmaktadır. *Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah Nahv'den Avamil, İzhar, Kafiye*, Arapça eser olarak Şerh-i İsağuci ve *Tevali* gibi Usul-i fıkhada dair eserler okutulmuştur²⁵⁴.

2. Miftah (Otuzlu Medreseler)

Bir üst medresedir. Müdrislerin 30 ile 35 akçe ile görevlendirilen kurumdur. Meani'den *Şerh-i Miftah* adlı eser okutulduğu için bu adı almıştır. Bu eser Sadeddin Taftazani'nin belagata dair eseridir. Bundan başka fıkıhtan *Tenkîh* ve *Tavzih*, Kalam'dan *Haşiye-i tecrid'in* devamı ve hadisten *Mesabih* okutulurdu²⁵⁵.

3. Kırklı Medreseler

b. İshakinin *Meşarik*'i ve hadis'den Begavi'nin, *Mesabih* okutulmuştur. Tahsil müddeti ilk dönemler 2-3 yıl arasında iken daha sonraları kısalmıştır²⁵⁷.

4. Ellili Medreseler

Müdrislerin 50 akçe aldığı medresedir. Hariç ve Dahil ellili medreseler diye ikiye ayrılır. Hariç Ellili Medreseler; Fıkıh'dan *Hidaye*, Kalam'dan *Şerh-i Mevakıf* ve Hadis'ten *Mesabih* okutulmuştur. Dahil Ellili Medreseler'de ise, Fıkıhtan *Hidaye*, Hadis'ten *Buhari*, Tefsirden *Keşşaf* ve *Beyzavi* ve Usul-i Fıkıhtan *Telvih* adlı eserler

²⁵¹ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 93.

²⁵² MECDİ, *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri, Hadâiku'ş-Şakaik*, Çev. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, I, 41.

²⁵³ MECDİ, *a.g.e.*, I, 43.

²⁵⁴ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 19.

²⁵⁵ *A.g.e.*, 19.

²⁵⁶ MECDİ, *a.g.e.*, I, 43.

²⁵⁷ MECDİ, *a.g.e.*, I, 19.

okutulmuştur. Bu medresenin diğer bir özelliği ise padişahın oğlu ve kızları yani şehzadelerin de okuduğu medreselerdi²⁵⁸.

Osmanlı dönemi kuruluş medreselerinden daha sonra, Sahn-ı Seman Medreseleri, Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu ve Osmanlı medreselerinin dönüm başlangıcı olarak kabul edildiği medreselerdir. Bu medrese Osmanlı eğitim ve öğretimin en düzenli, en sistemli ve en programlı medresesidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medreseleri kuruluncaya kadar, Osmanlı eğitim ve öğretim müesseselerinin en önemli kurumu olmuştur. Tahsil müddeti bir sene iken daha sonra altı aya indirilmiştir. Fıkıh'tan *Hidaye*, Usul-i Fıkıhtan *Telvih* ve *Şerh-i Adud*, Hadis'ten *Buhari* ve Tefsir'den *Beyzavi* ve *Keşşaf* okutulmuştur. Altmışlı Medreseler, Fıkıhtan *Hidaye* ve *Şerh-i feraiz*, Usul-i fıkıhtan *Telvih*, kelim'dan *Şerh-i Mevakif*, Hadisten *Buhari*, Tefsir'den *Keşşaf* adlı eserler okutulmuştur. Tahsil müddeti bir sene olmuştur. Süleymaniye, Selimiye, Şehzade medreseleri gibi padişahların valideleri ve Sultanlar adına yapıldı. Osmanlı medreselerindeki tedris usulü daha önceki Anadolu Selçuklu medreselerinin usulü ile aynı paralellikte arz etmiştir. Ancak medreselerin sayılarının artması, ilim ve kültür alanındaki canlılık, eğitim hayatında bir takım değişiklikler sonucu *Sahn-ı Seman* ve *Süleymaniye* medreseleri gibi daha düzenli ve daha programlı hale gelmiştir. Medreselerde hem nakli hem de akli bilimlere yer verilmiştir. Osmanlı medreselerinde kuruluş döneminde teşkilatlanma II. Murad döneminden itibaren başlar. Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi tarafından İznik'te açıldığını daha önce söylemiştik. Bu medrese Anadolu Selçuklu medreselerinin bir örneği olmuştur. Dersler, programlar ve sistem olarak hemen hemen aynı olmuştur²⁵⁹. Bu medresede nakli ilimlere ağırlık verilmesinin ve akli ilimlere ağırlık verilmemesinin nedeni olarak İznik'in yüzyıllar boyu Hıristiyan doğmalarının tartışıldığı ve dinsel kuralların toplandığı yer olması hasebiyle buraya bir an önce İslam kültürünün yerleştirilmesi gayesi amaç edinilmiştir. Öğrenci sayısı 20 civarında olmuştur. Kitap geçme esas alınmış olup dersler tekrar edilmesiyle beraber karşılıklı münazaralar yapılmış ve öğrenilen bilgiler tatbik edilmiştir. Düzenli ders verme vakıf tarafından kontrol edilmiştir. Haftalık tatil genellikle salı, perşembe ve cuma, bayramlarda ve kandillerde tatil olup diğer günlerde ders yapılmıştır. XVI. Yüzyıl sonlarına kadar medreselerde felsefeye de yer

---

²⁵⁸ A.g.e., I, 19

²⁵⁹ Adnan ADIVAR, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 16.

verilmiştir. Molla Fenari, Kadızade-i Rumi, Hocasade Ali Kuşçu²⁶⁰, Müeyyed-zade, Mirim Çelebi, İbn Kemal ve Kınalızade gibi şahıslar felsefeye ait bazı kitaplar okutmuşlardır. Ancak ileriki dönemlerde bazı Şeyhülislamın felsefe dersinin okutulmasının uygun olmayacağını belirterek *Hidaye* ve *Ekmel* dersleri konulmuştur.

İlk dönemlerde medrese programlarında yer alan Kelam ilmi, İslam dininin inanç sistemini her türlü sapık ve hurafe olan inançlardan arındırılmış bir şekilde tespit etmek ve müdafaasını yapmaktır. Bu yapılırken felsefi mesele ve kavram ele alınmıştır. Kelam, akli tefekkürü ön plana alan bir ilimdir. Sapık inancı ve hurafelerle mücadelenin akıl ve felsefe planında yapılması gerekiyordu. Tabii ki Kur'an ve Sünnet ana kaynak olmak üzere bu mücadele yapılıyordu. Böylece Kelam ile felsefe birbirilerine yakın konuma gelmiştir. Felsefi metot ve kavramlar İslam'a uygun hale getirilmiştir. İleriki dönemlerde felsefi ve fikri düşüncenin, terk edilmesi, nakilciliğin artması ile eğitimin kalitesinin düşmesinin nedenlerinden birisi olmuştur²⁶¹. Osmanlı eğitim ve öğretim hayatında medreseler halkın dini ve kültürel yönde gelişmesini sağlayarak, şehrin mimari, fiziki, iktisadi ve sosyal alanında olumlu etkileri olmuştur. Osmanlılar karşılaştıkları entellektüel ve pratik problemlerin çözümünü hep İslam kültürü ve bilimi içerisinde aramışlardır.

D. SIBYAN MEKTEPLERİ (İlköğretim)

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren çocuklara eğitim vardı. Bedir savaşı sonrası esirlerin serbest kalmasının şartı olarak çocuklara eğitim verilmesinin öngörülmesi, bunun bir göstergesidir. Osmanlı toplumunda daha önceki İslam toplumlarında olduğu gibi eğitim ve öğretim ailelerde başlardı. Aile fertlerinden okuma yazma bilen bir kişi tarafından çok az hafif dini bilgiler öğretilirdi. İslam ülkelerinde ve daha sonra Selçuklularda mektep ve küttab denilen İlköğretim düzeyinde okullar vardı. Büyük Selçuklular çocuklara, okuma yazma öğretilmesi için mescitler yanında ilkokul mektepleri kurmuşlardı²⁶². Anadolu Selçuklularda kurulan Sıbyan okulları düzenli bir idare kurmanın sonucunda gelişen şehir hayatının bir kurumu olarak ortaya çıkmıştır²⁶³. Vakfiyelerde Darü't-talim, Mektep, Mektephane, Muallimhane ve Darü'l-ilm adı ile geçer. Halk bunlara Mahalle Mektebi ve Sıbyan

²⁶⁰ MECDİ, *A.g.e.*, I, 40.

²⁶¹ M. Said YAZICIOĞLU, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay., İstanbul 2001, 129.

²⁶² M.Fuad KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 65.

²⁶³ H.Ali KOÇER, *a.g.e.*, 8.

Mektebi adını vermiştir²⁶⁴. Bu tür okullara Müslüman-Türk devletlerinden Karahanlı ve Selçuklular da Sıbyan Mektebi denilmiştir. Osmanlılarda ise Darü't-talim, Darü'l-İlim, Muallimhane, Mektep, Mektephane, Mahalle Mektebi, Taş Mektebi, Mekteb-i İbtidaiye isimleri ile anılmıştır²⁶⁵. Osmanlılar aynen Selçuklularda olduğu gibi vakıf ile gelir ve giderlerini karşılamıştır. Sıbyan mektepleri Osmanlı eğitim ve öğretiminde önemli bir yer teşkil eder. İlk eğitim ve öğretimin yapıldığı yerdir. Çocukların eğitimi için teşkil edilen müesseselerdir. İslam'ın ilk devirlerinde açılan “*Küttab*”lara benzeyen ve her yerleşme yeri ile büyük şehirlerin her mahallesinde açılan sıbyan mektepleri okuma çağına gelen 5-6 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretim gördükleri yerlerdir. Burada çocuklara okuma yazma, İslam dininin kaideleri, *Kur'an-ı Kerim* ve Dört işlem daha sonra Arapça öğretilirdi²⁶⁶. Bu bilgiler basit olarak öğretilmesi gerekiyordu. Hocalarına *Muallim*, yardımcılarına ise *Kalfa* denilirdi. Çocuklar parasız okumalarının yanında, yeme, içme gibi ihtiyaçlar karşılanır, harçlık verilir ve senede bir defa geziye de götürülürdü. Eğitim dili Türkçe idi. Osmanlılarda bazı bilgili kadınlar da mahalle kadın ve çocuklara öğreticilik yapmışlardır. Osmanlı eğitiminin ilk basamağını teşkil eden bu kurum, genellikle cami yanlarında bulunur, “*amin alayı*” “*bed-i besmele*” veya “*lala gezdirme*” denilen canlı ve hareketli bir törenle derse başlanılırdı. Dersler medreselerde eğitim alan kişiler tarafından verilirdi. Külliyele bağlı olduğu gibi müstakil yapı olarak olan sıbyan mektepleri vardı. Fazla bir masrafı olmadığı için Osmanlı devletinin en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. İleri dönemlerde, Kız ve Erkeklerden oluşan karma eğitim olduğu gibi, ayrı ayrı olanlar da vardı. Öğretmenleri medrese eğitimi görmüş olanların yanında okuma yazma bilen imam, müezzin ve kayyum gibi kişiler tarafından da verilebilir. Karma ve kızlardan oluşan okullarda ise belirli bir yaşa ulaşmış bilgili, tecrübeli ve hafız olan kadın öğretmenler de ders verebiliyordu. Osmanlılarda Sıbyan mektepleri Fatih Sultan Mehmed zamanında tam bir sistematik içerisinde, eğitim ve öğretim metotları diğer medrese programlarından farklı bir şekilde olan bir kurum halini almıştır.

E. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ İHTİSAS MEDRESELERİ

Osmanlılar, İslam eğitim ve öğretim hayatındaki ihtisas medreselerini de devam ettirmişlerdir. Bu medreseler tek bir alanda öğrenmeyi amaçlayan kurumlar olmuştur. Bu Müesseseler *Dârü'l-hadis*, *Dârü'l-kurra* ve *Dârü's-şifadır*.

²⁶⁴ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 72.

²⁶⁵ Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 9.

²⁶⁶ Osman ERGİN, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbası, İstanbul 1977, I, 82.

1. Dârü'l-Hadis Medreseleri

müesseseler, daha önceki İslam aleminde kurulan müesseselerin tatbikatı gibi olmaktadır²⁶⁷. Daha sonra II. Murat Edirne'de dârü'l-hadis yaptırmıştır. Darü'l-Hadis müderrisine günde 50 akçe verilmiştir. Bu medresenin paye olarak yani derece olarak 30'lu durumda idi²⁶⁸. Medresenin ilk müderrisi olarak Fahreddin Acemi tayin edilmiştir.²⁶⁹ Devletin sınırları genişledikçe, Padişahlar, sultanlar, padişah hanımları, vezirler ve devlet erkanları dârü'l-hadis yaptırmışlardır. Müderrislere *muhaddis* de denilmiştir. Ders olarak *Sahih-i Buhari*, *Sahih-i Müslim*, *Meşarik ve şerhleri*, *Usul-i Hadis*, *Dirayet*, *İsnad*, *Teracim-i ahval*, *Tenkid-i ahval* ve Tefsire ait bazı eserler okutulmuştur. XII. Asırdan itibaren İslam dünyasına yayılan bu medreseler, Osmanlı döneminde Anadolu Selçuklu Darü'l-hadislerin bir devamı niteliğinde olmuştur²⁷⁰. Buralara girebilmek için umumi medreseleri bitirmek gerekiyordu.

2. Dârü'l-Kurra Medreseleri

Yıldırım Beyazıd tarafından Bursa Ulu Cami yanında açılmıştır. Kahire'den getirttiği Muhammed el-Cezeri'yi buraya müderris olarak tayin etmiştir²⁷¹. Bu müessesede Muhammed el-Cezeri'ye ait meşhur eseri olan *Cezeri* ve mahreci hurufa ait olan eseri ile Muhammed Şatibi'ye ait *Şatibi* diye şöhret olan *Kaside-i Lamiyesi* okutulmuştur. Ayrıca Cezeri'nin *Fethü'l-Vahid* adlı eseri de okutulmuştur²⁷². Sıbyan mektebini bitirenler veya bu seviyedeki hususi bir eğitim ve öğrenim görmüş olan talebeler, bu müesseselerde okumak istediğinde önce aşağı seviyedeki bir darü'l-kurra'ya gider ve orada hıfzını tamamladıktan sonra yüksek seviyelerdeki darü'l-kurra'ya devam ederdi²⁷³. Dârü'l-kurra'ların basındaki müderrislere *Şeyhü'l-kurra*'da denilmiştir. *Şeyhü'l-kurralar* dönemin en iyi Kur'an-ı Kerim okuyucuları idi. Öğrenim şekli ezbere dayanmaktadır. Bunun yanında imamlık, müezzinlik ve cami hizmetlerine ait bilgiler de verilmiştir. Daha çok camilerin yanında tesis edilmiştir. Osmanlı *Dârü'l-kurraları* öğrenim metodu olarak Cezeri ve Şatibi'nin tesirinde gelişmiştir. Burayı bitirenlere "*Kurra*" adı verilmiştir.

²⁶⁷ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 13.

²⁶⁸ Ahmet GÜL, *a.g.e.*, 143.

²⁶⁹ Ali YARDIM, *a.g.e.*, 165.

²⁷⁰ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 24.

²⁷¹ *A.g.e.*, VII, 23.

²⁷² *A.g.e.*, VII, 23

²⁷³ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 23.

3. Dârü'ş-Şifa Medreseleri

sağlık hizmetleri, bir sosyal yardım anlayışı olarak devam ettirilmiştir. Sivas'taki Çifte Minareli Medresesini bir darü'ş-şifa olarak örnek almışlardır. Kurulan darü'ş-şifalar külliyesinin bir parçası olarak yorumlanmıştır. Osmanlı hekimliği, İslam hekimliği çerçevesi içerisinde değerlendirmek gerekir. Razi'den İbn-i Sina'ya kadar giden oluşum çizgisinde olgunlaşan bu tip anlayış, asıl temeli meydana getirmektedir. Osmanlı tıbbı, Anadolu Selçukluların mirasçısı olmuştur. Anadolu Selçuklularda kurulan birçok sağlık ve yardım kuruluşları Osmanlılar zamanında da görevlerini ifa etmişlerdir. Her ne kadar siyasi istikrarsızlıklar olsa da dârü'ş-şifalar tesis edilmeye çalışılmıştır²⁷⁵. Dârü'ş-şifalar İslam tarihi boyunca diğer medeniyetlere her zaman örnek olmuştur. Nitekim yabancı insanların İslam memleketlerinde tedavi olması ve hastahanelerin sistemine hayran olmuşlar, iyileştikleri halde hasta gibi davranmaya çalışmışlardır²⁷⁶. Osmanlılarda kurulan ilk dârü'ş-şifa Yıldırım Beyazid zamanında Bursa'da tesis edilmiştir. Yine dârü't-tıp adıyla bir de hastahane açılmıştır. Tabibliğini Şemseddin Sagir isimli bir kişi yapmıştır²⁷⁷. Osmanlı tıp müesseseleri hekimbaşılığı, darü'ş-şifalar halkın sağlığı ile ilgilenen bir kurum olmuştur. Dârü'ş-şifalar ayrıca bir tıp okulu yani, tıp öğrencilerinin öğrenim gördüğü yer olmuştur. *Hekimbaşılık* ise; Dârü'ş-şifa medreselerinin çoğalmasıyla beraber, Selçuklulardan kalan ve yeni yapılanlarla birlikte dârü'ş-şifalardaki doktorların idari açıdan yönetilmesi ve denetlenmesi için sarayda açılan bir makam olmuştur. Osmanlı dârü'ş-şifaları ilk olarak müstakil bir yapı olarak değil, bir külliyesinin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Bu medreselerde İslam dünyasının bilinen tıp kitaplarının ve Anadolu Selçuklu medreselerinde okutulan kitaplar okutulmuştur. Bunların yanında İshak b. Murat'ın *Edviye-i Müfrefe*'si ki Osmanlı tıbbında ilk eserdir. Ahmed Dai'nin *Kitab'ı-Tıbbı*, Ahmedi'nin *Müntehabat-ı Şifa*'sı, Sinoplu Mümin bu Mukbil'in *Kitab-ı Tıbbı*, Davud Antaki'nin *Tezkire-i Antaki*'si ve Emir Çelebi'nin *En-mucezut-Tıbb'ı* okutulmuştur²⁷⁸.

Anadolu Selçuklular döneminde inşa edilen dârü'ş-şifa yapıları tek blok halinde medrese planı şemasında Çifte Medrese planı şemasının uygulandığı görülürken, Osmanlılarda revaklı avlulu plan şeması uygulanmıştır²⁷⁹. Beyazid

²⁷⁴ Gönül CANTAY, *a.g.e.*, 6.

²⁷⁵ Aykut KAZANCIGİL, "Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 25.

²⁷⁶ Sigrid HUNKE, *a.g.e.*, 154.

²⁷⁷ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 544.

²⁷⁸ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 25 ; Ziya KAZICI-Mehmet ŞEKER, *İslam- Türk Medeniyeti Tarihi*, 127.

²⁷⁹ Gönül CANTAY, *a.g.e.*, 24

tarafından inşa edilen İlk Osmanlı dâru's-şifa medresesi iki katlı olup geniş bir bahçesi vardı. Odaların ve salonların kapıları bu bahçeye açılırdı. Osmanlı dâru's-şifalarında Anadolu Selçuklularda olduğu gibi tedaviler en mükemmel biçimde yapılıyor, kadın ve erkekler ayrı ayrı muayene olabiliyor, ilaçlar bulunan kurumlarda hazırlanıyor ve ilaçların yanında ruhi tedaviler uygulanıyordu. Osmanlı dâru's-şifalarında tıp ve eczacılığa dair bilgiler, uygulamalı hekimlik ve beceri kazandırılıyordu. Osmanlı dâru's-şifalarında Anadolu Selçuklu dâru's-şifalarındaki vakıf şartları Osmanlılarda da aynen uygulanmıştır. Osmanlı tıbbında Mısır'da tahsilini yapmış olan Hacı İvaz Paşa, Şerafeddin Sabuncuoğlu, Şeyh Cemaleddin Aksarayî, Murad b. İshak, Hüsemeddin Tokadî ve Mehmed Kadı Manyas gibi alimler yerini almışlardır. Hacı İvaz Paşa'nın *Şifa el-Eskâm* ve *Deva el-Alâm* ile *Kitab-ı el-Talim Fi't-Tıbb* gibi Arapça eserlerinin yanında Türkçe ve Arapça eserler yazmıştır. Şerafeddin Sabuncuoğlu, Türkçe ilk Cerrahi kitabı olan *Cerrahiyetü'l-haniyye*, Ebu'l-Kasım Zahravi'nin *el-Tasrif* adlı eserin tercümesi ile kendi yazdığı üç kısmı ihtiva eder. Bu eser cerrahi müdahaleleri ilk defa minyatürlerle gösterdiği için İslam tıp tarihinde önemli bir yeri vardır. Osmanlı tıbbında ilk eser ise Murad b. İshak'ın *Havassü'l-Edviye* adlı eseridir. Süleymaniye medreselerindeki tıp medreselerinde eğitim ve öğretimin düzenli olarak yürümesini kontrol eden *Nuktacı* denilen kişiler yapardı²⁸⁰.

Osmanlı dâru's-şifalarında Anadolu Selçuklularda olduğu gibi teorik ve pratiğe dayalı olmuştur. Osmanlı medreselerinde yabancı hekimler veya Mısır gibi ilim merkezlerinden gelen tabiplerde görev almışlardır²⁸¹. Daha sonra, Süleymaniye Tıp medresesinin tesisi ile dâru's-şifalar tarihinde dönüm noktası olmuştur. Dâru's-şifalar müstakil bir medrese haline getirilmiş ve tıbbı dair bütün çalışmaların yapıldığı yer olmuştur. Süleymaniye medresesi ise kuruluş döneminden sonra tıp öğrencisi yetiştirmek için hekimbaşının idaresine verilen müesseseye olmuştur²⁸². Bu medreselerde tıp medresesi olarak da görev yapmışlardır²⁸³. İnşa edilen tüm medreseler devletin veya yapan insanların ekonomik düzeyine göre yapılmıştır.

---

²⁸⁰ Nil SARI, "Osmanlılarda Tıp Eğitimi", *Osmanlı Ansiklopedisi, (Tarih/ Medeniyet/ Kültür)*, Ağaç Yay., İstanbul 1993, VI, 52

²⁸¹ A. Süheyl ÜNVER, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1952, 3

²⁸² Ekmeleddin İHSANOĞLU, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi Ansiklopedisi*, II, 255

²⁸³ Arslan TERZİOĞLU, "Bimaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, T. D.V. Yay., İstanbul, VI, 163-177

Osmanlılarda dâru'ş-şifalar daha gelişmiş ve biraz daha sistemli bir şekilde yapılmıştır. Buralarda hem tıp eğitimi verildiği gibi, hastalar en kısa ve en sağlıklı bir biçimde tedavi edilmek istenmiştir. Böylece sağlıklı bir toplum ortaya çıkarılmak gaye edinilmiştir. Osmanlı dâru'ş-şifaları daha gelişmiş ve daha iyi organize edilmelerine rağmen fonksiyonel ve bilimsel hiyerarşi içerisinde ve Selçukluları aratmayan bir şekilde sürdürmüşlerdir. Osmanlılar örnek aldıkları dâru'ş-şifalara yeni bir mimari anlayış getirmişlerdir. Anadolu Selçuklu dönemindeki Sivas'ta yapılan Dâru'ş-şifa ve Kayseri'deki *Gevher Nesibe Dâru'ş-şifasının* ve medresesinin vakfiyeleri günümüze ulaşmıştır.

F. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ ASKERİ EĞİTİM KURUMLARI

1. Acemi Oğlanlar

bu çocuklara, bir taraftan askeri eğitim verilirken bir taraftan da Enderun'a hazırlayıcı eğitim verilirdi. Kapıkulu askerlerinin yetiştiği yerdir. I. Murad döneminde Çandarlı Halil Paşanın tavsiyesi ile Molla Rüstem'in çalışmaları ile ilk olarak Gelibolu'da 1362'de kurulmuştur. Daha sonraları çeşitli yerlerde de tesis edilmiştir. Yeniçerilerin kaynağını oluşturmuştur. Bu ocağın en büyük subayına *Gelibolu Ağası* olarak adlandırıldı. Acemi Oğlanlar iki şekilde alınırdı. Savaşta esir edilen her beş erkekten biri ve Osmanlı sınırları içerisinde olan Hıristiyan halkın çocuklarından. Birinci kısımdakilere *Pençik Oğlanı* da denilirdi. Gelibolu'daki acemi ocağında geri hizmetleri için kullanılırdı. İkinci kısım ile gayr-i müslim olan Rumeli halkı müslümanlaştırılacak ve Osmanlı Ordusu da kuvvetlendirilecekti. Buralarda binicilik ve atıcılık gibi askeri maharetlerin yanı sıra din ve edebi ilimler de okutulmuştur²⁸⁴.

2. Yeniçeri Ocağı

Buradan da Topkapı Saray-ı Hümayununa kadar yükselebilirdi. Enderun'a çıkanlar Veziri Azamlığa kadar yükselebiliyordu. İlk kurulduğunda Osmanlının en önemli kuvvetleri arasında olup daha sonra devletin başına çok büyük sıkıntılar açmıştır. En büyük kumandanları Yeniçeri ağası idi. Ocağın ilk kurulmasında Pençik oğlanlarından alınırdı. Osmanlı ordusunun ağır piyade sınıfını teşkil ederdi. Savaşta ordu merkezinde padişahın önünde bulunurlardı. Askeri maharetler öğretildiği gibi dini ve edebi ilimlerde okutulmuştur. Ocağın tertibi Anadolu Selçuklulardan örnek

²⁸⁴ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 18

alınmıştır. XVI. Yüzyıldan itibaren bozulan bu kurum II. Mahmut tarafından *Vak'a-i hayriyye* adı verilen hadise ile 1826 yılında kaldırılmıştır²⁸⁵.

3. Enderun

Emeviler'e kadar uzanıyordu²⁸⁶. Ancak Osmanlılar Anadolu Selçuklu devletinin metodlarını geliştirerek uygulamıştır. Osmanlı devleti içerisinde, Enderun Mektebi uygulanan ve işleyiş sistemi biçimiyle Selçuklular dahil diğer İslam devletlerinden ayrılır. I. Murat bu kurumun başlangıcını teşkil eder. II. Beyazıt ise belirli bir talimatnameye bağlamıştır. Enderun mektebi bütün programıyla II. Murad tarafından Edirne'de eski sarayda tesis edilmiştir²⁸⁷. Enderun mektebi devletin idari mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği saray teşkilatı içerisinde yer alan bir eğitim müessesesidir. Medreselerden sonra ikinci köklü eğitim kurumudur. Hıristiyan ailelerden devşirilen küçük çocuklar önce müslüman ailelerin yanında ve acemi oğlanlar ve saray kışlalarında eğitim gördükten sonra, kabiliyet ve üstün yeteneklerine göre değerlendirilirlerdi. Kabiliyeti ve yeteneği üstün olanlar Enderun'a alınır. Nakli ve akli ilimlerden çoğu okutulurdu²⁸⁸. *Kuran-ı Kerim, Hadis, Kelam, Hat, Arapça, Farsça, Belagat, Şiir, Felsefe, Tarih, Riyaziye ve Coğrafya* derslerin yanı sıra, *Ok ve cirit atma, ata binme, güreş, musiki, resim, minyatür, ciltçilik* gibi bazı dersler de verilirdi. Buradaki öğrenciler saray işlerini öğrenmek, İslami bilgi sahibi olmak, beden eğitimi yapmak ve yeteneğini gösterebileceği bir sanatı en iyi şekilde öğrenmekti. Bütün bunlar aynı dönemde verilirdi. Enderun mektebi diğer Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarından farklı olarak talebelerin askeri ve idari konularda görmüş oldukları uygulamaların yoğunlaşmış olmasıdır²⁸⁹. Talebelere sanatların, el becerilerin, idari ve siyasi bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği ve kabiliyetli olanların çıkarıldığı yerdir. Belli bir programı olan bu okulda başarılı olmak ve üst sınıfa geçmek şarttı. Aksi durumda ve disiplin cezası alanlar "*Çıkma*" adıyla taşralarda çeşitli görevlere tayin olurlardı²⁹⁰. İlk defa I. Murad tarafından tesis edilip, II. Murat tarafından müfredat programının geliştirildiği ve Fatih tarafından

---

²⁸⁵ Bkz. Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, T.T.K. Yay., Ankara 1984, yine aynı kişinin, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, adlı eserine geniş bilgi için bakılabilir.

²⁸⁶ A. Turan ARSLAN, "XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 43.

²⁸⁷ H. Ali KOÇER, *a.g.e.*, 15.

²⁸⁸ A. Turan ARSLAN, *a.g.e.*, VIII, 45.

²⁸⁹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, T.T.K. Yay., Ankara 1984, 297 v.d.

²⁹⁰ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, 18-20.

devletin kuvvetini muhafazaya kabiliyetli bir sınıfı yetiştirmek için sistematik bir düzene konulan müessese olmuştur. Burası Yeniçeriağası, Sadrazam, Defterdar, Kubbealtı Vezirleri, Beylerbeyi, Sancakbeylerini yetiştiren önemli bir kurum olmuştur. Kuruma eğitim ve öğretim görmek için, imtihan ile alınırdı. Tahsil müddeti 7-8 yıldır²⁹¹.

G. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarının dışında eğitim verilen yerlerdi. Bu yerler; Cami ve Mescidler, Saraylar, Tekke ve Zaviyeler, Kütüphaneler ve Ulema evleridir.

1. Cami ve Mescidler : İslam tarihi boyunca birer örgün ve yaygın eğitim ve öğretim kurumu ve İslam tarihinin ilk eğitim veren kurumları olmuştur. Medreselerin açılması ile eğitim ve öğretim rolü kısmen azalmıştır. Yine de buralarda nakli ilimlerden olan *Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Kur'an-ı Kerim* bilgileri verilmiştir.²⁹²

2. Tekke ve Zaviye : İslam devletinin fethettiği yerlere tekke ve zaviyeler tesis edilmiştir. Osman Gazi, Orhan Gazi fethedilen yerlere, Abdal Kumral, Geyikli Baba, Abdal Murad ve Abdal Musa gibi dervişler için tekke ve zaviyeler inşa etmiştir²⁹³. Tekkeler, Osmanlılarda edebiyat, tarih ve musıkî ocaklarıdır. Tarikata bağlı olan kişilere tekke, tarikat erkani ve adabının icra edildiği ve halka arz edildiği yerler olmuştur²⁹⁴. Yaş sınırı olmayan bir yerdir. *Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arapça, Farsça, Türkçe ve Siyer-i Nebi* gibi bir çok dersler buraya gelen müritlere verilmiştir. Bunun yanında tekkelerde Hattat ve Müzehhib gibi sanatkârlar da yetişmiştir. Tekkelerin bu yönü ile bir eğitim müessesesi olarak faaliyet göstermiştir. Loncaların çıkışına kadar tekkeler iktisadi hayatta da önemli rol üstlenmişlerdir. Osmanlı ülkesinin her köşesine yayılmış olan bu müesseseler halkın yetişmesinde ve çeşitli sıkıntılara düşmüş olanların tedavisinde önemli rol oynamıştır²⁹⁵.

3. Saraylar : Sultanların, Padişahların çocuklarına, devletin en iyi hocaları tarafından eğitim ve öğretim verildiği yerdir. Sarayda saraya özgü bir eğitim metodu izlenmiştir. Anadolu Selçuklu eğitim ve öğretim modeli örnek alınmıştır. Bu mektebe *Şehzadegân mektebi* de denilmiştir. İlköğretim yani Sıbyan mekteplerinin programı

²⁹¹ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 72.

²⁹² Bkz geniş bilgi için M. Zeki PAKALIN, *a.g.e.*, II, 436-439.

²⁹³ *A.g.e.*, 58.

²⁹⁴ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 260.

²⁹⁵ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 127.

uygulanırdı. Anadolu Selçuklu Atabey ve Lala ünvanlı emirler görevlendirilerek şehzadeler yetiştirilmesi, Osmanlılarda da şehirlere veya eyalete atanan şehzadeler, aydın deneyimli ve asker lalaların gözetiminde özel öğretim görmüşlerdir²⁹⁶. Bu eğitim ve öğretim faaliyetlerinden saraydaki görevli olan insanların çocukları da faydalanıyorlardı.

4. Kütüphaneler: Kütüphaneler genellikle medreselerin kurulduğu yerlerde kurulmuştur. Çünkü hem müderrislerin hem talebelerin hem de ilimle meşgul olan kişilerin faydalanmaları için kütüphaneler gerekiyordu. Kütüphaneler medrese içinde olduğu gibi padişahlara, vezirlere veya ilim adamlarına ait kütüphaneler de bulunmaktaydı. Osmanlılarda kurulan ilk medrese olan İznik medresesi talebeleri için, eğitim ve öğretime yardımcı olması ve talebelerin faydalanması düşüncesi ile kitap temin edilmiştir. Kütüphaneler eğitim ve öğretim yapılan yerlerin zorunlu olarak olması gereken kurumudur. Osmanlılarda Yıldırım Bayezid, II. Murat gibi kuruluş dönemi padişahlarının hepsi medreseler içerisinde kütüphaneler kurmuşlardır²⁹⁷. Mesela Saatli Medresede bir kütüphane bulunmaktaydı²⁹⁸.

5. Ulema Evleri : Ulemalar buldukları yerlerde eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Gerek medreselerde gerekse kendi evlerinde çeşitli dersler verir ve kendisini dinleyenleri aydınlatırlar ve bilgilendirirlerdi. Ulema evleri ilim meclislerinin yapıldığı yerlerdi. Ulemalar büyük konaklarda oturarak bu ihtiyaca cevap verirlerdi. Mesela Nizamülmülk'ün kendi meclisi de alim ve mütefekkir insanların dolup taşıdığı yerdi. İslam tarihinde ulemaya önem verilmiştir. Emevi, Abbasi, Selçuklular ve Osmanlılarda kendileri için yer ayrılmıştır. Saraylarda da barındırılan ulemalar için ayrı yer ayrılırdı. Saraylarda kalan ulemalardan padişah ve saray efradı ulemanın ilim sohbetlerinden faydalanılırdı²⁹⁹.

6. İmaret : İmaret dolaylı olarak eğitim ve öğretim hayatına katkısı olan bir kurumdur. Osmanlı devletinin içtimai bir müessesesidir. Yardıma muhtaç tüm insanların ihtiyacı karşılandığı gibi medreseler ve buna benzer eğitim kuruluşlarında kalan öğrencilere yiyecek yardımının yapıldığı yer olmuştur. Orhan Gazi ile

²⁹⁶ Nejdet SAKAOĞLU, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, 47 ; Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 43.

²⁹⁷ Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII,139.

²⁹⁸ İsmail E.ERUNSAL, *a.g.e, D.G.B.İ.T.*, XI, 700.

²⁹⁹ Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 143.

başlayarak medreselerin yanına³⁰⁰, Osmanlı Devleti kuruluş dönemi tüm padişahları, İznik, Bursa, Edirne gibi başlıca yerlerde imaret yapmışlardır³⁰¹.

7. Ahilik : Ahilik küçük esnaf, usta ve çırakları içine alan, onların dayanışmaları kadar mesleklerini dürüstlük ve özenle yapmalarını ve eğitilmelerini amaçlayan bir lonca teşkilatıdır. XIII. Yüzyılda yaşayan Ahi Evren ahiliğin kurucusu kabul edilir. Ahilik teşkilatında dinin esasları, okuma-yazma, insanlık terbiyesi, temizlik, teşkilatın düzeni ve geleneği, ilahi, şiir ve silah kullanımı öğretilirdi. Böylece esnaflara dürüstlüğü, üretimi artırmayı ve dini terbiyenin yerleştirilmesi amaç edinilmiştir³⁰². Devletin otoritesi sarsıldığı zamanlar, şehir hayatında olumlu yönde etkisi olmuştur³⁰³. Ahilik teşkilatında dini ve ilmi bilgiler verilmiştir. Kur'an-ın Kerim okuma, Türkçe, Arapça dillerinin öğretilmesinden başka güzel yazı yazma ve musiki dersleri verilirdi. Ders verene Muallim Ahi veya Emir denilirdi. Ders verenler, genellikle şehrin kadısı ve müderrisler gibi ilmi sahada yetkili kişilerdi³⁰⁴.

8. Vakıflar : Vakıflar İslam ülkelerinde sosyal ve iktisadi hayat üzerinde önemli olup dini ve hukuki bir müessese konumunda olmuştur. Tarih boyunca kurulan İslam devletlerinde vakıf anlayışı her zaman bir yarış halini almış, Osmanlı döneminde vakıfların işleyişi zirveye ulaşmıştır. Çünkü vakıflar ile yapılan dini, hukuki ve sosyal müesseseler fethedilen yerlerde Türk kültürünün bir yatırımı olarak görülmüştür. Ordunun teçhizi, donanmaya yardım, medreselerde kalan öğrencilere her türlü yardım vakıflar kanalıyla sunulmuştur. Türk-İslam geleneği başarılı bir şekilde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Vakıflar aynıyla intifa olunan ve olunmayan diye ikiye ayrılır. Birincisine cami, mescid, medrese kütüphane, kervansaraylar gibi kurumlar ikincisine ise birinci kısımdaki müesseselerin sürekliliğini ve düzenli olmasını sağlayan bina, arazi ve para gibi alanlardır³⁰⁵.

H. OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ İSTİHDAM SAHALARI

Osmanlı devleti eğitim ve öğretim müesseselerini başarılı bir şekilde bitirenler çeşitli meslek dallarında istihdam edilmişlerdir. Her müessese genellikle eğitim ve

---

³⁰⁰ NEŞRİ, *a.g.e*, I, 163.

³⁰¹ İBN-İ KEMAL, *a.g.e*, II. Defter, 89; Geniş bilgi için bkz. Mehmet ŞEKER, *a.g.e*, 111-116.

³⁰² Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 47-48; Bkz. Geniş bilgi için Yılmaz ÖZTUNA, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, 159-161.

³⁰³ H. Ali KOÇER, *a.g.e*, 64.

³⁰⁴ Yusuf EKİNCİ, *Ahilik*, Ecdad Yay., Ankara 1989, 95.

³⁰⁵ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e*, 156; Geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, *a.g.e*, 28-47; Mehmet ŞEKER, *a.g.e*, 97-101.

öğretim dallarına uygun yerden eleman almıştır. Mesela daha önce bahsettiğimiz Enderun mektebi saray için gerekli olan eleman ihtiyacını karşılamıştır. Osmanlılarda istihdam sahaları aşağıdaki şekildedir.

1. Kadılık: Osmanlı ilmiye teşkilatının üst kademelerinden olup, kadıaskerliğe bağlıdır. Adli görevi yanında ilmi ve askeri görevleri de vardır. Sancak ve Kazalara tayin olurlardı. İlk başlangıçta 20 akçe alırlardı³⁰⁶. Yüksek dereceli medreseyi bitiren ve kadı olmak isteyen kişi mülazemetten sonra en alt derecede bir kadılığa tayin olurdu. Tayinler kadıaskerler tarafından yapılırdı. Kadı eğer isterse müftülüğe geçiş yapabiliirdi. Kadı olan bir kişi başarılı bir iş hayatı geçirdiği takdirde kazaskerliğine kadar yükselbilirdi³⁰⁷. İlk kadı olarak Osman Gazi, Dursun Fakih'i görevlendirmiştir³⁰⁸. İlk kadıasker, I. Murad döneminde Çandarlı Hayrettin Paşanın vazifelendirmesi ile başlar³⁰⁹.

2. Müftülük : Medreseyi başarı ile bitiren talebeler arasında müftü olmak isteyenler olabilirdi. Şeyhülislamlığa kadar yükselbilirdi. Osmanlı İlmiye sınıfının kadıaskerlik'ten sonra en yüksek derecesi olmuştur. Meşihat-ı İslâmiye diye isimlendirilmiştir. Mesned-i fetva veya Mansıb-ı ifta gibi isimlerde almış olan müftülük, kadıaskerlik vazifesine göre ikinci derecede kalmıştır³¹⁰. Osmanlılardan öncede var olan Şeyhülislamlık, Fatihe kadar resmi bir hüviyet kazanamadığı için Şeyhülislamlık adı geçmemiştir. Osmanlı padişahları ülkelerinde İslam hukukunu uygulama esnasında devlet işlerinin dine uygun olup olmadığını, Osman Gazi, Orhan Gazi, Çelebi Mehmet ve I. Murat, dönemin din alimlerine soruyorlar ve bilgi alış verişinde bulunuyorlardı. Osman Gazi ile Şeyh Edebali arasındaki bağ bilinen örnektir. Bu durum resmi olmadığı için bu kişilere şeyhülislam denilmiyordu³¹¹. Osmanlılarda ilk Şeyhülislamlık II. Murad döneminde Molla Fenari getirilmiştir³¹². Başkentte oturana Şeyhülislam, diğer kentlerde oturanlara ise Müftü denilmiştir. Şeyhülislamlar kuruluş döneminde ömür boyu tayin edilirdi. Osmanlılarda

³⁰⁶ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 83.

³⁰⁷ *A.g.e.*, 83 ; Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1994, VIII, 72-89.

³⁰⁸ Hasan T. FENDOĞLU, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VI, 453.

³⁰⁹ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 81; Stanford SHAW, *a.g.e.*, 193-196.

³¹⁰ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 148.

³¹¹ Cemal FEDAYİ, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Kurumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VI, 447.

³¹² Stanford SHAW, *a.g.e.*, 193-196.

şeyhülislamlık görevi, din yönü ile toplum üzerinde devletin otoritesi yerleştirilmek istenmiştir.³¹³

3. Müderrislik: Medreseyi bitiren ve mülazametle yirmili bir medreseye tayin olabiliyorlardı. Daha sonra otuzlu, kırklı gibi yüksek medreselere başarısına göre yükselebilirdi. Müftülük veya kadılığa geçebilirdi³¹⁴.

4. Nişancılık: Osmanlı devlet teşkilatında, divan-ı hümayun hizmetlerinden birini gören makam adıdır. Ferman, menşur, berat, name, mektup, ahid-name, hüküm ve biti gibi devlet resmi evrakının baş tarafına padişahın imzası demek olan nişanı koymak, yani tuğra çekmek vazifesinde bulunan kişidir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında muhtelif isimler altında bu memuriyet mevcut bulunmuştur. Osmanlılarda, Orhan Gazi zamanında bu görev yapılmaya, II. Murat döneminde Nişancı olarak kullanılmaya başlanılmıştır³¹⁵.

5. Cami Hizmetleri : Genellikle *Dârü'l-kurra medresesini* bitirenler bu görevle istihdam edilirdi. Cami ile ilgili imamlık, müezzinlik gibi görevlerde kullanılırdı. *Dârü'l-kurra*'da cami hizmetleri ile ilgili tüm bilgiler veriliyordu.

6. Defterdarlık : Medreseyi bitirenler bu göreve gelebilirlerdi. Osmanlılarda daha önceki Türk-İslam devletlerinin müesseselerine ve teşkilatlarına dayanmaktadır. Defterdar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında, Müstevfi veya başında bulunduğu divana, *Divanü'z-zimam ve'l-istifa* denildiği için *sahib-i divan-ı istifa* adıyla anılır. İlhanlılarda maliyenin başında bulunan şahıs için defterdâr-ı memalik tabiri kullanmışlardır. Müstevfiliğin ihdasından sonra ikinci derceye düşmüştür. Osmanlılarda bu tabiri benimseyerek devletin mali işlerinden sorumlu kişiye defterdar denilmiştir. Defterdarlık kurumunun ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, Orhan Gaziye dayandırılır. Ancak I. Murat dönemi vakfiyelerde, şahitler arasında defterdâr veya defterî sıfatını taşıyanlar olmasına dayanarak bu zamanda var olduğu söylenilebilir. Kesin olarak ise Fatih kanunnamelerinde geçmektedir³¹⁶.

7. Tabiblik : *Darü's-şifa* ve *Darü't-tib* medreselerini bitirenler olabilir. Bunların dışında Osmanlı devleti için gerekli olan tüm *memurlar, askeri elemanlar,*

³¹³ Bkz. Geniş bilgi için Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 147-154.

³¹⁴ Bkz. Geniş bilgi için Cahit BALTACI, *Osmanlı Eğitim Sistemi*, 63 ; Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, 89-103.

³¹⁵ Tayyib GÖKBİLGİN, "Nişancı", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1964, IX, 298-302.

³¹⁶ Bkz geniş bilgi için İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, "Defterdar", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1945, M.E.B Yayınları, III, 500-507.

müfettişlik, muallimlik, mütevellilik gibi yerlerde istihdam ediliyordu. Burada önemli olan nokta ise belirli bir dalda eğitim ve öğretim veren kurum, kendisi ile ilgisi olan yerlere eleman hazırlamıştır. Bunun yanında Osmanlılar fethettikleri veya başka yerlerden çeşitli nedenlerle Osmanlı ülkesine gelenler de himaye edilmiş ve müderrislik gibi çeşitli yerlerde istihdam edilmiştir. Osmanlı eğitimi hemen hemen dört tip eğitimde bulunmuştur. Bu eğitimin kendilerine göre farklı amaç ve gayeleri olmuştur. Birincisi, yönetici kadrolara yetiştirmeye yönelik saray eğitim kurumu olan *Enderun mektebini* görürüz. İkinci olarak; *Küttab* (bürokrat) yetiştirmek üzere usta-çırak ilişkisi çerçevesinde dairelerde eğitim veren *Kalem eğitimi*, Üçüncüsü olarak tasavvuf erbabının yetişmesine yönelik *Dergah eğitimi*, dördüncüsü olarakta ilim adamı yetiştiren *Medrese eğitimi*dir. İlimiye sınıfları arasında geçişler olabilmektedir. Osmanlı devletinde medrese tahsilini tamamlayarak icazet alıp, hukuk, eğitim ve başlıca dini hizmetlerde ve zaman zaman bürokraside sorumluluk üstlenen veya toplumun yararı için çalışan ulemalar olmuştur. Ulema Osmanlı devleti içerisinde her zaman toplum içerisinde etkili ve saygın bir konumda olmuşlardır³¹⁷.

Osmanlı devleti kendi bünyesindeki kurumları, o günkü şartlar içerisinde en mükemmeliyi yapmaya çalışmıştır. Bu gayretlerden dolayı hiçbir millete ve devlete nasip olmayan yedi asırlık bir ömrü olmuştur. Osmanlılar kendi sınırları içerisindeki halkına hizmeti, görev olarak gördüğü gibi, fethettikleri yerlerde de eğitim amacı gütmüştür. Fethettikleri yerlere sosyal, iktisadi, ilim ve kültür bakımından zenginleşmesini sağlamıştır. Birinci dünya harbi ile ortaya çıkan sömürgecilik anlayışına sahip devletlerin aksine, Osmanlılar buldukları tüm yerleri yeniden imar etmişler, özellikle Avrupa'ya şehircilik hayatını yerleştirmişlerdir.

I. OSMANLI EĞİTİMİNİN ÖZELLİKLERİ

Medreselerde yapılan örgün eğitim ile yaygın eğitim kurumları Osmanlı toplumunu derinden etkilemiştir. Azınlık çocuklarının üst düzeyde yönetici olarak yetiştirildikleri *Enderun* adı verilen bir örgün eğitim kurumu oluşmuştur. İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Tûs, Âmil gibi merkezlerde örnekler kurulan Bağdat Nizamiyesi'nin ders konuları ve programları Anadolu Selçuklu kanalıyla Osmanlılarda da devam etmiştir³¹⁸. Eğitim ve öğretim dinin ekseninde algılanmıştır. Eğitim ve öğretim yöntemi genellikle nakilciliğe ve ezberciliğe dayanmıştır.

³¹⁷ Mehmet İPŞİRLİ, "Osmanlı Uleması", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VIII, 71.

³¹⁸ İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklular Tarihi*, 176.

Azınlıklar da bu kurumlardan yararlanmışlardır. Son dönemlerde denetimlerin azlığı nedeniyle siyasi ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Eğitim ve öğretim ücretsiz olmuştur. Arapça ve Farsça'nın yanında Türkçe etkin kılınmak istenmiş, bu üç dilin bir karışımı olan Osmanlıca ortaya çıkmıştır. Eğitim ve öğretim alanında yapılan yenilikler XVII. Yüzyıl sonlarına doğru olmuştur. Fatih dönemine kadar medreselerdeki hocalar Mısır, İran ve Maveraünnehir gibi diğer ilim merkezlerinden gelen kişiler olmuştur. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar akli ilimlere fazla ağırlık verilmemiştir. Ulema sınıfı ortaya çıkmıştır. Eğitim ve Öğretim sistemi, islami eğitim usullerine dayanmıştır. Osmanlı Devleti kendi anlayışı içerisinde bir toplum meydana getirmek istemiştir. Medreseler külliye tarzında yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, İslam aleminin en geniş ve en esaslı kısımlarını idare ve hakimiyeti altında birleştirmiştir³¹⁹. Osmanlı İmparatorluğunun hukuki müesseselerinin menşeleri, Anadolu Selçuklu ve beyliklerin bir devamı olarak algılanırsa muamma olmaktan kurtulur³²⁰. XI. yüzyıl sonlarından itibaren yayılan medrese mimarisi Türk yapı ve sanatının örnekleri olarak Anadolu Selçuklu ve Osmanlılarda da hakim olmuştur³²¹. Buna örnek olarak da ana duvardan kubbeye geçiş üçgen sahalarıdır ki Türk üçgeni diye anılan bu tarz Osmanlı kuruluş döneminde de uygulanmıştır. Din sadece bir ibadet ve inanç olmayıp, sosyal düzenini ve toplumun kültürlerini olumlu yönde etki eden bir akidedir. İslam dini de kabul edildiği milletlerin sosyal düzenine ve toplumun kültürlerini geliştirici yönde etkilemiştir. Böylece Cihanşümul bir devletten Türk-İslam medeniyeti ortaya çıkmıştır. Osmanlılarla ortaya çıkan Osmanlı medeniyetinin ana kaynağı Anadolu Selçuklulardır. Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarından Sıbyan Mektepleri haricinde üst medreselerde kız çocukları Osmanlıların son dönemlerine kadar okuyamamışlardır. Yüksek aileden ve meraklı olanlar evlerinde, konaklarda, saraylarda okumuşlardır. İlkokul Öğretmeni olanlar yanında, Ebelik, Güzel sanatlar alanında da kendi buldukları yerde çalışabilirlerdi. Anadolu Selçuklu döneminden sonra, medreselerde zaman içerisinde program olarak ve mimari olarak gelişme göstermiştir. Mimari alandaki gelişme şehirlerin fiziki gelişmesini etkilemiştir³²².

---

³¹⁹ Paul WITTEK, *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihi*, Çev. Güzin Yalter, Türkiye Yay., İstanbul 1938, VI, 7.

³²⁰ M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul 1981, 29.

³²¹ İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklular Tarihi*, 185-186.

³²² Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 69

III. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİN OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLERİNE ETKİLERİ

İslam eğitim ve öğretim tarihi Hz. Muhammed ile başlar. Bu eğitim ve öğretim daha sonraki İslam devletleri ile devam etmiştir. Yapılan eğitim ve öğretimler din ekseninde oluşturma Müslümanlığı yerleştirme ve yayma amacı taşıdığı için birbirlerinden etkilenmiştir.

İslam kültürü zaman içerisindeki ilmi ve fikri faaliyetler sonucu ortaya çıkmış ve zamanla diğer milletleri de etkileyerek ortaya çıkan kültürün özümsemesine yol açmıştır³²³. Eski kültür ve medeniyet birikimini özümseyerek içine alan İslam medeniyeti dünyadaki insanlara hem faydalanacakları hem de bu faydalanma ile başkalarına fayda verebilecekleri bir enerji olmuştur. İslam medeniyeti, ilk önceleri Ön Asya ve çevresini daha sonrada Kuzey Afrika ve içlerine kadar ulaştırmıştır. İslam kültürü ve medeniyeti, Avrupa'ya ve İspanya, Sicilya yolu ve Haçlı seferleri ile

---

³²³ İbrahim CANAN, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik*, Cihan Yay., İstanbul 1984, 112.

ulaşmış³²⁴, feodalite rejimi ve papazların kısır düşünceleri altında ezilen halkı ilmî, fikrî, iktisadî, içtimaî ve sosyal alanda etkileyerek Reform ve Rönesans hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Bunların sonucunda sanayi inkılabını da gerçekleştiren Avrupa, bugünkü Batı medeniyetini oluşturmuştur. İslam kültürü ve medeniyetinin ilk temsilcisi olan müslüman Araplar, Kur'an-ı kerimi doğru anlama ve hadisler ışığında doğru yorumlama süresi içerisinde zirvede kalmışlar, mutlu ve refah bir hayat sürmüşlerdir. Aksi durumlarda da siyasi, idari, askeri, ilmi ve iktisadi alanlarda o günkü medeniyetden geri düşmüşlerdir. İslam kültürü ve medeniyeti içtimaî, iktisadî, ilmî ve fikrî alanlarda kendi toplumuna olduğu gibi, diğer toplumlara da aynı şekilde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Anadolu Selçukluların Anadoluya Osmanlı devletinin ise Rumeli ve Avrupa içlerine yaptıkları hizmetler buna örnektir.

Müslüman-Arap kültür ve medeniyeti, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler ile temsil edilmiştir. Abbasiler döneminde yapılan ilim ve kültür faaliyetleri İslam Dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde yapılan türcüme faaliyetleri, kurulan Beytü'l-hikmetler ve kütüphaneler³²⁵, İslam medeniyetinin zirveye çıkmasını sağlamıştır. Halife Harun Reşid, Memun ve Muttasım zamanında yapılan bu çalışmalar, İslam kültürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ilmi ve fikri alandaki söz sahibi alim ve ilim adamların eserleri yıllarca Avrupa ve birçok ülkelerin üniversitelerinde ders olarak okutulmuştur. İbn-i Sina, Razi ve İbn-i Rüşd gibi insanlar buna örnektir. Türklerin müslüman olması ile İslam kültür ve medeniyeti hızlı bir yükseliş trendine geçmiştir. Karahanlılar, Gazneliler İslam'a hizmet eden ilk müslüman-Türk zümre olmuştur. Selçukluların ortaya çıkması ve Büyük Selçuklu devletinin kurulması³²⁶, İslam kültür ve medeniyetinde bir dönüm noktası olmuştur. Siyasi ve idari birliğini tamamen sağladıktan sonra ilmi ve fikri alanda büyük çalışmalara başlanmıştır. İslam dünyasındaki dağınık, intizamsız ve hususi olan eğitim ve öğretimi, Sultan Alparslan zamanında vezir olan Nizamülmülk tarafından belli bir nizama ve programa bağlayarak devlet himayesi altına almıştır³²⁷. Bunda en önemli etken olan şahıs ise Nizamülmülk'tür. Çünkü Nizamülmülk, ülke işlerine ihtimam ile baktığı, hükümdarlık ve devlet işlerini tam bir intizam ile

³²⁴ Ahmet GÜRKAN, *a.g.e.*, 394; Haydar BMMAT kitabında, Haçlı seferlerinin etkilemediği görüşüne yer vermektedir, *a.g.e.*, 21.

³²⁵ H. İbrahim HASAN, *İslam Tarihi (Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal)*, Kayıhan Yay., İstanbul 1986, VI, 99.

³²⁶ İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yay., İstanbul 1991, IX, 361-370.

³²⁷ İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklular Tarihi*, 174.

yürüttüğü için Nizamülmülk adını almıştır³²⁸. Nizamülmülk gibi bir şahsiyetin Büyük Selçuklularda bulunması ve yaptığı hizmetler, Türk-İslam medeniyeti için büyük bir kazançtır.

Büyük Selçuklular ile birlikte, İslam dünyasındaki karışıklıklar kısmen sona ermiş, ticaret hayatı canlanarak ipek yolu ticaret açısından tekrar yeniden önem kazanmış, Avrupa Haçlı devletlerin hülyalarına son vermiş, müslümanlığın Önasya'ya sıkışmasını önlemiş, İslam dünyasına asayiş getirmiş, devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürümesi için çeşitli kanunlar ve düzenlemeler ortaya koymuş ve en son olarak ilmi ve fikri alanda içtimai ve ilmi müesseseler kurmuştur³²⁹. Görüldüğü üzere Büyük Selçuklular, İslam kültür ve medeniyetini bütün bu zorluklara rağmen omuzlarına almış ve hakkıyla vazifesini eda etmiştir³³⁰. Nizamülmülk gibi büyük bir şahsiyetin de bu devlet içerisinde bulunması büyük bir önem arz eder. Nizamülmülk eğitim ve öğretime önem vermiş, bulunduğu meclisi alimler, edipler, kurrallar, fakihler ve müslümanların önde gelen liderleri ile dolup taşmıştır. Yine bunda en önemli etken kendisinin de alim olmasıdır³³¹. Nizamülmülk kendisinin adının ön cephesinde olması nedeniyle anılan ve Bağdat'da kurduğu, İslam medeniyetinin ilk Üniversitesi olan Nizamiye Medresesini kurmuştur³³². Nizamiye medresesi inşası Ebu Sa'd el-Sufi vasıtasıyla 1066-1067 yıllarında tamamlandı³³³. Daha sonra Nizamiye Medreselerinin örnekleri İsfahan, Nişabur, Belh, Basra, Herat, Tus ve Amul gibi merkezlerde kurularak, Nizamiye Medreselerinin programları ve ders konuları İslam ülkelerinde ve devletlerinde, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde yüzyıllarca takip ve tatbik edilmiştir. Anadolu Selçuklular Moğollara Köseadağ savaşında yenildikten sonra Anadolu için tam bir felaket olmuştur³³⁴. Büyük Selçuklu devletinin kurduğu iktisadi, içtimai, ilmi ve fikri hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Büyük Selçuklular eğer iktisadi, içtimai, ilmi ve fikri alandaki faaliyetleri mükemmel bir şekilde yerleştirmeseydi, Moğollar gibi yıkıcı ve harap edici bir kuvvetin işgalinden sonra Anadolu yaşanmaz hale gelebilirdi. Anadolu'nun bu büyük tahribata rağmen yine

---

³²⁸ AHMET B. MAHMUT, *Selçuk-Name II*, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul 1977, 9.

³²⁹ Şemseddin GÜNALTAY, *İslam Dünyasının İnhitatu Sebebi Selçuk İstilasası Mıdır?*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1937, 14-15.

³³⁰ M. Altay KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 5.

³³¹ İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil fi't-Tarih*, X, 18.

³³² İbrahim KAFESOĞLU, *Selçuklular Tarihi*, 175.

³³³ EL-HÜSEYNİ, *Ahbar' üd- Devlet is- Selçukiyye*, 46-47.

³³⁴ İBN-İ BİBİ, *a.g.e*, II, 70-71; M. Halil YİNANÇ, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, 6

ayakta kalması Büyük Selçukluların mükemmel teşkilatı ve bu teşkilatı devam ettiren Anadolu Selçuklu ve Beyliklere bağlıdır.

Büyük Selçuklulardan sonra tarih sahnesine Anadolu Selçuklu devleti ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklular hemen hemen her yönüyle Büyük Selçukluların bir devamı niteliğinde olmuştur. Anadolu Selçuklular devleti kurulunca ilk olarak Anadolu'daki siyasi birliği sağlamak olmuştur³³⁵. Anadolu Selçuklular sahip oldukları bu topraklara vatanseverlik duygusu ile ülkeyi bir Türk yurdu ve İslam diyarı haline getirmişlerdir³³⁶. Anadolu'yu yeniden imar etmişler, kervansaraylar kurarak ticaret hayatına canlılık getirmişlerdir. Haçlılar ile mücadeleyi kazanarak fethedilen yerlere cami ve mescidler yaparak Anadolu'nun tamamen müslüman ve Türk olmasını sağlayarak³³⁷, haçlıların Anadolu hülyalarına son vermişler ve sosyal karışıklığa düzen getirmişlerdir. Hititlerden sonra uygarlık ve kültür alanındaki gelişmeler, Anadolu Selçuklular ile başlamıştır. Anadolu Selçuklular Hititler, Hellenistik devir, İran, Yunan ve Bizanslıların Anadolu'da bıraktıkları kültür ve mimari eserleri çok iyi bir şekilde analiz ederek, bulunduğu döneme damgasını vuran sanat ve kültür eserleri meydana getirmiştir³³⁸. İlmî ve fikri alanda kurdukları medreseler, cami ve mescidler, tekkeler ve zaviyeler ile Anadolu'da yeni bir ilmî hayat başlatmışlardır. Özellikle Alaaddin Keykubat zamanında yapılan ilmî çalışmalar, ilmî müesseseler olan medreseler, mescidler, camiler, kütüphaneler, dârü'l-hadisler, dârü'l-kurrallar ve dârü'ş-şifalar ile Anadolu'da yapılmaya başlanılmıştır³³⁹. Yine bu devirde Calaleddin Rumî, Sadreddin Konevî ve Fahrüddin Irakî tasavvuf ve ilim erbabı olan bu kişiler Moğolların yarattığı yıkıcılığı manevî, ilmî, edebî ve tasavvufî yönleri ile halkı ayakta tutmuşlardır³⁴⁰. Cami ve mescidler de Anadolu Selçuklular döneminde İslam'ın ilk dönemlerindeki gibi hem siyasi hem dini bir kurum³⁴¹ olarak değil sadece dini bir kurum olarak görevini ifa etmiştir. Medreseler Dârü'l-hadisler, Dârü'l-kurrallar, Dârü'ş-şifalar ve Kütüphaneler Sultanlar, Vezirler ve devletin ileri gelen kişileri tarafından da desteklenerek ilmî hayatın yükselmesinde büyük pay sahibi olmuşlardır.

---

³³⁵ V. GORDLEVSKI, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 37

³³⁶ Osman ÇETİN, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, 113

³³⁷ *A.g.e.*, 128

³³⁸ Friedrich Karl KIENITZ, "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin, Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Yeri", *Bellekten*, T.T.K. Yay., Nisan 1986, c.L, S.196, 284.

³³⁹ V. GORDLEVSKI, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 237

³⁴⁰ Taneri AYDIN, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Menakibü'l Arifinin Değerlendirilmesi*, Bilge Yay., Konya 1977, 24

³⁴¹ Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 12.

Eğitim ve ğretim için kurulan müesseseler birbirlerine model olmuştur. Özellikle Sultan Alparslan zamanında veziri olan Nizamlmk tarafından kurulan *Nizamiye Medreseleri*, İşlam eğitim ve ğretim hayatında bir dönem noktasını teşkil etmiştir. Kurulan medreseler, daha sonra kurulacak olan eğitim ve ğretim kurumlarına örnek olmuştur. Anadolu Selçuklular döneminde, Anadolu’da imar edilen dini ve sosyal müesseseler, Büyük Selçukluların bir devamı niteliğindedir. Anadolu Selçuklulardan sonra tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, kendilerinden nceki Anadolu Selçuklu devletinin mirasını alarak korumuşlar ve geliştirerek devam ettirmişlerdir. Osmanlılar Anadolu’daki siyasi karışıklığa son vererek, miras olarak aldıkları bilim ve düşünce sistemini geliştirerek hakim oldukları  kıtaya yaymışlardır. Osmanlılar aldıkları bu mirası dikkatsizce harcamadıkları gibi son dönemlere kadar da ihmal etmemişlerdir. İşlam dünyasının yönetimini genç bir millet olarak üstlenen Osmanlılar cami, medrese, drl-hadis gibi bilimsel kurumlar olmak üzere İşlam dünyasının tüm kurumlarını miras olarak³⁴² hakim olduğu yerlerde başarılı bir şekilde uygulamıştır. Aldıkları bu mirası kr körüne bir taklit olmayıp, yeni bir ruh, yeni bir tarz, yeni bir anlayış katarak zenginleştirmişlerdir. Osmanlı bilim literatürü, Osmanlı devletinin kurulduğu Anadolu ve daha sonra Rumeli topraklarında yetişen Osmanlı bilim adamlarının ve İşlam dünyasının Türkistan, İşan, Suriye ve Mısır gibi eski kültür merkezlerinde yetişen bilim adamlarının katkılarıyla olmuştur. Osmanlı döneminde ilmi seyahatler ve temaslar hareketli olmuş ve bunun sonucunda telif faaliyetleri müspet şekilde etkilenmiştir. Osmanlılar, Bizanslılar ile yaptığı savaşlara asker olarak katılmak isteyenler arasında çok değerli zeki ve ilim sahibi kişiler de bulunuyordu³⁴³.

Osmanlı dönemindeki bilimsel etkinlikler, yapı, biçim ve içerik açısından iki ayrı kanaldan elde edilir. Birinci olarak ki en önemli kanal olarak kabul edeceğimiz, Anadolu Selçuklular aracılığı ile elde edilen klasik dönem olan İşlam bilgi birikimine dayandırılarak gerçekleştirilen çalışmalar, ikincisi olarak da yapılan çalışmalar başta matematik, astronomi, coğrafya, tıp ve mühendislik alanları olmak üzere batıdan aktarılan yeni kurumlara dayandırılmıřtır³⁴⁴. Bu anlayış Osmanlının son dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlılar İşlam dünyasına kültürel ve ilmi hayatına yeni bir

---

³⁴² Nacer MİLOUDİ, ‘‘Osmanlı Tarihinde Bilim ve Teknoloji’’, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 35.

³⁴³ Zeki Velidi TOĞAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 370.

³⁴⁴ H. Gazi TOPDEMİR, ‘‘Osmanlılarda Fizik alışmaları’’, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 445.

dinamizm ve zenginlik katmışlardır. XVI. Yüzyılın sonlarına doğru zirveye ulaşmıştır. İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne, Üsküp ve Saraybosna gibi yeni kültür ve bilim merkezleri haline gelmiştir. Osmanlı bilim literatürü, Osmanlı devletinin kurulduğu Anadolu ve daha sonra Rumeli topraklarında yetişen, Osmanlı bilim adamlarının ve İslam dünyasının Türkistan, İran, Suriye ve Mısır gibi eski kültür merkezlerinde yetişen bilim adamlarının katkılarıyla oluşmuştur. Kuruluş döneminde bu ilim adamlarının katkıları büyük iken daha sonraki dönemlerde Osmanlı'nın kurduğu medreselerden ilim ve fikir adamları yetişmiştir. Türk kültürünün kendine has yapısı ve tarzı vardır. Farklı kültürlerin bir araya gelip birbirine karışmasından düşen göz alıcı bir alaşımdır. Anadolu Selçuklu aracılığı ile gelen Türk kültürünü Osmanlılar diğer kültürleri de özümseyerek alaşımı oluşturmuşlardır. Osmanlılarla bir süre siyasi ilişkileri olan Bizanslılarda askerlik ve hükümet alanında bazı müesseseler kazandırmıştır³⁴⁵. Osmanlılar devletin varoluşu süresince çok geniş ve çeşitli bir kültür yaşamı geliştirmişler ve sürdürmüşlerdir. Bu kültür Anadolu merkezli olmak üzere Ön Asya ve Avrupa'nın içlerine kadar olan tüm yerleri etkilemiştir³⁴⁶. Osmanlılar Rumeli'yi fethederek batıya doğru ilerlerken, düzenli ve belirli bir plan çerçevesinde fethettikleri yerlere yerleşip imar faaliyetlerine girişmişler, bilimsel ve sosyal kurumlar meydana getirerek Osmanlı-Türk damgasını vurmuşlardır. Avrupalılar feodaliteden çıkarak insanları nasıl yönetmek gerektiği konusunda teoriler üretmeye çalışmışlardır. Osmanlılar ise pozitif ve negatif yönleriyle İslam uygarlığını Anadolu Selçuklu devleti kanalıyla miras almışlardır. Avrupalılar, referans sorununu "akli", dünyayı anlamak yönüyle halk ve elit zümrelerin davranışlarını kavramanın tek metodu olarak benimseyerek çözdüler. Kilise akıl ve mantığın sağladığı gelişimin önünde duran bir engeldi. Bilim her zaman ileriye bakmaktaydı. Kilise bu boşluğu tam olarak dolduramadığı için devlet her zaman mantığı taçlandıran felsefecilere son sözü söyleme imkanı tanıdı. Aklın olayları anlamakta en yaygın araç olarak kullanılması başta, Osmanlılar olmak üzere kolay kolay diğer uluslar tarafından eleştirilememiştir. Avrupalılar dinin gösterdiği yolu ihmal ederek ve sekülerizmin yolunu takip ederek, bu metodun meyvelerini görmeye başlamışlardır. Kendilerini *Aydınlık*, karşısındakileri ise *Karanlık* olarak nitelendirdiler. Diğer taraftan, Osmanlılar bilimi *Evrensel Nötr* olarak nitelendirdiler

---

³⁴⁵ Philip K HİTTİ, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ , Boğaziçi Yay., İstanbul 1981, IV, 1155.

³⁴⁶ Stanford SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, 199.

ve İslam uygarlığının hızla düşüşte olduğu bir dönemde, bilimi İslam toplumunun sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılama bir araç olarak kullanabileceklerini düşündüler³⁴⁷. Avrupa’da gelişen bu bilim halkı ve yöneticileri her alanda etkiler iken, Osmanlılardaki eğitim ve öğretim faaliyetleri din ekseninde halkı, diğer yönlerde ise sadece yöneticileri etkilemiştir. Bundan dolayı Avrupa Osmanlıya göre daha hızlı ve daha fazla gelişme imkanı bulmuştur.

A. İLMİ VE FİKRİ ALANDA ETKİLER

Osmanlı Devletinin Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemindeki bilim ve düşünce mirasının devraldığı en önemli nedenleri arasında, Osmanlılardan önce, Anadolu’da yapılan bilimsel çalışmaların, hastahanelerin, medreselerin ve gözlem evlerinin tesis edilmesi ve bu müesseselerin Osmanlı döneminde de işlevlerini sürdürmüş olmalarıdır³⁴⁸.

Müslüman olan Türkler dini öğrenmeye çalışmışlar, bu dini daha iyi öğrenebilecekleri ve öğretebilecekleri müesseseler tesis etmişlerdir. Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular bu eksende yoğun bilimsel faaliyetlerde bu nedenle bulunmuşlardır³⁴⁹. Gazneliler’in Hindistan’a yaptığı seferler, Nizamülmülk’ün Şii propagandalarına karşı açtığı medreseler ve Anadolu Selçuklu devletinin Anadolu’daki hem Müslümanlığı hem Türklüğü yerleştirme, bu amaçlar dahilinde olmuştur. Görüldüğü gibi İslam dünyasındaki eğitim ve öğretim için kurulan müesseseler ve yapılan faaliyetler, toplumun ıslahı ve toplumun eğitim yönünü dini açıdan kuvvetlendirmek için yapılmıştır³⁵⁰. Osmanlılarda yapılan bu faaliyetler yüzyıllar boyu fetihler, araştırmalar ve seyahatler ile karşılaştığı diğer medeniyetleri özümsemiş ve bu başarılı özümseme XVII. Yüzyıla kadar olmuştur. XVII. Yüzyıl başlarından itibaren diğer medeniyetlerde ki gelişmeleri takip edemediği gibi özümseme yolunda başarısızlıkla sonuçlandırmıştır³⁵¹.

1. Devlet Adamlarının İlim ve Bilim Severliliği

Anadolu Selçuklular’da eğitim ve öğretim faaliyetlerinde en önemli etken olarak da, Sultanların, vezirlerin ve devlet adamlarının ilim ve bilim severliliğidir.

³⁴⁷ Nacer MİLOUDİ, “Osmanlı Tarihinde Bilim ve Teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VIII, 35-36.

³⁴⁸ Esin KAHYA, “Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII, 25.

³⁴⁹ BURSALI M. Tahir Bey, *Türklerde Ulum ve Fünuna Hizmetleri*, 26.

³⁵⁰ Ziya KAZICI, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, 124.

³⁵¹ J. Paul CHARNEY, *İslam Kültürü ve Toplumsal- Ekonomik Değişim*, 31.

Daha önceki İslam devletlerinde de Sultanlar ve diğer devlet adamları da aynı önem ve değeri vermişlerdir. Anadolu Selçuklularda ilmi ve içtimai bakımından kalkınma süreci II. Kılıç Arslan ve oğlu Rükneddin Süleyman Şah ile başlamış bulunmaktadır. Bu iki hükümdar ve daha sonra gelecek olan Anadolu Selçuklu hükümdar ve vezirleri Anadolu'da kültür ve sosyal müesseseleri ve ilmi hayatı yükseltmek için adeta birbirleri ile yarışmışlardır. Bu çalışmalar sonucu farklı kültürler ve ilmi merkezlerden Anadolu'ya ilmi ve fikri alanda söz sahibi insanlar gelmeye başlamıştır. Şehabeddin Maktul diye anılan Şehabeddin Sühreverdi, II. Kılıç Arslan zamanında Anadolu'ya gelmiştir³⁵². Rükneddin Süleyman, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ilmi ve kültürel alanda çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır³⁵³. Sühreverdi Maktul, *Kitabu'l-Elvahi'l-İmadiye*'sini II. Kılıç Arslan'a, Muhammed b. Gazi *Ravzatü'l-Küttab*'ını Rükneddin Süleyman Şah'a takdim etmiş, *Beridü's-sa'ade*'sini Keykavus b. Keyhüsrev için yazmıştır³⁵⁴. II. Kılıç Arslan'dan sonra gelen Anadolu Selçuklu hükümdarlarının hepsi ilmi bilgilere haiz idiler. II. Kılıç Arslan ise ilim adamlarına son derece itibar gösterir ve huzurunda onlara münazara yaptırırdı. Mesela II. Kılıç Arslan askeri faaliyetlerin üssü olarak Aksaray şehrini inşa ettiğinde Azerbaycan'dan bilginleri, sanatkarları ve alimleri çağırarak, onları sarayının çevresinde yaptırdığı medreselere ve kervansaraylara yerleştirmiştir³⁵⁵. Oğlu Keyhüsrev'in en yakın dostu ve devrin en ünlü bilgini Necmeddin İshak idi. Keyhüsrev'in oğlu İzzeddin Keykavus'da aynı saygı ve değeri göstermiştir. Ancak Anadolu'da Selçuklu İlmi ve kültürel alandaki an parlak devrini Alaaddin Keykubad ile yaşamıştır. Kendisi şair, ressam ve mahir bir oymacı olmakla beraber ilme karşı çok büyük merakı vardı³⁵⁶. Bilgin, şair ve sanatkarlara gerekli değeri vermiş olup, bilginler için münazaralar yaptırmıştır. Sadreddin Konevî, Mevlana, Necmeddin Daye, Muhakkik-i Tirmizî gibi insanlar kendi devrinde büyük saygın insanlardı. Aynı zamanda Muhiddin-i Arabî ve Anadolu'ya gelerek Konya, Sivas ve Erzincan taraflarında Vahdet-i Vücut felsefesini neşretmiştir. Kadı Siraceddin Urnevî de devrin alimleri arasında yer alıyordu³⁵⁷.

Anadolu Selçuklularda olduğu gibi, ilk Osmanlı Sultanları da bilim sever, bilim adamlarına saygılı, onları koruyan, ilmi ve fikri alanda söz sahibi insanlara gerekli değeri veren insanlardı. Osmanlılardaki ilk sultanlar çeşitli Türk ve İslam

³⁵² İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 22-23.

³⁵³ *A.g.e.*, 23-25.

³⁵⁴ Mehmet ŞEKER-Süleyman GENÇ, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Editör. Nesimi YAZICI, 146.

³⁵⁵ PM. HOLT-KS. LAMPTON-B.LEWIS, *a.g.e.*, I, 265.

³⁵⁶ Nejdet SEVİNÇ, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, Kutgun Yayınevi, İstanbul 1978, 91.

³⁵⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, I, 25-26.

lkelerinden Osmanlı ülkesine bilgili, erdemli kimseleri getirmek için çalışmışlardır. Türk Beylikleri ve diğer İşlam lkelerindeki değerli müderrisler ve bilim adamları, Osmanlı hükümdarlarının bilim sevgilerini, bilim adamlarına gösterdikleri saygıyı duyarak Osmanlı ülkelerine gitmişlerdir. Davud-i Kayseri, Fahretin Acemî, Alaaddin Tsi bunlara örnektir. Bu kişiler ilk Osmanlı müderrisleri oldukları gibi, Osmanlı ülkelerine bilim adamlarının yetişmesinde önemli katkıları olmuřtur³⁵⁸. Osmanlıda gerçek ilim hayatı Osman Bey döneminin sonları ile oğlu Orhan Gazi Bey'in devrinde başlamış ve gelişmiştir. Orhan Bey ve diğer hükümdarlar ilme ve ulemaya karşı son derece hrmetkar idiler. Osmanlılar arasında ilmin kolayca yayılıp gelişmesinde en önemli amiller arasında yer alan nedenlerden biriside budur. İlmî müesseseler olan medreselerin tesis edilmesinde büyük rolleri vardır. İlmî müesseselerin kurulmasın da nder olmuşlar ve bu işleri takip etmişlerdir. Fethedilen yerlere cami, imaret, zaviye ve ilmî müesseseler tesis ederek, İşlam ve Türk kültürü yerleştirilmeye alıřılmıřlardır³⁵⁹. Bunlara rnek olarak Davud-i Kayserinin Orhan Bey zamanında Osmanlı ülkesine gelmesi ve Orhan Bey tarafından kurulan ilk medreseye müderris olarak tayin edilmesini verebiliriz. Yıldırım Bayezid'e gücenen Mevlana şemseddin Fenari'nin, Karaman Oğullarına sığındıktan sonra Yıldırım Bayezid'in ısrarlarına dayanamayarak tekrar Osmanlı ülkesine geri dönmüştür.³⁶⁰ I. Murat, Çelebi Mehmet ve II. Murat gibi diğer Osmanlı Padişahları da ilmî ve fikri alanda yapılması gereken bütün çalışmaları yapmıştır. Görüldüğü üzere, daha nceki İşlam devletlerinde ve Anadolu Selçuklu devletinde olduğu gibi Osmanlı Sultanları ve devlet adamları da aynı şekilde ilme ve fikre gerekli değerini vermişler, bunun için ilmî ve içtimai müesseseler kurmuşlardır.

2. Dini Yönden Etkileri

Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da kendi hakim oldukları yerlerde sünni akideyi yerleştirmek, tam ve doğru bir şekilde öğretmek ve böylece dini birlik sağlamak istemişlerdir. Bunun sonucunda Anadolu'ya göç eden Türkmenlere, dinin doğru bir şekilde öğretilmesi gerçekleştirilmiştir. Yeni fethedilen ülkelere manen de fethini sağlamak için gerekli elemanların yetiştirmek düşüncesi ülke içerisindeki bilginleri ve alimleri ilmî faaliyetler içerisinde deđerlendirilmiřtir³⁶¹. Nitekim Osmanlı biliminin teşekkülü ve gelişmesi, Osmanlı ncesi Selçuklu

³⁵⁸ Yahya AKYÜZ, *a.g.e*, 56.

³⁵⁹ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 11.

³⁶⁰ H. Ali KOÇER, *a.g.e*, 10.

³⁶¹ Yahya AKYÜZ, *a.g.e*, 41.

döneminde Anadolu şehirlerindeki eski ilim müesseselerinin yerleşik gelenekleri ile dönemin en mühim ilim ve kültür merkezleri sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen alim ve fikir adamlarının katkısı çok önemli olmuştur.

Anadolu Selçuklular ve Beylikler Anadolu'da Müslümanlığı ve Türklüğü yerleştirmek istemişlerdir. Anadolu'daki Hıristiyan unsurunu hem siyasi olarak hem de dini olarak kaldırmak istemişlerdir. Bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Osmanlılarda da aynı şekilde Anadolu'yu tamamen Müslümanlaştırmak, Bizans devletini ortadan kaldırarak siyasi ve dini yönden Hıristiyanlığa son vermek istemişlerdir. Bunda da başarılı olarak kesin sonuca varmışlardır. İslam dininin Büyük Selçuklulardan sonra siyasi liderliğini üstlenen Anadolu Selçuklular başarılı bir şekilde bu liderliği Osmanlılara devretmişlerdir. Osmanlılar da özellikle batıda bu liderliği başarılı bir şekilde kullanmıştır. Batı'da dini ve kültürel yönden İslam'ın ilerlemesini sağlamışlardır.

Anadolu Selçuklular döneminde devlet esas itibariyle medreselilerin temsil ettiği Sünni anlayış ve bu anlayışın hukuk alanına geçmiş kuralları benimsediğini arz etmiştik. Ancak XIII. Yüzyıl ortalarına rastlayan Moğol istilasından itibaren Anadolu'da siyasi istikrar bozulmuş ve medreselilerin Sünni anlayış ve bu anlayışın getirdiği hukuk yerine Hacı Bektaşî Veli, Mevlana Celaleddin Rumi ve Yunus Emre'nin temsil ettiği düşünüşe yönelmiştir. Böylece Moğol istilasının yol açtığı felaketli günlerde, bu düşünüşe yönelenler yüksek mevki sahibi ve varlıklı kişilerde olmuştur. Beylikler döneminde bu durum sürmüştür. Osmanlılarda ise ilk etap da bu durum sürerken, güçlendikçe ve geniş ülkelere yayıldıkça medrese eğitimi görmüş olanlara gereksinim artmış, toplum içerisinde yerlerini yeniden kazanmışlardır³⁶².

B. MEDRESELER YÖNÜNDEN ETKİLERİ

Anadolu Selçuklularda medreseler, müderrislerin ilmi kabiliyetlerine göre şöhret olurken, Osmanlılarda da aynı şekilde fatih dönemine kadar bu durum devam etmiştir. Osmanlılardaki Orhan Gazi'nin kurduğu ilk medreseye müderris olan Davud-i Kayseri'nin³⁶³ şöhreti medreseye de yansımıştır. Bu durum Fatih'in kurduğu *Sahn-ı Seman* medreseleri ile daha sonra kurulacak olan Süleymaniye medreselerine kadar ön planda kalmıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde müderrisler medreselerden

---

³⁶² Hüseyin G.YURDAYDIN-Metin KUNT-Ayla ÖDEKAN, *Osmanlı Devleti (1300-1600), Türkiye Tarihi II*, Cem Yayınevi, İstanbul 1988, II, 149.

³⁶³ HOCA Sadeddin, *a.g.e.*, I, 78.

önemli idi. Medreselerin önemi, medreselerin başındaki müderrislerin ilmi ve fikri kabiliyetine ve şöhretine göre dereceleniyordu. İznik medresesi, Davud-i Kayseri, Taceddin Kürdi ve Alaaddin Esved'e göre şöhret bulmuştu. Daha sonra ise Bursa'daki Sultaniye medresesi, Molla Şemseddin Fenari'nin oğlu Mehmet Şah Efendinin burada müderrislik yapmasıdır. Edirne Üç Şerefeli cami yanındaki medrese de aynı şekildedir.

1. Medrese Teşkilatı Yönünden Etkileri

Osmanlılar ilk kurdukları eğitim ve öğretim kurumları, gerek teşkilat gerekse yapı bakımından Anadolu Selçuklu devleti eğitim kurumlarının hemen hemen aynısıdır. Medreselerde, müderris, muid, talebeler, hizmetli, kütüphaneden sorumlu kişi gibi kişilerden oluşan kadrosu vardı. Müderris ve Muidin görevlerinden farklı olan Müfid ise, sadece Mısır medreselerinde bulunmuştur. Müfid günümüzdeki doçentlik karşılığı olarak ele alınmıştır. Osmanlı medreselerinde kullanılmamıştır³⁶⁴. Medreselerde görevli olan bu kişiler, Anadolu Selçuklulardaki pozisyonları ne ise Osmanlılarda da aynı konumda olmuşlardır. Anadolu Selçuklularda cami ve mescitlerde de eğitim faaliyetleri yapılmıştır. Bu anlayış Osmanlı devletinde de devam etmiştir. Cami ve mescidler halkın eğitiminde önemli rol üstlenmiştir. Özellikle dini eğitimlerin yapıldığı yer olmuştur.

2. Medrese Mezhep Anlayışı Yönünden Etkileri

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletletleri döneminde eğitim ve öğretim kurumları Hanefi mezhebine göre eğitim verilmiştir. Mesela Altun-Aba Medresesinin vakfiyesinde müderrisin Hanefi mezhebinden olması açıkça belirtilmiştir. Ancak bu bütün medreselerde de geçerli olmamıştır. Buna örnek olarak Sivas Gök Medresesinin müderrisinin Şafi olması istenmekle beraber Hanefi olabileceği belirtilmiştir³⁶⁵. Ancak Anadolu Selçuklu Devletinin Hanefi mezhebine göre yönetilmesi şekliyle medrese müderrislerinin de genellikle Hanefi mezhebenden olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlılarda da padişahlar, vezirler ve müderrisler, Hanefi mezhebine mensup oldukları için özellikle Şii ve diğer İslam'a zarar veren faaliyetlere karşı Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda eğitim ve öğretim yapılmıştır. Osmanlı medreselerinde bu durum devam etmiştir. İlk dönem müderrislerinden olan Davud-i Kayseri, Alaaddin Esved, Taceddin Kürdi, Kadızade Rumi ve Molla Fenari gibi Osmanlı medreselerinde müderrislik yapan bu kişiler Hanefi mezhebenden idi.

³⁶⁴ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 267-268.

³⁶⁵ İsmet KAYAOĞLU, *İslam Kurumları Tarihi*, II, 54.

Buna bağı olarak Anadolu Selçuklu medreselerinde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de Hanefi fıkhı üzerinde tedris yapılırdı³⁶⁶.

3. Vakıflar Yönünden Etkileri

İslam tarihi boyunca, İslam devletlerindeki eğitim ve öğretim faaliyetleri vakıflar tarafından ve vakıf şartlarına uygun biçimde yürütülmüştür³⁶⁷. Osmanlılarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinde vakıf şartları ve vakıf anlayışı olarak Anadolu Selçukluları örnek almıştır. Eğitim ve öğretim, imar, bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık işleri vakıflar ile sürdürülmüştür. Eğitim ve Öğretim için kurulan müesseseler vakıf şartlarına göre sürdürülmesi Osmanlılarda da aynen devam etmiştir. Bunlara örnek olarak Altun-Aba medresesinin vakfiyesine baktığımızda, medresenin işleyiş tarzı ile daha sonra kurulacak Osmanlı medreselerinin vakıf işleyişi arasında paralellik olduğunu görmekteyiz. Orhan Gazinin İznik'te yaptırdığı medreseye Kozluca köyü ve çevresini vakıfa bağlaması buna örnektir. Osmanlı medreselerinde kalan talebelerin hiçbiri ücret ödememesi, müderrislerin ve müderrislerin maaşlarının vakıflar ile olması Anadolu Selçukluların bir devamının göstergesidir. Anadolu Selçuklularda siyasi karışıklıkta dahi eğitim ve öğretim hayatının devam etmesi ve Osmanlılarda da fetret döneminde eğitim ve öğretim hayatının devam etmesinin nedeni kurulan müesseselerin devamlılığını arz eden vakıf sistemidir. Vakıflar sadece medrese olarak değil ilmi ve içtimai bütün müesseselerde de etkin bir rol üstlenmişlerdir. Camiler, imarethaneler, darü's-şifalar, darü'l-hadisler, darü'l-kurrallar, kervansaraylar gibi eserler vakıflar ile tesis edilmiş ve işlevini sürdürmüştür. Vakıflar ile Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da hakim olunan yerlerde ki tüm insanlara ayırım yapılmaksızın dini ve sosyal hizmetler yapılmış, fethedilen yerlere Türk kültürü yerleştirilmiş, ordu techiz edilmiş, donanmaya yardım edilmiş, eğitim ve öğretim faaliyetleri desteklenmiş ve Orta Asya Türkleri ile bağların kopmaması sağlanmıştır³⁶⁸.

4. Mimari Yönünden Etkileri

Medreseler daha önceki anlatımımızda olduğu gibi, mescitler etrafında şekillenmiştir. Kurulan medreseler gün geçtikçe ihtiyaca binaen bina yapısı gelişme kaydetmiştir. Medreselerin yanı sıra cami veya mescit, avlu, eyvan, türbe, talebe odaları, dersane, havuz, çeşme gibi bölümlerden oluşmuştur. Osmanlılar

³⁶⁶ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 11.

³⁶⁷ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 1.

³⁶⁸ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 155.

kendilerinden önce kurulan medreseleri, model alarak kurdukları medreseleri gelişmiş tarzıyla bu yapı tarzında tesis etmişlerdir. Medreseler açık avlulu ve kapalı avlulu olmak üzere iki tarz mimari yapı kullanmıştır. Osmanlı medreselerinde ise bu veya buna yakın mimari tarz kullanılmıştır.

Medreseler Osmanlılarda, Anadolu Selçuklular'da olduğu gibi genellikle bir dersane ve etrafında yeteri kadar talebe hücrelerinden meydana gelmektedir. Tesis edenin anlayışı ve mali gücüne göre bunların dışında imaret, kütüphane, hamam gibi lazım olan eklerde yapılmıştır. Yapı olarak iklim şartlarının ve devre hakim olan mimari tarzına göre tuğladan, taştan, kerpiçten veya ahşaptan yapılmıştır³⁶⁹. Anadolu Selçuklular kendilerinden önceki Büyük Selçuklularda olduğu gibi hakim oldukları şehirlere eğitim ve öğretim kurumları tesis etmişler ve daha sonra kurulacak olan Osmanlı devletinin eğitim ve öğretim faaliyetlerine teşkilat ve idari olarak örnek olmuşlardır. Bunun nedeni olarak ise Anadolu Selçuklularda kurulan müesseselerin devamlılığı vakıflar ile sağlanmıştır. Hatta Moğol istilasına rağmen bu müesseseler fonksiyonlarını eda etmişlerdir. Vakıflar sayesinde daha önce kurulan eğitim ve öğretim müesseseleri Osmanlılar dönemi boyunca devam etmiştir. Osmanlı medreselerine örnek olan Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemindeki medreselere örnek verecek olursak, Konya'da Şerif Mesud, Karatay, Sırçalı, Küçük Karatay, Tacü'l-Vezir, Seyfiyye, Molla Atik, Hatuniye, Kayseri'de Sahibiye, Avgunu, Siraceddin, Hand Hatun, Hacı Kılıç ve Şifahiye Tıp medreseleri, Sivasta Gök, Keykavus ve Buruciye medreseleri, Tokat'ta Gök, Seyitgazi'de Ümmü Hatun, Kırşehir'de Caca Bey, Isparta'da Atabey, Antalya'da İmaret, Karatay ve Ulu cami medreseleri Kütahya'da ise Vacidiye medreseleri gibi bilinen örneklerinden bazılarıdır³⁷⁰. Bu medreselerden olan Sivas Gök medresesi hakkında bilgi verirsek, Sahibiye medresesi de denilen bu medrese, iki katlı olup, mescidi ve kütüphanesi mevcuttur. Yaz aylarında üst, kış aylarında alt katta ders yapılmıştır. Medresenin bir müderrisi, iki yardımcısı, dört sınıfı ve 20 öğrencisi vardı. Mescidinde bir imam, iki müezzin, kütüphanesinde bir kütüphaneci, kapıcı ve hademesi vardır. Bu medrese Osmanlılarda da kullanılmıştır.

5. İlim Adamları Yönünden Etkileri

İslam düşünce tarihinde verimli eserlerin, önemli ilim ve fikir adamlarının altın çağını yaşadığı dönem Nizamiye medreselerinin kurulduğu ve işlevini

³⁶⁹ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 25.

³⁷⁰ Cahit BALTACI, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 10-11.

sürdürdüğü dönemdir. İslam düşünce tarihinin en büyük kelimacıları, müfessirleri ve mutasavvıfları bu dönem safhalarında yetişmiştir. Bu zamanda öyle bir sağlam ilim ve fikir zemini ortaya konulmuştur ki Osmanlılar döneminde de bir çok Türk ilim adamı Maverâünnehir, Harezm ve Horasan gibi ilim merkezlerine gitmişler ve tekrar Osmanlı ülkesine dönerek Osmanlı ilim ve fikir anlayışının belirlenmesinde önemli etkileri olmuştur³⁷¹. İlk Osmanlı alimlerin yetişmesinde ilim merkezlerine seyahatler önemli rol oynamış, bir çok Anadolu Türk çocuğu İslam aleminin belli başlı ilim merkezlerine giderek oralarda yetişmişler ve Osmanlı medreselerinde müderris olarak tayin edilmişlerdir. Genellikle Osmanlılar döneminde Nakli ilimlerde, Şam ve Mısır, akli ilimlerde ise Bağdat ve Semerkant bölgelerinden yetişmiş ulemeden istifade etmiştir. Davud-i Kayseri Kahire’de, Alaaddin Esved İran’da, Kadızade-i Rumi Maverâünnehir’de, Şemseddin Muhammed Cezeri ve Molla Fenari Kahire’de tahsil görmüşlerdir³⁷². Bütün bunlar kuruluş dönemi ilmi hayatını canlandıran ve zenginleştiren en önemli unsurlardan birisi olarak çift yönlü işleyen akademik seyahatler olmuştur. Buradan yetişen alimler, Osmanlı’nın kurulan ilk medreselerinde müderris olarak görev almışlardır. Görev aldıkları yerlerde medreselerin işleyişini alimler düzenlemişlerdir.

İslam tarihinde ulemalara, şairlere ve sanatçılara her zaman önem verilmiştir. Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılarda saraylarda ayrı bir yer ayrılmıştır. Padişah ve Sultanlar bu kişilerden faydalanmak ve yararlanmak için saraylarda ayrı bir yer ayırmışlardır. Hükümdarların iltifatlarına mazhar olan alimler, saraylarda ilmi ve fikri sohbetlerde bulunmuşlardır. Bu sohbetler saraylarda olduğu gibi kendi evlerinde talebe ve insanlara da yapılmıştır³⁷³.

6. Medreselerdeki Tahsil Yönünden Etkileri

Osmanlı’nın ilk dönemlerindeki medreselerde, medrese tahsili ve programı Anadolu Selçuklulardaki medrese tahsil ve programının bir devamı olmuştur. Osmanlı medreselerindeki tahsil usulü, zamanla gelişen ve sayıları artan medreseler derece ve sınıflara göre bir tertibe tutulmuştur³⁷⁴. Osmanlılar eğitim ve öğretimdeki Anadolu dışına açık politikasını, sonuna kadar devam ettirmiştir. İlk dönemlerde Anadolu Selçuklu ve Beylikleri medrese sisteminin bir devamı olarak açılmış daha sonra ise, Osmanlı medreseleri Yıldırım Bayezid tarafından bir organizmeye tabi tutulmuş, II.

³⁷¹ A.Yaşar OCAK, *a.g.e.*, I, 373-374.

³⁷² Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 17.

³⁷³ Cahit BALTACI, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 143.

³⁷⁴ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 250.

Murat tarafında da medreseler yeni bir düzen içerisine sokulmaya çalışılmıştır³⁷⁵. En son olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından köklü bir teşkilat ile Osmanlı eğitim ve öğretim sistemi yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlılar, kuruluş dönemi medreseleri, öğretim kadroları, kaynakları, fıkıh ve kelamın yanı sıra riyaziye, felsefe, astronomi ve tıp bilimlerinin yan yana okutulması yetkin bilginlerin yetiştirilmesi bakımından henüz gücünü ve olgunluğunu kanıtlayamamış küçük bir beylik için gerçekten bir övünç vesilesidir.

7. Medreselerde Okutulan Kitaplar Yönünden

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerde hemen hemen Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinde okutulan kitaplar okutulmuştur. Dârü'l-hadis, Dârü'l-kurra ve Dârü's-şifa'larda kendi alanlarında meşhur olan kitap veya kişilerin kitapları katılmıştır. Osmanlı medreselerinde çeşitli derecelerde olan medreselerde hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutulduğu kesin olarak belirtilememiştir. İlk dönem Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve eserlerin bütünü almadıkları ve müderrislerin belirli temel ilimler ve alanlarla alakalı eserler yanında, onları anlamaya hizmet eden ilim ve eserleri tedris ettikleri anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklularınki aynı veya benzeri olduğu tahmin edilmektedir. Ders kitapların Arapça anlatım ise Türkçe olmuştur. Nakli ilimlerin yanında Akli ilimlerden Matematik ve bazıları okutulmuştur³⁷⁶. Osmanlı ilk dönemlerinde okutulan dersler daha önceki Anadolu Selçuklu devletindeki medreselerde okutulan dersler gösterilmiştir. Nakli ilimlerde Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir ve Usul-i fıkıh, akli ilimlerde Hesap, Heyet (Astronomi) ve Felsefe gibi dersler okutulduğu tahmin edilmektedir. Bunlara delil olarak ise ilk Osmanlı medresesi müderrisi olan Davud-i Kayseri'nin hem akli hem de nakli ilimlerde vakıf olmasıdır³⁷⁷. Metafizik alanında ileri gitmiş olan Davud-i Kayserinin İznik medresesine tayin edilmesi, nakli ilimler yanında akli ilimlere önem verildiğinin bir delili olarak sayabiliriz. Anadolu Selçuklularda da Konya Karatay medresesinin vakfiyesinde müderrisin Şeriat, Tefsir, Usul-i Hadis ve Furu ilimleriyle liyakatlı ve ehliyetli olması hususu öngörülmüştür. Bu alanda söz sahibi, insanlar öğrencilerine de kendi alanlarında tedrisat yapmışlardır.

Osmanlı devleti tarihte İslam esaslarına önem veren bir İslam devletiydi. Bu sebep ile bütün sistem ve müesseselerde olduğu gibi bu sistemler içerisinde yer alan

³⁷⁵ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 135.

³⁷⁶ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 55.

³⁷⁷ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, 137.

eğitim ve öğretim sistemi, İslam eğitim usullerinden ve önceki İslam devletlerindeki Anadolu Selçuklu devleti olarak büyük ölçüde yararlanarak kendi sisteminde uygulamıştır. Bu durum körü körüne bir taklit olmaktan ziyade sentez ve özümseme olarak algılanması gerekmektedir³⁷⁸. Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda eğitim ve öğretim müesseselerinin kurulmasının amaçlarından birisi de devlet için gerekli olan elaman ihtiyacının karşılanmak istenmesiydi. Teşkilat olarak Fatih Sultan Mehmet *Sahn-ı Seman* medreselerini kuruncaya kadar Anadolu Selçuklu eğitim ve öğretim teşkilatını uygulamıştır. Daha sonra bu teşkilat giderek yenilenmiş ve güç kazanmıştır. Medreselerdeki müderrisler, muidler ve talebelerin fonksiyonları daha önceki medreselere göre şekillendirilmiştir.

8. Öğretim Kadrosu Yönünden Etkileri

Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı medreselerinde tedris için vazifeli tek bir müderris bulunmuştur. Müderrisler Anadolu Selçuklu medreselerinde olduğu gibi ehli sünnet mezheplerinden Hanefi fıkhı üzerinde tedris yapmışlardır³⁷⁹. Nizamiye medreselerinde müderrislerde aranan şartlar şu şekilde idi. Zamanın seçkin bilgini olması, yabancı dil bilmesi, dindar olması ve vakar sahibi olması gerekiyordu. Osmanlı medreselerinde de aranan şartlar hemen hemen buna yakın veya benzeri olmuştur. Anadolu Selçuklu medreselerinde müderrisler maaşlı olduğu gibi Osmanlı döneminde de maaşlı olmuştur. Mesela Altun-Aba medresesinin müderrisine yılda 800 dinar verilmiştir. Maaşlar vakfiyelere göre düzenlenmiştir. Ayrıca müderrislere maaşlarının yanında çeşitli yardımlarda yapılmıştır. Nizamiye medreselerinde ki müderrislerin tayinleri ilk önceleri menşurla oluyordu. Tayin menşuru genellikle vezirlik makamından çıkıyordu. Daha sonraları ise Hükümdar fermanları ile tayinler olmuştur³⁸⁰. Osmanlılarda ise ilk dönemlerde genellikle Padişahlar ve Vezirler tayin etmiştir. Orhan Gazinin, Çelebi Mehmet'in, I. Murat'ın ve II. Murat'ın tesis eyledikleri yerlere kendileri bizatihi yada vezirleri vasıtası ile tayin etmiştir. Daha sonraları ise kadıların tayinleri ile beraber divanda görüşülerek karar verilmiştir. Anadolu Selçuklularda muidlik talebeliğin bitişinden sonra başlardı. Medreselerde genellikle iki muid bulunurdu. İkiden az ve ikiden çok muidin bulunduğu medreselerde vardı. Konya Karatay'da bir, Sivas Buruciye'de üç muid bulunurdu³⁸¹. Muidler maaşlı olmuşlardır. Mesela Altun-Aba Medresesi muidine yılda 240 dinar

³⁷⁸ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 9.

³⁷⁹ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 19.

³⁸⁰ M.Ali KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı II*, 389.

³⁸¹ Osman TURAN, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi", *Belleten*, XI, S.42, 202-203.

verilmiştir. Muid medresede kalıp talebelerin disiplininden, anlaşılmayan derslerin anlatımından ve açıklanmasından sorumlu idi. Bugünkü manada asistan pozisyonunda idi. Osmanlılarda da aynı şekilde her medresede muid bulunmaktaydı. Maaşlı olmakla beraber yine Anadolu Selçuklularda olduğu gibi talebelerin disiplininden ve ders anlatımından sorumlu idi. Anadolu Selçuklulardan farklı olarak muidin müderris tarafından tayin edilmesi ve kendilerine berat verilmesidir³⁸².

Talebelere Anadolu Selçuklularda Fakih ve Mülazım, Osmanlılarda Talebe, danişmend, suhte ve müsteid denilirdi³⁸³. Her iki dönemde de talebelere önem verilmiş, yetiştirilerek devletin idari ve askeri alanlarında görev verilmiştir. Talebelere her iki dönemde de kendilerine burs, yitecek ve giyecek gibi çeşitli yardımlarda yapılmıştır. Anadolu Selçuklularda ve Osmanlılarda eğitim ve öğretim talebe eksenli olmuştur. Talebe sayıları 20-40 arasında olmuştur. Mesela Konya Altun-Aba'nın 38, Sivas Buruciyye'nin 30 öğrencisi vardı³⁸⁴. Osmanlı medreselerinde de öğrenci sayısı 20-30 arasındaydı.

Anadolu Selçuklularda ve Osmanlılarda da daha önceki İslam ülkelerinde olduğu gibi İlköğretim seviyesindeki çocuklara eğitim ve öğretim faaliyetleri sunulmuştur. Öyleki tüm köy ve kasabalara kadar ilköğretim okulları kurulmuştur. Bütün gelirler vakıflar tarafından karşılanmıştır³⁸⁵. Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklularda devletin kurduğu ilkokullar da vardı. Bu tür okullarda Müslüman-Türk devletlerinden Karahanlı ve Selçuklularda sıbyan mektepleri, Osmanlılarda ise darüttalim, darülilim, muallimhane, mektep-i ibtidaiye gibi isimleri ile anılmıştır³⁸⁶. Osmanlılarda kurulan sıbyan mektepleri genellikle camilerin yanına yada camilerin alt veya üst katları kullanılmıştır. Daha önce Selçuklularda da cami ve mescitler yanında tesis edilmiştir³⁸⁷. Anadolu Selçuklu ve Osmanlılarda çocuklara, okuma-yazma, basit dualar, dini bilgiler ve dört işlem öğretilmiştir.

9. Öğretim Dili Yönünden Etkileri

Osmanlı Medreselerinde gösterilen dersler genellikle Arapça, anlatım ise Türkçe idi. Osmanlılarda Orhan Gaziden itibaren Türkçe resmi dil olarak kullanılmıştır. Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye çeviriler yapılmıştır³⁸⁸. Bu giderek

³⁸² Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 28.

³⁸³ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, 60.

³⁸⁴ İsmet KAYAOĞLU, *İslam Kurumları Tarihi*, II, 53.

³⁸⁵ Yahya AKYÜZ, *a.g.e.*, 72.

³⁸⁶ Cahit BALTACI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 9.

³⁸⁷ M.Fuat KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 65.

³⁸⁸ Hüseyin G.YURDAYDIN, *İslam Tarihi Dersleri*, 89.

yaygınlaşmıştır. Osmanlı medreselerde Türkçe'nin hızla önem kazanması, Osmanlı hükümdar ve şehzadelerin Türkçe'ye rağbet göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlara örnek olarak Orhan Gazi zamanında Mustafa b. Muhammed adındaki şahsın Orhan Gazi oğlu Süleyman Bey adına Türkçe Yasin suresinin tefsirini yazmıştır³⁸⁹.

10. İhtisas Medreseleri Yönünden Etkileri

İslam dünyasındaki ihtisas medreseleri, Osmanlılarda da devam etmiştir. Osmanlılar darülhadis, darüşşifa ve darülkurralar yapmışlardır. Özellikle darüşşifalar, darülhadis ve darülkurralara göre daha fazla önem arz etmiştir. Bu yönüyle medreselerden ayrı olan bir tıp eğitimin ve öğretiminin yapıldığı yer olmuştur. Darülhadis Osmanlılarda ilk olarak Sultan II. Murad zamanında İznik'te Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından kurulmuştur. Kurulan darülhadis medreseleri daha önceki Türk-İslam devleti olan Anadolu Selçuklu devleti teşkilatı uygulanmıştır³⁹⁰. Bilindiği üzere darülhadislerde, Hz. Peygambere ait söz, fiil ve takrirleri kapsayan hadisler ele alınıp incelenmiştir.

Darülkurralara Anadolu Selçuklularda darülhuffaz, Osmanlılarda ise darülkurra denilmiştir. Tecvid usullerine göre Kuran okumayı ve hafız yetiştirmeyi amaç edinen bir ihtisas medresesidir. Osmanlılarda, Anadolu Selçukluların işleyiş tarzına benzeyen ilk darülkurra Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'da kurulan Yıldırım Beyazid darülkurrasıdır³⁹¹.

Anadolu da eğitim hizmetlerini sürdüren medrese yapıları, her zaman ve her dönemde önemli olmuştur. Tıp eğitimi zaman içerisinde belli başlı uygulanan bir bilim dalı haline gelerek, tıp eğitimi için medreseler inşa edilmiştir. Bunlar ilk anda olmamış, medreseler içerisinde gösterilen tıp eğitiminin gelişmesi sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılar Anadolu Selçuklu döneminden kalan darüşşifaları, eğitim ve öğretimini devam ettirmişlerdir. Örnek alınan darüşşifalar yeni kurulan darüşşifaların işleyişlerini vakfiyelerle düzenleyerek devamını sağlamışlardır³⁹². Örnek olarak Sivas'taki Çifte Minareli Medresesini verebiliriz. Ancak Anadolu Selçuklu ve Osmanlı darüşşifalarının gayeleri aynı olup bu gayeye hizmetin, mükemmel bir şekilde sürdürmeleri için darüşşifa yapılarında uygulanan plan şemaları medrese ana şemasına bağlı olarak yapılmış ve zaman içerisinde sürekli bir gelişme göstermiştir. Anadolu Selçuklu dönemindeki darüşşifalar, aynı bloklar yan

³⁸⁹ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 8 .

³⁹⁰ Mustafa BİLGE, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 13.

³⁹¹ Cahit BALTAÇI, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VII, 23.

³⁹² Gönül CANTAY, *a.g.e.*, 6.

yana inşa edilerek bir sağlık ve eğitim kompleksi oluşturulmaya çalışılırken, Osmanlılardaki darüşşifalarda ise bir külliyenin bir birimi olarak yorumlanmış ve inşa edilmiştir. Osmanlı dönemindeki ilk darüşşifa külliyenin bir birimi olmalarına karşın genel hatları ve plan şemalarının dış konturları ve ana hatlarıyla Anadolu Selçuklu darüşşifa ve medrese plan şemasına uyduğu gözlenmektedir. Bursa'da tesis edilen Yıldırım Bayezid darüşşifası bu şekildedir. Anadolu Selçuklu darüşşifalarında bir türbe yer alırken, Osmanlı darüşşifalarında herhangi bir yer ayrılmamıştır. Anadolu Selçuklulardaki darüşşifalarında müstakil mescid sadece Tokat darüşşifasında görülürken, Osmanlılarda külliye içinde var olan caminin varlığı ile darüşşifa içerisinde mescid fonksiyonunu icra eden bir mekana rastlanmamıştır³⁹³. Her iki dönemde de eğitim ve öğretim sistemi, nazariyatla tatbikatın birlikte yürütüldüğü bir sistem takip edilmiştir. Osmanlı tıp medreselerinde daha önceki devirlerdeki eserler okutulduğu gibi Osmanlı döneminde zamanla gelişen darüşşifalardaki Osmanlı tabiplerince yazılmış eserler de okutulmuştur³⁹⁴. İlk Osmanlı tıp bilgini olarak Candar Beyi İsmail Bey zamanında yetişmiş ve II. Murat tarafından Osmanlı hizmetine alınmış olan Sinoplu Mümin, *Zahire-i Muradiye* adlı eseri oluşturmuştur. Ayrıca Musevi Yakup ile İranlı Kari, II. Murat'ın özel hekimleri olmuşlar, hekim ve cerrah yetiştirmek ve bir tedavi standardı sağlamak için kurduğu hekimler birliğinin başına geçmişlerdir³⁹⁵.

İmaret medrese talebelerine, fakir fukaraya, cami ve hayrat hizmetlilerine, kimsesiz ve garip yolculara ücretsiz yemek dağıtan kurum olarak ilmi ve içtimai müesseseler arasında yer almıştır. Bizi ilgilendiren kısmı ise, eğitim ve öğretim yapan kurumlarda barınan öğrencilerin yemek ihtiyacını gidermesi yönüdür. İslam tarihinde imaretler aynı gaye ve amaç için kurulmuştur. Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da imaret aynı gaye ve amaç ile tesis edilmiştir. Anadolu'nun Anadolu Selçuklular ve Beylikler zamanında, imaretlerin yanı sıra Osmanlılar zamanında Orhan Gazi başta olmak üzere I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat çeşitli yerlerde imaretler yapmışlardır³⁹⁶.

11. Saray Okulları Yönünden Etkileri

Şehzadegan mektebi saraya özgü bir okuldur. Anadolu Selçuklularda Atabeg ünvanlı emirler görevlendirilerek prenslerin yetiştirilmeleri geleneği, Osmanlılarda da

³⁹³ Gönül CANTAY, *a.g.e.*, 30-32.

³⁹⁴ Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 22.

³⁹⁵ Stanford SHAW, *a.g.e.*, 205.

³⁹⁶ İBN-İ KEMAL, *Tevarih-i Al-i Osman*, II.Defer, 29.

XVI. Yüzyıllara kadar sürmüştür. Sultanlar, oğullarını, devlet yönetimi, siyaset ve savaş işlerini öğretmek, onlara danışmanlık ve rehberlik yapmak için bazı tecrübeli kişiler görevlendirilmiştir. Bu kişiler genellikle tecrübeli ve yaşlı devlet adamları olan vezir veya ordu komutanları olmuştur. Sultanların güvenini kazanmış olan devlet adamları ön planda olmuştur. Şehzadeler, bu kişilerin gözetimi altında bir vilayetin yönetimi ile görevlendirilerek şehzadelerin her alanda en iyi biçimde gelişmesine gayret edilerek, kurumsal ve uygulamalı biçimde görev yapan birer siyasal eğitimci sayılmışlardır³⁹⁷. Anadolu Selçuklularda buna örnek olarak, II. Kılıç Arslan'ın oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavusu Malatya'ya Alaaddin Keykubadı Tokat'a Celaleddin Keyferiddunu da Koyulhisara Melik olarak göndermiştir³⁹⁸. Osmanlılarda da aynı şekilde I. Ahmet dönemine kadar, küçük yaşta sancak beyliğine³⁹⁹ ve eyalet valiliğine atanan şehzadeler; aydın, deneyimli, sivil ve asker lalaların yanında ve gözetiminde çok iyi bir şekilde özel öğretim görmekteydiler. Yapılan eğitim ve öğretim atabey ve lalaların gözetimi altında olmuştur.

Enderun mektebi Osmanlı devletindeki ileri bir eğitim kurumudur. Enderun mektebi Edirne sarayı içerisinde Murad Hüdavendigâr tarafından kurulmuştur⁴⁰⁰. Klasik Osmanlı düzeninin eğitim ve öğretim kurumudur. Saray okulları Emevi ve Fatimilere kadar uzanmaktadır. Ancak eskilere nazaran daha sistemli ve daha düzenli olarak Osmanlılar dönemi olmuştur. Enderun mektebi devletin idari mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği ve saray teşkilatı içerisinde yer alan bir eğitim müessesesidir. Medreselerden sonra ikinci köklü eğitim kurumudur. Hristiyan ailelerden devşirilen küçük çocuklar önce müslüman ailelerin yanında sonra acemi oğlanlar ve saray kışlalarında eğitim görürlerdi. Buralarda kabiliyetlerine göre değerlendirilip ilgili olan yerlerde görevlendirilirlerdi. Kabiliyetli ve yeteneği üstün olanlar ise Enderun'a alınırđı. Medreselerde okutulan akli ve nakli ilimler okutulurdu. Medreselerdeki eğitim ve öğretim yönünden tek fark olarak, askeri ve idari konular ağırlıkta olmaktadır. Buralarda askeri ve idari konular, uygulamalı olarak okutulurdu⁴⁰¹. Anadolu Selçuklularda köle ve tutsak edilen kişiler iyi bir eğitim verilerek Müslüman ve Türkleştirilirlerdi. Bunlar arasından yetişip devletin yüksek

³⁹⁷ Yahya AKYÜZ .a.g.e, 43.

³⁹⁸ H.Ali KOÇER, a.g.e, 15.

³⁹⁹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, T.T.K. Yay., Ekim 1975, c. XXXIX, No. 156, 659-696 .

⁴⁰⁰ H.Ali KOÇER, a.g.e, 43.

⁴⁰¹ A.Turan ARSLAN, a.g.e, 45.

mevkilerine kadar yükselebilen kimseler de olabiliyordu⁴⁰². Bu yönü ile Osmanlılarla benzerlik arzeder. Osmanlılar Anadolu Selçuklulardan sonra, bu teşkilat ilk defa 1362'de Peñçik kanunu ile ve daha sonra Devşirme kanunu ile savaşlarda ele geçirilen esirlerin beşte biri devlete ait olmak üzere ordu ve hizmet için Acemi oğlanlar kurumu meydana getirilmiştir. İlk defa Gelibolu'da açılmıştır. Daha sonra çeşitli yerlerde tesis edilmiştir. Buralarda binicilik, atıcılık gibi askeri maharetlerin yanı sıra akli ve nakli ilimlerde okutulmuştur⁴⁰³. Esir edilen bu kişilerden yüksek kabiliyeti olanlar saraya alınarak özel bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Osmanlılarda da Anadolu Selçuklularda olduğu gibi savaşlarda ele geçirilen esirlerden yüksek kabiliyetli olanlar devletin hizmeti için her türlü mevkilerde kullanılmıştır. Peñçik ve Devşirme kanunu ile ele edilen gençlerden bir kısmı da askerlik alanlarında da kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu devletinde, Türklerden yahut başkent ve diğer şehirlerdeki özel okullarda terbiye edilen ve esir alınmış hristiyanlardan meydana gelen 12 bin kişilik merkez bir ordusu vardı. Osmanlılarda da uygulanan Devşirme ve Peñçik kanunu, Anadolu Selçuklularda uygulanan bu teşkilat örnek alınarak Osmanlı Yeniçeri ordusu meydana getirilmiştir⁴⁰⁴. Ordu için asker ve devlet kademeleri için memur yetiştirme sistemi daha önceki Türk-İslam devletlerinde uygulanan bir sistemdi⁴⁰⁵.

12. Tekke ve Zaviyeler Yönünden Etkileri

İslam devletleri tarafından fethedilen yerlere, ilk olarak kültür hareketi ve müesseseler olarak tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir. Bunlar abdal, baba ve derviş denilen kimseler tarafından gerçekleştirilmiştir. Tekke, tasavvuf düşüncesinin, anlayışının ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerler olmuştur. Bu yönü ile tekkeler bir eğitim müessesesi olarak faaliyet göstermiştir⁴⁰⁶. Anadolu Selçuklulardan sonra Osmanlılar da fethedilen yerlere tekke ve zaviyeler inşa etmiştir. Yapılan tekke ve zaviyeler örnek ve model olarak alınmıştır. Tekke ve Zaviyelerde medrese ve diğer eğitim ve öğretim medreselerinde olduğu gibi sistemli bir eğitim verilmemiştir. Çeşitli dini dersler belli bir program veya sisteme dayanmadan verilmiştir. Mesela Osman Gazi ve Orhan Gazi fethettikleri yerlere Abdal Kumral, Geyikli Baba ve Abdal Musa gibi dervişler için zaviye ve tekkeler inşa

⁴⁰² Cahit BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 18.

⁴⁰³ A.SEVİM-Y.YÜCEL, *Türkiye Tarihi, Fetihden Osmanlılara Kadar(1018-1300)*, I, 361.

⁴⁰⁴ P.M. HOLT-K.S. LAMPTON-B. LEWIS, *a.g.e*, I, 262.

⁴⁰⁵ Yahya AKYÜZ, *a.g.e*, 80.

⁴⁰⁶ Ziya KAZICI, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, 58.

ettirmişlerdir. Bunlar için vakıf bile yaptırılmıştır⁴⁰⁷. Zaviyeler, devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerlerdi⁴⁰⁸.

13. Ahilik Teşkilatı Yönünden Etkileri

Maveraünnehir ve Türkistan'daki Türk şehirlerinden Anadolu'ya gelen esnaf ve zanaatkârlar, 1240 yıllarında Ahi örgütünü kurdular⁴⁰⁹. Ahilik teşkilatı Selçuklular döneminde ortaya çıkmıştır. Selçuklulardan itibaren Anadolu'daki şehirlerde önemli rol oynayan ahiler, hiçbir siyasi gücü olmayan, fakat iktidar boşluğu bulunan zamanlarda karışıklık çıkmış şehirlerde yaşamın düzenliliğini sağlayarak şehir hayatının normal düzenini sağlamışlardır⁴¹⁰. Anadoludaki halkın sosyo-ekonomik ve politik yaşamına yön vermişlerdir. Ahiler Anadolu Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlı devletinin ilk yüzyıllarında etkili olmuş önemli bir yaygın eğitim kurumudur. Ahilik küçük esnaf, kalfa, usta ve çırakların içine alan onların dayanışmaları kadar mesleklerini dürüstlük ve özenle yapmalarını ve eğitilmelerini amaçlayan bir lonca teşkilatıdır. XIII. Yüzyılda Kırşehir'de yaşayıp ölen Ahi Evren, Ahiliğin kurucusu olarak kabul edilir. Ahilik teşkilatında dinin esasları, okuma yazma, insanlık terbiyesi, temizlik, teşkilatın düzeni ve geleneği, ilahi, şiir ve silah kullanımı öğretilirdi. Böylece esnaf ve zanaatkarlarda namaz vakti dükkanları kapama sonra açma, düzenli alışkanlık kazanma, dürüst çalışma, üretimi artırma, komşu esnaf ve zanaatkarlarında kazanmalarını isteme, çırakların iyi yetişmesini sağlama gibi amaçlanmış oluyor ve bunlar gerçekleştirmeye çalışılıyordu⁴¹¹. XIII. Asrın son yarısında devlet otoritesinin sarsıldığı zamanlarda, ahilik teşkilatı önemini korumuş ve şehir hayatında faal bir rol oynamıştır⁴¹².

14. İstihdam Yönünden Etkileri

Anadolu Selçuklu medreselerinin kuruluş amaçlarından birisi de, medreselerin ana kuruluş gayelerinden olan devlet kademelerine eleman yetiştirmektir. Yani devletin ihtiyacı olan yerlere, kişileri görevlendirileceği şekilde eğitmektir. Osmanlı Medreselerini bitirenlerin büyük bir kısmı devlete bağlı yerlerde istihdam edilmiştir.

⁴⁰⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, "Gazi Orhan Bey Vakfıyesi", *Bellekten*, T.T.K. Yay., Temmuz 1941, V, S.19, 282; Tayyib GÖKBİLGİN, *a.g.e.*, 261.

⁴⁰⁸ İ.Hakkı UZUNÇARŞIL, *Osmanlı Tarihi*, I, 545.

⁴⁰⁹ Neşet ÇAĞATAY, "Anadolu Türkleri'nin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler" (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri), *Bellekten*, T.T.K. Yay., Ağustos 1988, c.LII, S.203, 485.

⁴¹⁰ Claude CAHEN, "İlk Ahiler", *Bellekten*, T.T.K. Yay., Ağustos 1986, c.L, S.197, 600.

⁴¹¹ Yahya AKYÜZ, *a.g.e.*, 47-48.

⁴¹² H.Ali KOÇER, *a.g.e.*, 64.

Müdürrislik, Muıdlik, Kadılık, Müftilik, Cami Hizmetlileri, Tabiblik ve Divan Teşkilatında yer alan görevler ile istihdam ediliyordu. Mesela Cami İmamının darü'l-kurayı bitirmesi gerekiyordu. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı medreselerini bitiren kişilere istihdam sahaları sağlanması, bu devletlerin teşkilata verdikleri önemi açıkça ortaya koymaktadır. Medreselerden mezun olan kişiler devletin askeri, idari ve dini alanlarında görev almışlardır.

Selçuklularda her şehirde bir Şeyhülislam bulunduğu halde Osmanlılarda ise, Şeyhülislamlığı sadece başkente bulunan dini bir başkanlık durumuna getirmişlerdir. Diğer şehirlerde Şeyhüislamla da müftü adı ile başkentte oturan Şeyhüislamla bağlamışlardır. Selçuklu döneminde Şeyhüislamla aslında müderris idiler. Şeyhülislamlığı ek görev olarak yapmaktaydılar. Başkente oturan Şeyhülislamın görevi sadece Şeyhülislamlığı⁴¹³. XIII. Yüzyıl ortalarında medreselerde yetişenler arasında tarikat yolunu seçenler de vardı. Bunun yanında tarikat ileri gelenlerinden müderrislik yapanlar da vardı. Bunlar daha sonra ya kadı yada Şeyhülislamlık gibi önemli görevler ifa etmişlerdir. Sadreddin Konevî ve Mevlana Celaleddin Rumî, Konya'da Şeyhülislamlık görevinde bulunmuşlardır. Bu durum Beylikler ve Osmanlılarda da devam etmiştir⁴¹⁴. Şeyhülislamlık ilmiye sınıfının en yüksek mevki olan ve *Meşihat-ı İslamiyye* denilen bu büyük makamın teşekkülü, kesin olarak tarihi belli değildir. Ancak başlangıçtan beri var olduğu kuvvetle muhtemeldir. *Mesned-i Fetva* veya *Mansıb-ı İfta* gibi isimler almış, kadıaskerlik vazifesine göre ikinci derecede kalmış ve Müftüyü'l-enam adıyla anılmıştır. Şeyhülislamlık tabiri ise, II. Murat döneminden itibaren kullanılmaya başlanılmıştır⁴¹⁵. Şeyhülislamlığın Osmanlılarda başlangıç olarak, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren olabileceği, ilk şeyhülislamın Molla Fenari ile başlanıldığı veya ilk defa İstanbul'da fetva veren müftülerle başladığı ileri sürülür. Osmanlılarda ilk Şeyhülislam II. Murad devrinde Molla Fenari gösterilmektedir. Müderris ve kadı iken, 1424'de Müftüyü'l-enam görevini de sürdürmüştür⁴¹⁶. II. Murat'ın Molla Fenari'yi Şeyhülislamlığa getirmesinde, siyasi ve dini kargaşalığın olduğu bir dönemde tahta geçen II. Murat Molla Fenarinin; ahlaki, ilmi ve dini otoritesini herkes tarafından kabul edilmesi, insanları sapık cereyanlardan koruyacak kişi olması, farklı farklı fetvalar yerine tek

⁴¹³ A.SEVİM-Y.YÜCEL, *Türkiye Tarihi, Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300)*, II, 149.

⁴¹⁴ *a.g.e*, 150.

⁴¹⁵ Yusuf HALAÇOĞLU, *a.g.e*, 148.

⁴¹⁶ *a.g.e*, 149.

bir kişi olarak fetva veren kişi olarak görülmesi ve Batıni ve Rafizi görüşlere karşı koyacak ilmi seviyesi kuvvetli olması sebebiyle Şeyhülislamlığa getirilmiřtir⁴¹⁷.

Osmanlılar ilk kurulduğunda, küçük bir beylik olmasına karşın sadece Bizanslılarla mücadele ederek hızla yapılaşma ve diğer alanlarda ilerleme sürecine girmiştir. Anadolu'da yavaş yavaş siyasi birliğini sağlarken bir yandan da hızla askeri, idari, ekonomi ve iktisadi alanda teşkilatlanmaya gitmiştir. Bu teşkilatlanma büyük bir kısmı Anadolu Selçuklular olmak üzere Bizanslılardan da faydalanmıştır. Osmanlı Anadolu Selçuklu devletinin bütün mirasına sahip olarak⁴¹⁸ ve bir devamı niteliğinde değerlendiren tarihçiler de vardır. Moğolların yaptığı tarihi imkansız tahribattan dolayı⁴¹⁹, Osmanlıların kuruluş döneminde de orjinal eserler ortaya koymasını beklemekte hayalcilikten öteye gidemez. Bundan dolayı Osmanlılar çok zekice Anadolu'daki medreselerin ilmi ve fikri alan yanında, mimari alanda da Türk yapı sanatının örneklerini devam ettirmiştir. Osmanlılar kurdukları bu eserleri Anadolu Selçuklular da olduğu gibi vakıflar ile devam ettirmişlerdir. Osmanlılar Anadolu'yu yeniden imar ettikleri gibi fethettikleri yerlerde ilmi, fikri, iktisadi, içtimai, sosyal ve dini müesseseler alanında yapılan faaliyetleri sunmuşlar, burada yaşayan halka da el uzatmışlardır. Bugün hala Avrupa'nın birçok ülkesinde Osmanlı eserleri birer abidevi tarzında ayakta durmaktadır. Osmanlılar, Anadolu Selçuklulardan aldıkları kuvveti fethettikleri yerlere ilmi sahada medeniyeti, beşeri sahada tedris ve terbiyeyi, estetik sahada güzel sanatları ve maddi sahada iktisadi ve ziraatı sunmuşlardır. Bugünkü Avrupa medeniyetinin çıkmasına neden olmuşlardır.

İbni Haldun devletleri insan gibi görmüştür. Bir insan nasıl doğar, gelişir ve ölür, devletlerde aynı Şekilde kurulur, gelişir ve tarih sahnesinden ekilir⁴²⁰. Osmanlılarda bir gün tarih sahnesinden çekileceği malumdu. Çünkü hiçbir devlet sonsuz bir Şekilde varolmamıştır ve varolmayacaktır. Günümüze kadar birçok devletler kuruldu ve tarih sahnesinden çekildi. nemli olan devletlerin ebedi olarak tarih sahnesinde yer alması değil, o devletin ortaya çıkardığı ve diğer milletleri etkilediği bir medeniyet ortaya koymaktır. Dünya medeniyetine büyük katkılar sağlayan Müslüman-Türk medeniyeti, dünya medeniyetine çok Şeyler kazandırmıştır. Dünyayı bazı devlet ve milletlerin menfaatleri uğruna yıkmak yerine, Osmanlılar gittikleri ve fethettikleri yerlere ab-ı hayat olmuşlar, buldukları yerleri gülistana

⁴¹⁷ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, 161.

⁴¹⁸ Franz BABINGER, *Anadolu'da İslamiyet*, ev. Ragıp Hulusi, İnsan Yay., İstanbul 1996, 17.

⁴¹⁹ İBNÜ'L-ESİR, *a.g.e.*, XII, 312.

⁴²⁰ İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, I, 432-436.

çevirmişlerdir. Şu bir gerçektir ki Osmanlıların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bir çok milletler ve devletler bu boşluğu dolduramamış ve bunun sonucunda günümüzde hala devam eden siyasi ve askeri anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Osmanlılar bulunduğu dönem içerisinde bir denge unsuru olmuştur. Osmanlı'nın yedi asra yaklaşan ömrü ve köklü teşkilatının altında tabii ki Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklunun teşkilatları yatmaktadır. Osmanlılar Anadolu Selçuklu devletinin tüm teşkilatlarını ilk zamanlarda model ve örnek olarak uygulamışlar daha sonra ise geliştirme yoluna gitmişlerdir. Osmanlı'nın yıkılışını bazıları, bilimde, teknolojide, ekonomide batının gerisine düşme sonucunu din olarak algılasa da bu bir yanı sıra düşmeden başka bir şey olamaz. Osmanlılar bilim, ilim, teknoloji, ekonomi alanda geri düştüler. Bunun nedeni İslamiyet değil, İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin sağlıklı bir şekilde oturtulamayışı⁴²¹, idarecilerin basiretsizliği⁴²² sadece birkaç tane örnek olarak gösterilebilir.

---

⁴²¹ Yılmaz ÖZAKPINAR, *İslam Medeniyeti Ve Türk Kültürü*, 82.

⁴²² Ahmet GÜRKAN, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, 394.

SONUÇ

Bir toplumdaki fertler farklı akide ve inançlara ve fikirlere bağlansalar o fertlerin amellerinde de farklılık arz eder. Böylece o toplulukta içtimai bir birlikten bahsedilmez. Din topluluk içerisindeki fertler arasında tesanüd ve birliği sağlar. Medeniyetler ise sağlam temeller üzerine bina edilmesi gerekmektedir. Medeniyetler sağlam temeller üzerine oturtulmaz ise medeniyetler ortaya çıkmaz. İslam medeniyetinin ise sağlam temeli olan iki kaynaktan beslenmektedir. Bunlar Kur'an ve Hadistir. Hz. Peygamberin öğretileridir. İslam devletlerinin ortaya çıkardığı medeniyetlerin temel kaynağı her zaman bu iki kaynak olmuştur. Türkler müslüman olarak, İslam medeniyetinin öncüsü konumuna gelmişlerdir. İslam medeniyetinin bayrağını Türk milletine yakışır bir şekilde taşımışlardır. Önce Büyük Selçuklular sonra Anadolu Selçuklular ve daha sonra ise Osmanlılar İslam medeniyetini dünya medeniyetleri içerisinde yer almasını sağlamışlardır. Müslüman Arapların Hz. Peygamberden aldığı yüce öğretiler ile Türklerin siyasi, askeri ve idari alanlardaki kabiliyetler birleşerek Müslüman–Türk medeniyeti oluşmuştur. Bunda da en önemli etken ise çalışmamızda anlattığımız İslam eğitim ve öğretim hayatı içerisinde yerini alan Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleridir.

Eğitim ve Öğretim hayatı içerisinde yer alan medreseler, darü'l-hadisler, darü's-şifalar, darü'l-kurrallar, vakıflar, tekke ve zaviyeler, kütüphaneler, ilim adamlarının çalışmaları, Sultanların ve devlet adamlarının ilmi ve fikri çalışmaları desteklemeleri sonucu Anadolu Selçuklular, Anadolu'da büyük bir eğitim faaliyetleri

ortaya koymuştur. Anadolu Selçuklular kendilerin de önceki Büyük Selçuklu devleti teşkilatını devam ettirmişlerdir.

Türk-İslam eğitim ve öğretim tarihinin başlangıcını teşkil eden Büyük Selçuklular kendisinden sonra gelecek devletlere her yönden model olmuşlardır. Anadolu Selçuklular döneminde kurulan eğitim ve öğretim kurumları, kurulan eğitim müesseseleri daha sonra kurulacak olan Osmanlılar devletindeki ilmi faaliyetlere; teşkilat, sistem, mimari, metodik, öğrenim ve medrese düzeneği olarak etkide bulunmuştur. Medreseler kuruluş amacının yanında yapı itibariyle olan avlulu ve kubbeli olması, medrese bölümleri olan avlu, eyvan, mescid, türbe, talebe odaları, kışlık dersane, havuz ve çeşme, medrese öğretim kadrosu içerisinde müderris, muid ve talebe, medreseye bağlı kurumlar olan mescid ve camiler, kütüphaneler, tekke ve zaviyeler, vakıf ve imaret, ihtisas medreler olan darü'l-hadis, darü'l-kurra ve darü's-şifa, medreselerde okutulan dersler, saraya ait olan ve medreselerden yetişen kişilerin, istihdam yönü ile birbirine örtüşen yönleri, etkileşimleri ve benzerlikleri ele alınmuştır. Osmanlılar Anadolu Selçuklulardan dolaylı olarak aldıkları bu mirası, yapılması gereken en güzel şekliyle devam ettirmişler ve zamanla geliştirerek İslam medeniyetinin devamını sağlamışlardır.

Osmanlılar, hakim oldukları yerlerde, insanların uhrevi saadetini düşünmüşlerdir. İslam medeniyetinin tüm ürünlerini diğer millet ve topluluklara sunmuşlardır. Fertleri cemiyetleri ve toplumları bir arada tutmak istemişlerdir. Dünya medeniyetinin her alanda en üst düzeye çıkmasını istemişlerdir. Osmanlılar kaynak olarak ise Anadolu Selçuklular dönemindeki eğitim ve öğretim ortaya çıkardığı düşünceden almışlardır. Çünkü Anadolu Selçuklularda aynı amaçlar üzerinde yol almaya çalışmıştır. Bu sebepten dolayı, Anadolu Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da eğitim ve öğretim dinin gölgesinde kalmıştır.

Eğitim ve Öğretim faaliyetleri her zaman iyi yorumlandığı ve doğru şekilde uygulandığı sürece milletleri ve devletleri zirveye çıkarmıştır. Bizim temennimiz Osmanlılardan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinin yine dünya medeniyeti içerisinde yerini alarak dünya medeniyetinin temsilcisi konumuna gelmesidir. Son yıllarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinde büyük bir çıkış yakalayan Türkiye Cumhuriyeti, Dünya medeniyetinin temsilcisi ve lideri olacağını en yakın zamanda gösterecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR, Abdülhak Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- ..... , *Osmanlı Türklerinde İlim*, Haz. Aykut Kazancıgil, Sevim Tekeli, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982 .
- AHMEDİ, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri I*, Çeviren: N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925-1949.
- AHMET B. MAHMUT, *Selçuk- Nâme II*, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977 .
- AKSARAYİ, Kerimüddin Mahmudi, *Müsameretü'l-Ahbâr*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.
- ARSLAN, A. Turan, “XVI. Asır Osmanlı İlim Hayatına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII ,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.43-49.
- AŞIKPAŞAOĞLU, *Tevârih-i Âli Osman*, Çeviren: N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınları, İstanbul 1925-1947.

- ATÇEKEN, Zeki, *Konya'da Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- AYDIN, Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Menâkibü'l Arifinin Değerlendirilmesi*, Bilge Yayınları, Konya 1977.
- BABINGER, Franz, *Anadolu'da İslamiyet*, Çeviren: Râgıp Hulûsi, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- BALTACI, Cahit, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih-Medeniyet-Kültür)*, c.VII, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, s.7-145.
- ....., Cahit, *XV- XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- BAMMAT, Haydar, *Garb Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Çeviren: Dr. Ali Muhammed Ömeri-Avni İlhan, Buhara Yayınları, İstanbul 1975.
- BARTHOLD, W, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (M. Fuad Köprülü tarafından Başlangıç, İzah, Düzeltmeler) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- ....., *Orta Asya Türk Tarihi* (Ders Kitabı), Tahkik: K. Yaşar- A. İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- BAYRAKDAR, Mehmet, "Dâvud-i Kayseri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.32-35.
- ....., *Kayserili Dâvûd (Davûdu'l-Kayseri)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- BOSWORTH, C.E, *İslam Devletleri Tarihi*, Çeviren: E.Merçil-M.İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980.
- BURSALI, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri, (1299-1915)*, I-III, Sadeleştiren: A.Fikri YAVUZ-İsmail ÖZEN, Meral Yayınları, İstanbul .

- ..... , *Türklerin Ulum ve Fünûna Hizmetleri*, Hazırlayan: Yavuz UNAT-Remzi DEMİR, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- CAHEN, CLAUDE, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çeviren: Yıldız Moran, e Yayınları, İstanbul 1979.
- ..... , “İlk Ahiler”, Çeviren: Mürsel Öztürk, *Belleten*, c.L, S.197, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ağustos 1986, s.591-601.
- CHARNEY, J. Paul, *İslâm Kültürü ve Toplumsal-Ekonomik Değişim*, Çeviren: Adnan Bülent Baloğlu-Osman Bilen, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik*, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
- CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârü's-şifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Anadolu Türkleri'nin Ekonomik Yaşamları Üzerinde Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, *Belleten*, c.LII, S.203, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ağustos 1988, s.485-500.
- ÇAY, Abdulhaluk M., *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, Orkun Yayınları İstanbul 1984.
- ÇELEBİ, Ahmed, *İslam Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Çeviren: Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1983.
- ÇETİN, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi, *Garb Menbâna Göre Garb Medeniyetinin Menbât Olan İslâm Medeniyeti*, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Haz: Aydın Sami Güneçal, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1983.
- DURANT, Will, *İslâm Medeniyeti*, Çeviren: Orhan Bahâeddin, Tercüman Yayınları, Tarihsiz.
- EKİNCİ, Yusuf, *Ahilik*, Ecdad Yayınları, Ankara 1989.
- EL-HÜSEYİNİ, Ali ibn-i Nasr, *Ahbâr üd- Devlet is- Selçukiyye*, Çeviren: Necati Lügâl, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943.
- ERUNSAL, İsmail, “İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.XIV, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.211-309.

- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I-III ,Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I-X, Çeviren: Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.
- EYİCE, Semavi, “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.VIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, s.48-80.
- FARUKİ, İsmail, Raci, *İslam Kültür Atlası*, Çeviren: M.Okan-Zerrin Kibaroglu, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- FEDAYİ, Cemal, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Kurumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.447-453.
- FENDOĞLU, Hasan T., “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.453-470.
- GÜL, Ahmed, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar arasında Dârül-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- GIBB, Hamilton, A.R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Çalışmalar*, Çeviren: K. Durak-A. Özkök-H. Yücesoy-K. Dönmez, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- GORDLEVSKI, V, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çeviren: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, *Bursa’da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.
- GÖKYAY, Orhan Şâik, *Kâtip Çelebiden Seçmeler, Süllemü’l-Vusül ila Tabakti’l-Fuhul*, İstanbul 1968 .
- GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Dünyası’nun İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilası Mıdır ?*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1937.
- GÜRKAN, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yayınları, Ankara, Tarihsiz.
- HAKİMİ, Muhammed Rıza, *İslâm Bilim Tarihi*, Çeviren: Hüseyin Arslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıl Osmanlı’da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

- HAMİDULLAH, Muahammed, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Çeviren: İ. Süreyya Sırma, Ankara Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1975.
- ....., *İslam Müesseselerine Giriş*, Çeviren: İ. Süreyya Sırma, Bir Yayınları, İstanbul 1984
- HAMMER, J. Von, *Osmanlı Tarihi*, I-X, Çeviren: Mehmet Ata, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- HASAN, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi, (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)*, I-X, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986.
- HOCA, Sadeddin, *Tâcü't-Tevarih*, I-II, Çeviren: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- HODGSON, Marshall G.S, *İslam'ın Serüveni*, I-IV, Tercüme: İzzet Akyol vd., İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- HOLT, P.M.-K.S. LAMPTON-B. LEWIS, *İslam Tarihi ve Kültür Medeniyeti*, I-IV, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- HİTTİ, Philip K., *Siyasi, ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, Çeviren: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- HUNKE, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam'ın Güneşi*, Çeviren: Servet Sezgin, Bedir Yayınları, İstanbul, 1972.
- İBN-İ BİBİ, *El-Evâmirül-Âla'ye Fi'Umuri't-Âla'ye; Selçuknâme*, I-II, Çeviren: Mürsel Öztürk, M.E.B. Yayınları, Ankara 1996.
- İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, I-III, Çeviren: Zahir Kadiri Ugan, MEB Basımevi İstanbul 1968.
- İBN-İ KEMAL, *Tevârihi Âl-i Osman, II.Deftter*, Çeviren: Şerafettin Turan, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1983.
- İBN'ÜL-ADİM, *Bugyetü't- Taleb Fi Tarihi Haleb; Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çeviren: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.
- İBN'ÜL-ESİR, *El-Kamil Fi't- Tarih*, I-XII, Çeviren: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları İstanbul 1991.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.17-24.
- ..... "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Ansiklopedisi*, c.I, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, s.223-359.

- İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Uleması”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.71-79.
- *İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, I-XIII, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1978.
- KAFALI, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- ..... , *Selçuklular Tarihi* , Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1972.
- KAHYA, Esin, “Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.25-34.
- KAYAOĞLU, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.
- ..... , *İslam Kurumları Tarihi*, I-II, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- KAZANCIGİL, Aykut, “Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi. (Tarih-Medeniyet-Kültür)*, c.VII, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, s. 7-231.
- KAZICI, Ziya, *Ana Hatları ile İslam Eğitim Tarihi*, Bir Yayınları, İstanbul 1983.
- ..... , *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985.
- ..... , *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.
- KAZICI, Ziya, Mehmet ŞEKER, *İslam- Türk Medeniyeti Tarihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- KIENITZ, Friedrich Karl, “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türkleri'nin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Yeri”, *Belleten*, c.L, S.196, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nisan 1986, s.279-289.
- KOÇER, H. Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ....., *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.
- ....., “XIII. Asırda Marâğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, c.VI, S.23-24, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Temmuz 1942, s.207-227.
- KÖYMEN, M. Altay, *Alparslan ve Zamani II*, Ankara 1983,
- ....., *Selçuklu Devri Türk Tarihi* , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- .....,“Türkiye Selçukluları Tarihi”, *Tarihte Türk Devletleri*, c.I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987, s.377-385.
- KURAN, Abdullah, *Anadolu Medreseleri* ,c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S, *XX. Asra Yetişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- MECDİ, Mehmed Efendi, *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri, Hadâiku’ş-Şakaik*, I-V, Çeviren: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- MEVDUDİ, *Selçuklular Tarihi* , Çeviren: Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971.
- MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti, İslam’ın Rönesansı*, Çeviren: Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- MİLOUDİ, Nacer, “Osmanlı Tarihinde Bilim ve Teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.35-42.
- NASR, Hüseyin Seyyid, *İslam ve İlim*, Çeviren: İlhan Kutluer,İnsan Yayınları, İstanbul 1989 .
- NEŞRİ, *Kitab-ı Cihannüma*, I-II, Çeviren: F.R. Unat-M. A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- OCAK, A. Yaşar, “Türklerde, Fikir ve Düşüncenin Türk Devletlerinin Kuruluşundaki Rolü”, *Tarihte Türk Devletleri*, c.I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987, s.371-377.
- ORAL, M. Zeki, “Konya’da Sırçalı Medrese”, *Belleten*, c.XXV, S.99, T.T.K. Yayınları Temmuz 1961, s.355-396.

- ORYAN, M. H, “Osmanlı İmparatorluğunda Matematik Bilimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.383-390.
- ÖNEY Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Mengücekler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.121-210.
- ....., “Artuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.190-193.
- ....., *Selçuklu Tarihi; Sultan Muhammed Tapar Devri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-XII, İstanbul 1986.
- ....., *Büyük Türkiye Tarihi*, I-XIV, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- ....., *Büyük Osmanlı Tarihi*, I-X, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Elmalı M.Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- PİLAVLIOĞLU, Kemal, *Dünya Medeniyetleri Arasında İslam Medeniyeti*, San Matbaası, Ankara 1973.
- SAKOĞLU, Nejdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- SARI, Nil, “Osmanlılarda Tıp Eğitimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Tarih-Medeniyet-Kültür), c.VI, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993, s.52-68.
- SAYILI, Aydın, “Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir’de Cacabey Medresesinde Yapılan Araştırmanın LK Raporu”, *Belleten*, c.XI, S.44, Türk Tarih Kurumu, Ekim 1947, s.673-691.
- ....., “Vacidiye Medresesi, Kütahya’da Bir Ortaçağ Türk Rasathanesi”, *Belleten*, c.XII, S.47, Türk Tarih Kurumu, Temmuz 1948, s.655-666.

- SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügâtü*, I-II, Enderun Kubbesi, İstanbul 1986.
- SEVİNÇ, Nejdet, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, Kutgun Yayınevi, İstanbul 1978.
- SEVİM, Fuat, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yayınları, İstanbul 1978.
- SEVİM, A-Yücel-Y, *Türkiye Tarihi, Fetihden Osmanlılara Kadar(1018-1300)*, I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- SEVİM A.-Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviren: Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul 1982.
- SİBAİ, Mustafa, *İslam Medeniyetinde Altın Tablolar*, Çeviren: N. Demircan M. S. Şimşek, Konya, Uysal Kitabevi .
- SÖZEN, Metin, *Anadolu Selçuklu Devri Medreseleri*, I-II, İstanbul 1970.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- ....., "Ahlat Şehri ve Ahlatlılar", *Belleten*, c.L, S.197, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ağustos 1986, s.447-492.
- ŞEKER, Mehmet, *İslam'da Sosyal Danışma Müesseseleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1984 .
- ŞEKER Mehmet-GENÇ Süleyman, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Editör. Nesimi YAZICI, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999.
- ŞÜKRULLAH, *Behçetü't- Tevârih;Osmanlı Tarihleri I*, Çeviren: N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925-1947.
- TEKELİ, İlhan- Sevim İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğu Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.
- TERZİOĞLU, Arslan, "Bimaristan",*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.163-178.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.
- TOPDEMİR, H. Gazi, "Osmanlılarda Fizik Çalışmaları",*Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.445-460.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980 .

- ..... , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- ..... , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, c.XI, S: 43, Türk Tarih Kurumu, Temmuz 1947, s.415-431.
- ..... , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, c.XI, S. 42, Türk Tarih Kurumu, Nisan 1947, s.197-235 .
- ..... , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, c.XII, S. 45, Türk Tarih Kurumu, Ocak 1948, s.17-171.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961.
- ..... , *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ..... , *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ..... , *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- ..... , “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Belleten*, c.XXXIX, No.156, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1975, s.659-696.
- ..... , *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ..... “Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey’in Karaman İmaretı Vakfiyesi”, *Belleten*, c.I, S.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937, s.56-144.
- ..... , “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Belleten*, c.V, S.19, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Temmuz 1941, s.282-288.
- ÜLKEN, Ziya, *Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği*, Çeviren: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1971.
- ÜNAL, M.Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- ÜNVER, Süheyl, “Anadolu Selçuklular Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler”, *Atatürk Konferansları II*, Ankara 1970.
- ÜNVER, Süheyl, *Selçuklu Tababeti (XI-XIV. Asırlar)*, İstanbul 1940.

- ..... , *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1952.
- ..... , “İlimler Tarihimizde Aydınöglu İsa Bey İle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında”, *Belleten*, c.XXIV, S.95, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Temmuz 1960, s.447-456.
- VARLIK, Çetin, “Anadolu Beylikleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.487-596.
- WITTEK, Paul, *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihi*, I-X, Çeviren: Güzin Yalter, Türkiye Yayınları, İstanbul 1938.
- YARDIM, Ali, “Osmanlı Devrinde Darü’l-Hadisler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.163-175.
- YAZICIOĞLU, Sait, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “İslam’da Vakıf”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.XIV, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993, s.19-68.
- YETKİN, Suut Kemal, *İslam Mimârisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944 .
- YURDAYDIN, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982 .
- ZEYDAN, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, I-IV, Çeviren: Zeki Megâmiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1973.